

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 14
Часть-1_ Февраль 2023*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Февраль - 2023 год

ЧАСТЬ - 1

МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАРНИ РАСМ ЧИЗИШГА О`RGATISH

Rustamov Jahongir Rustamovich

Buxoro pedagogika kolleji

Tasviriy faoliyat metodikasi fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta`lim tashkilotlarida bolalarni rasm chizishga o`rgatish va qay tarzda qiziqtirib olish, bolalarda o`rganish jarayonida uchraydigan muammolar, bolalardagi mavjud iqtidorlarni mana shu yo`l orqali bilib olish mumkinligi haqida ma`lumotlar keltirilgan.

Kalit so`zlar:** rasm, spektr, bo`yoq, rang, estetik his-tuyg`u, **kompetensiya

Hozirgi kunda O`zbekiston Respublikasi maktabgacha va makrab ta`lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta`lim tashkilotlarida bolalarni sifatli maktab ta`limiga tayyorlashga alohida e`tibor qaratilmoqda. Jumladan, 1. "Ilk qadam" dasturini ta`lim-tarbiya jarayonga tadbiq etish, dasturni to`laqonli ishlab ketishida metodik ta`minot va metodik yordamning o`rni belgilab olindi. 2. "Ilk qadam" dasturi asosida barcha yosh guruhlarida mavjud markazlar hamda umumiy guruhda ishlashni tashkil etishda tarbiyachining o`rniga alohida e`tibor qaratildi.

O`zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshidagi bolalar rivojlanishiga qo`yilgan " Davlat talablari", "Ilk qadam" Davlat o`quv dasturi asosida bolalarni badiiy –ijodiy qobilyatlarini rivojlantirish, Ijodkorlik, izlanish orqali ijodiy ishlarni yarata olish qobilyatini shakllantirishdan iboratdir. MTT o`quv Dasturi yillik ish rejasi bo`yicha berilgan vazifalar asosida turli yosh guruhlarda rasm chizish, plastilin loy bilan ishlash, applikasiya, qurish-yasash, tasviriy san`at haqida bilim berish mazmuni va kompetensiyalarini; Maktabgacha ta`lim tashkilotlarining turli yosh guruhlarida bolalarni buyumlarni bosqichma-bosqich chizishga o`rgatish usullarini o`rganadi

Kichik guruhlarda o`rgatishning mazmuni va vazifalari.

Uch yoshli bola qalam, mo`yqalamni to`g`ri ushlashi mumkin, lekin uning tajribalari kam, bajara olish va bilish qobiliyatlari yo`q, qo`l harakatlari yetaralicha rivojlanmagan. Shuning uchun asosiy vazifalar bolalarga umumiy tarbiyaviy tasvir qilish bilan bog`liqdir.

Kichik guruhda o`rgatishning vazifalari quyidagilar:

-Rasm chizish jarayoniga qiziqishni uyg`otish.

-Rasm chizish materiallari „qalam, bo`yoqlar“ va ulardan foydalanish usullari bilan tanishtirish.

-Katta yoshli odam chizgan rasmni, predmetning tasviri deb tushunishni o'rgatish.

-To'g'ri va egri chiziqlarni, shakllarni chizishni o'rgatish.

Bu guruhda to'g'ri va egri chiziqlarni to'g'ri chizishga o'rgatish birinchi vazifa bo'lib qoladi. Bunda turli chiziqlarni turlicha chapdan o'ngga, tepadan pastga, kesishgan chiziqni chizishga o'rgatiladi. Bularni, masalan tizimcha, yo'lakcha, qalam, yomg'ir shaklida chizish mumkin. Kichik guruh bolalariga bir xil shakldan (qorbobo, ikki yoki uch aylanadan iborat) yoki ikki xil shakldan iborat quyi bitta aylana va birgina to'g'ri chiziqdan iborat bo'lgan predmetlarni ancha qiyin, chunki uch yoshli bolaning tahlil sintez qilib fikrlashi yaxshi rivojlanmagani uchun bu guruh dasturida faqat ikki xil shakldan iborat bo'lgan predmetni masalan, (quyoshning nurlari, archaning ignachalari) tasviri kiritilgan. Shakl qanchalik murakkablashsa rangdan foydalanishi ham shunchalik murakkablashadi. Bolalar rasmda aniq predmetlarni tasviri uchun shu predmetga mos rangni ishlata olishni o'rganadilar.

O'rta guruhlarda o'rgatishning mazmuni va vazifalari

Bu guruhda o'rgatishning vazifalari quyidagilar:

- To'g'ri to'rtburchakli va aylanasimon shakldagi predmetlarni tasviriy ularning tuzilishini, asosiy qismi va detallarini berishga o'rgatish.
- Rangdan badiiy ifodalash vositasi sifatida foydalanishga o'rgatish.
- Qog'oz markazida predmetni joylashtirishda kompozision uquvini bilishda rivojlantirish.
- Rasmni qalam va bo'yoq bilan bo'yashda texnik ko'nikmalarni mustahkamlash.

Bu guruhda bolalarga ritmik joylashgan predmetning qismlarini tasviriy o'rgatiladi. (yuqorida, pastda, bir tomonda, boshqa tomonda) hamda bir qancha proporsional joylashgan qismlarni tasviriy o'rgatiladi. Bu alohida qismlarni o'zaro solishtirish va taxlil qilish imkonini beradi. Masalan, Qorbobo va archa 2 tomonlama joylashgan novdalari bilan. Bu guruhda tasviri qiyin bo'lgan ob'ektni odamni rasmini chizish mashg'ulotlarga kiritiladi. Odamni chizishdan oldin bolalar soddaroq shakllarni qorbobo, , qo'g'irchoqlarini chizish edi.

O'rta guruhda mazmunli rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari.

O'rta guruh bolalariga rasm mashg'ulotlari asosan yil boshidan o'takazila boshlanadi, sababi kichik guruh bolalariga qaraganda ular ma'lum mazmun asosida lo'nda qilib rasm ishlay olish qobiliyatiga egadirlar. Bolalarda rasm chizish malakasini rivojlantirish maqsadida 2-3 predmetni ko'rsatish mashqlari bilan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Rasm ishlash mazmuni quyidagilardir.

-Mazmunli jihatdan bir-biriga o'xshash 2-3 predmetli rasm chizdirish.

-Bir necha predmetlarning joylashishini belgilash.

- Bola 4 yoshdan boshlab predmetlarning yonma-yon joylanishini, odamlarning ko'rinishini faqat old tomondan, hayvonlarning ko'rinishini faqat yon tomondan bir yo'lda chiza olish qobiliyatiga egadirlar. Masalan, , “Bolalarning qishki o'yinlari”.

O'rta guruhdagi bolalar rasm chizishni faqat bir yo'nalishda chizishlaridan tashqari, bir varaqni to'ldirib chizish malakalarini ham rivojlantirib boradi. Ma'lum narsani ko'rib, tasavvur qilgan holda rasm chizadi, uning aqliy qobiliyati rivojlanadi, o'sib boradi. Har bir mashg'ulot bolalarini aqliy va estetik ruhda tarbiyalashga, jamoat ishlarini bajara olishga asos bo'ladi.

Katta guruhda rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Bu guruhda bolalarni tasviriy va yorqin obrazlarni yaratish qobiliyatlarini tasviriy turli usullardan foydalanib chizishga o'rgatiladi. Quyidagi vazifalar bor:

- Predmetning shaklini uning belgilarini hajmini va qismlarining joylashishini o'rgatishni davom ettirish.
- Rasmda sodda harakatlarni tasvirlashga o'rgatish.
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish va mustahkamlash.
- Qalam bilan (shtrixlash usullari) va bo'yoqlar, mo'yqalam harakatlarining usullari bilan ishlashda texnik ko'nikmalarni rivojlantirish.
- Rangli bo'rlar, ko'mirlar, akvarel bo'yoq bilan chizish usullarini o'rgatish.

Bu yoshda bolalar rasmda bir xil predmetni o'xshash va farqli tomonlarini tasvirlash va topishga o'rganadilar. Masalan, 2ta turli olmalar formasi va rangi bilan farqlanadi, yoki lavlagi bilan turup, ular sabzavotlar uchun umumiy bo'lgan dumaloq shaklda. Bu guruhda bolalar yana asosiy spektr ranglari bilan tanishib, rasmda ularning chiroyli turlanishlarini keltirib chiqarishni o'rganadilar. Bolalar rangli qalamlardan tashqari oddiy qora qalam bilan predmetning umumiy belgilarini chizib olish uchun foydalanadilar.

Tayyorlov guruhida rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari.

Bu guruhda tasvirlash qobiliyatiga va ko'nikmalarga o'rgatish yakunlanadi. Quyidagi asosiy vazifalar bor:

- Naturadan va tasavvur qilishdan predmetning karakterli belgilari to'zilishini, hajmini tasviriyga o'rgatish.
- Shakl va bo'yoqlarning boyligi tasvirlab berishga yorqin obrazlar yaratishga o'rgatish.
- Kompozision qobiliyatlarni rivojlantirish (predmetning hajmi va formasining karakterini hisobga olib predmetni qog'ozda joylashtirish).
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish (1 rangni turli ottenkalarini bera olish qobiliyati).
- Texnik ko'nikmalarni rivojlantirish (bo'yoqlarni boshqacharoq bo'yoq olish uchun aralashtirish, predmet formasi bo'yicha qalamda shtrix o'tkazish).

Olti yoshli bolalarda analitik fikrlash qobiliyati yaxshi rivojlangan bo'ladi. Ulardan turga mansub predmetlar belgisini ajrata olganliklari kabi, ularning bir

predmetni boshqasidan ajratib turuvchi individual xususiyatlarini ham tasvirlay oladilar. Bu esa ijodiy tasavvurni rivojlantiradi.

Chizish bu bola uchun katta va jiddiy ish. Boshqa faoliyat turlari bilan taqqoslaganda rasm chizishning ma'lum bir afzalligi shundaki, bu ijod turi ko'plab aqliy funksiyalarning muvofiqlashtirilgan ishtirokini talab qiladi. Taniqli o'qituvchi I.Disterveg shunday deb ishongan: "Bir soat ichida rasm chizgan kishi to'qqiz soatgina qaraydiganga ko'proq narsani oladi. Ko'rish harakatni muvofiqlashtirish, nutq va fikrlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan eng muhim aqliy funksiyalar bilan bog'liq bo'lish chizish nafaqat ushbu funksiyalarning har birini rivojlanishiga yordam beradi balki ularni bir-biri bilan bog'laydi. Bola tez o'zlashtirilgan bilimlarni soddalashtirishga, tobora murakkablashib borayotgan g'oyaning modelini shakllantirishga va tuzatishga yordam beradi.

Xulosa. Maktabga bolalami tayyorlashda rasm chizish katta ahamiyat kasb etadi. Rasm, bo'yicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriy san'at darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo'ladi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlaydi: pedagogni tinglashga, uning ko'rsatmalarini bajarishga o'rgatadi. Oldiga qo'yilgan vazifani hal etishda, uning asosiy va muhim hal etish yo'llarini izlab topish bu o'quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriy faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o'ynaydi. Shuningdek, bola tasviriy faoliyat jarayonida psixologik jihatdan ham tayyorlanib boradi. Maktabda qiziqishga xohish, yangiliklarni bilishga intilish, maqsadi sari intilish, tartibli holda shug'ullanish va shu kabilar. Shunday qilib, tasviriy faoliyat jarayonida olgan malakalar bolalarni maktab hayotiga tezda kirishib ketishiga asos bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir bolaning o'z hayotiy faoliyatini olib borishi va boshqarishi ungga berilgan ilk ta'limdan boshlanadi, bolada o'z kuchiga ishonish uning mana shu yoshidan boshlanadi. Tasviriy faoliyatining rivoji esa uning hayotidagi muhim ahamiyat kasb etgan jarayonlardan biri hisoblanadi. Bolaga to'g'ri tarbiya berish esa, eng asosiysi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O.,zbekiston, 2017. - 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O.,zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent, O.,zbekiston, 2016. - 56 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. - Toshkent, O.,zbekiston, 2017. - 48 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - Toshkent, O.,zbekiston, 2017. - 104 b.
5. 2017-2021 yillarda O.,zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O.,zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
6. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. "Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi" T-2010

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA BOLALARNI APPLIKATSIYA QILISHGA O'RGATISH AHAMIYATI

Bo'ronova Nigora Ibodovna

Buxoro pedagogika kolleji

Badiiy ijodiy faoliyat o'quv amaliyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar applikatsiya qilishga o'rgatish usullari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: applikatsiya, yosh guruhlar, ko'rgazmalar, qaychi, rangli qog'oz, kvadrat, oval to'g'ri to'rtburchak

Applikatsiya xalq amaliy san'atida keng o'rin tutadi. Applikatsiya so'zining ma'nosi, qirqib olib yopishtirish demakdir. Bu usulda qog'oz, mato, charm, somon, quritilgan o'simliklar, urug'lar, tashlandiq narsalar, simlar, iplardan foydalanib har xil ishlarni bajarish mumkin.

Applikatsiya— badiiy asarlar yaratishning eng sodda va oson usulidir, bunda tasvirning asosi saqlanadi. Bu applikatsiyadan faqat bezash maqsadlaridagina ko'rgazmali qurollar, turli o'yinlar uchun qo'llanmalar, o'yinchoqlar, bayroqlar, sovg'alar, devoriy gazetalar, stendlar, ko'rgazmalar va kostyumlarni tayyorlashgina emas, balki kartina, panno, naqshlar va shu kabilarni yaratishda ham keng foydalanish mumkin.

Qirqib – yopishtirish mashg'ulotlari kichik guruhdan boshlab o'rgatiladi. Bu guruhda qirqib – yopishtirishning mazmuni soddagina, bolalar tayyor shakllardan buyumlar yasaydilar. Bu faoliyatlarning maqsadi va vazifasi bolalarga geometrik shakllarni tanishtirish, rangni anglatish va esda qoldirish uchun mashq qildirish, turli shakllarni to'g'ri joylashtirish uchun qog'oz betini chamalay bilish hamda son va miqdorning farqini bilishga o'rgatishdir. Bolalarning ko'zi yopishtiriladigan buyumning bir tekisligini va bir markaz tevaragida ko'z chamasini taraqqiy etadi: kvadrat va doiraning o'rtasini to'g'ri topishga, tekis va ozoda yelimplashga o'rganadilar. Qirqib – yopishtirish faoliyatlarida tarbiyachi bolalarni doira, kvadrat, uchburchakni to'g'ri aytishga va ularni bir-biridan farqlashga o'rgatadi. Bu vazifani tarbiyachi loy mashg'ulotlarida, ta'limiy o'yinlarda amalga oshiriladi. Bolalar to'pning dumaloq shaklda ekanligini, qor odam dumaloq shakllardan, aravalarning g'ildiraklari ham dumaloq ekanligini o'rganadilar. Shuningdek tarbiyachi bolalarga oval, trapetsiya shaklidagi buyumlarni obrazli ifodalashga o'rgatadi Applikatsiyaga qiziqishni shakllantirish, bolalarni applikatsiya ishlariga jalb etish kerak Bolalarni tarbiyachi tomonidan qirqib, yelimplashga tayyorlangan shakllarni rang-tusiga ko'ra navbatma-navbat qo'yish va yelimplashga o'rgatib boriladi. Bolalarni geometrik shakllardan turli narsalar(uycha, aravacha) yasashga qiziqtirish. O'rta

guruhda applikasiyaga qiziqishni rivojlantirish, bunda turli Tasviriy ifodalarni yaratishga, applikasiya imkoniyatlaridan kengroq foydalanishga e'tibor berish kerak. Bolalarni qaychini to'g'ri ushlash va qirqish, o'simlik va geometrik shakllardan kvadrat, doira naqshlar hosil qilish, ularni yelimplab boriladi. Qog'ozdan to'rtburchak va to'g'ri burchakli to'rtburchak kesib olish, to'rtburchakni diagonal bo'ylab kesish natijasida 2-3 shakl vujudga keladi. (qo'ziqorin, vagon). Jamoaviy mehnat mahsulotlarini yaratishga o'rgatish, qirqib-yopishtirish malakalarini mustahkamlanadi.

Kichik guruhlarda applikasiya qilishga o'rgatish Maktabgacha ta'lim muassasasida applikasiya mashg'ulotlari birinchi kichik guruh, ikkinchi kichik guruhdan boshlab olib boriladi. Bu guruhda barcha mashg'ulotlarda bolalar kattalar tomonidan qilib berilgan tayyor shakllarni qog'ozga to'g'ri, turli xil joylashishda terib chiqib va yopishtirishga qaratilganidir. Bu guruhda asosiy vazifa-bolalarni elimlash usullarini o'rgatish hisoblanadi. Kattalar uchun oddiy hisoblangan, bu malaka qator harakatlarni ketma-ket bajarishdan iborat bo'ladi, ya'ni mo'yqalamni to'g'ri ushlab, unda ozgina elim olish, shaklni teskarisi bilan qo'yib, elimni butun shaklga tekis qilib surib chiqish, surayotgan chap qo'lining barmog'i bilan shaklni tutib turish, so'ng mo'yqalamga ehtiyotkorlik bilan qo'yib, shaklni sekin rang tomoni bilan o'girib, qog'oz varag'ining kerak joyiga qo'yish va salfetka yordamida sekin bosish, chekkalaridan chiqib ketgan ortiqcha elimni sekingina artib olish. Bu yoshdagi bolalarga ana shu harakatlarni egallab olish, albatta oson emas. Eng sodda shakl-kvadrat va doira uning uchun shu shakllardan ishni boshlash lozim. Yil davomida bolalar shu shakllarni nomini to'g'ri aytishni egallab olishlari lozim. Lekin butun yil davomida o'tkaziladigan Applikasiya mashg'ulotlarida faqat shu shakllar bilan kifoyalaniq qolish bo'lmaydi. Bu guruhda bolalarda dastlab bir; keyin 2-3 qismdan to'zilgan predmetlarni (qo'ziqorin, bayroqcha, qorbobo, uy) yopishtirishga o'rganadilar. SHuningdek, yil oxiriga borib bolalar olti-etti xil rangni qizil, ko'k, sariq, yashil, jigarrangni to'g'ri aytib berishlari lozim. Bu guruh bolalariga qaychi berilmaydi, chunki bolalarning qo'l harakati etarli taraqqiy etmagan va hali qurish nazorati etarli bo'lmaganligi sababli bolalar qo'lidagi qaychi xavf tug'dirishi mumkin.

Ikkinchi kichik guruhda bolalarni applikasiya qilishga o'rgatishida ish uchun beriladigan materiallar va mashg'ulotni tashkil etish ahamiyatiga egadir. materialning rangi bolalarni diqqatini tortib ularni chalg'itadi. SHuning uchun dastlabki mashg'ulotlarda material alohida paketlarda, tushuntirilib bo'lgandan so'ng tarqatiladi. Tarbiyachi mavzuni tushuntirib bo'lganidan so'ng material tarqatilib, bolalar materialni topshiriqqa mos ravishda kesmaga terib chiqadilar. Tarbiyachi dastlab elementlarni qo'yib chiqilganini tekshiradi, shundan keyingina bolalarga elim ishlatish uchun beriladi. Bu guruhda tarbiyachi bolalar bilan naturani kuzatish namuna bilan birgalikda olib borish kerak. namunani ko'rsatish jarayonida tarbiyachi shaklning

rangini aniq atash va barmog'i bilan uni ko'rsatib, shu shaklning xususiyatlarini bolaga aniq ko'rsatib beradi. Tarbiyachi tomonidan ishni bajarilishini ko'rsatib berilishi, bolalarni turli malaka va o'quvini vujudga kelishida muhimdir. shuningdek, tarbiyachi ish tartibini ham boshidan ko'rsatib boradi. Qanday shaklni oldi, qanday ishlab qo'yib elim surtdi va boshqalar. Tarbiyachi o'zining har bir harakatini so'z bilan birgalikda olib boradi.

Kichik maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar esa tayyor shakllarni va ularning rangini bir-biriga moslab, tanlab yopishtiradilar. Juda yaxshi estetik effekt bilan qilingan ishlar, ayniqsa dekorativ bezaklar guruh xonasini bezatish mumkin. SHunday qilib, olib borilgan tekshirish ishlari shuni ko'rsatadiki, yaxshi uyushtirilgan applikasiya mashg'ulotlari, bolalarni boshqa mashg'ulotlarga, dekorativ, predmetli va syujetli mashg'ulotlariga ijobiy ta'sir etadi. Bolalarda sensor madaniyat oshadi, qo'l bilan tahlil qobiliyati o'sadi va badiiy didlari shakllanadi.

O'rta guruhda applikasiyaqilishga o'rgatish . Bola hayotining 5-yiliga kelib ham psixologik, ham jismoniy tomondan o'sadi. Bu esa bolaning applikasiya bo'yicha bajaradigan ishning sifat jihatidan o'zgarishiga olib keladi. Bolalar tuzilish jihatdan ancha murakkab bo'lgan predmetlarni tasvirlashga o'rganadilar.

O'rta guruh bolalari kichik guruhga nisbatan malaka va ko'nikmalarini ancha egallagan bo'ladilar. Bu guruh bolalari 2-3 qismli emas, balki 4-5 qismdan iborat predmetlarni tuzishga o'rganadilar. Dastlab, bu guruhga qaychi bilan ishlash kiritiladi. Bolalar qaychini to'g'ri ushlashga, uni richagini yopishga va ochish to'g'ri qirqim olishga o'rganadilar. Buning uchun oldin eskiz, keyin esa enli yoki keng qog'oz lentalar qirqishga o'rganadilar. Bu guruhda bolalar elimlash malakasini egallashi davom ettiradilar. Bola hayotining 5 yilida doira, kvadratdan tashqari uchburchak, oval, o'zun to'g'ri to'rtburchakni biladilar. Trapesiya shaklini esa kichik guruhda bo'lgani kabi obrazli tasviriya davom etadi. Masalan: tom, qayiqcha, kichik guruhga yana qo'shimcha havo rang, pushti, kulrangni sezishga va to'g'ri aytishga o'rganadilar. Bolalar to'g'ri kesmalar qirqishdan tashqari aylanaviy shakllar qirqishga o'rganadilar. Ular kvadrat va to'g'ri to'rtburchakning burchaklarini dumaloqlashga o'rganadilar. Ana shu qirqib olingan aylanaviy shakllardan qo'ziqorin, minorcha, qorbobo kabi predmetlarni hosil qilishga o'rganadilar.

Yopishtiriladigan detallar soni ham ko'payadi, masalan: uyhani tasviriya faqat devori emas, balki eshik va derazalarni ham tasvirlaydilar. Shakl va rang bilan ishlash ham rivojlanadi: to'rtburcha, kvadrat, doira, uchburchak, pushti rang, kulrang, havo rang va boshqalar. Bu guruhda qog'oz varag'ida to'g'ri mo'ljallashga o'rganadilar va ko'yidagi tushunchalar bilan tanishib boradilar. Masalan: orasida, chekkada, bir xil masofada va boshqalar. O'rta guruhda tarbiyachi o'zining asosiy diqqatini bolalarni

qaychi bilan ishlashga qaratiladi. Yil davomida tarbiyachi bolalarni qirqishning turli usullari bilan tanishtiradi. Tarbiyachi qaychini to'g'ri ushlashga, qog'ozni to'g'ri ushlashga o'rgatib boriladi. Yopishtirish malakasi esa mustahkamlanib boradi. Bu guruhda asosiy vazifa bolalarni qirqish texnikasini egallab olishga qaratilgandir bu guruhda tarbiyachi bolalarni predmetli dekorativ, mazmunli applikatsiyaga o'rgatib boradilar.

Katta guruhda applikatsiyaqilishga o'rgatish. Katta guruhlarda ko'pincha mashg'ulotining ma'lum bir qismi ikki va undan ortiq bolalar bilan birga ishlaydigan jamoa ish sifatida tashkil etish lozim. Bolalar birgalikda oldida turgan vazifani muhokama qiladilar, ish tartibini rejalashtirishadi, bir-birlariga yordam ko'rsatadilar. Applikatsiya mashg'uloti shartsiz ravishda bolalarda ijodiy qobiliyatlarining o'sishga ta'sir ko'rsatadi.

Bola hayotining 6-yilida kuzatishlar, o'yin sensor tarbiyaning ta'siri ostida bolalarda predmetning rangi, shakli, kattaligi va boshqa sifatleri to'g'risida bilim va tasavvurlari shakllana boradi. Bu yoshga kelib bolalarda tasviriy o'quvi va texnik usullari mavjud bo'ladi, qo'l muskullari rivojlangan bo'lib, qaychi bilan qiladigan harakatlari ancha aniq va ishonchli bo'ladi, bu esa o'z-o'zidan applikatsiyaga o'rgatishning ancha murakkab vazifalarini hal etishni taqozo etadi. Bolalar xilma-xil shakllarni atashga, kvadrat, to'rtburchakni bir-biridan farq qilishga, ularning asosiy belgilarini to'g'ri atashga o'rgatib boriladi. SHuningdek, bolalarni oval, doira, uchburchakni to'g'ri ajratishga farq qilishni o'rgatadi. Shunday qilib, bolalar faqat shakllar bilan emas, balki ranglar bilan tanishib boradilar. Masalan: och, to'q, yorqin ranglar va boshqalar. Bular orqali bolalar rangni sezishga, uni tanlay bilishga o'rganib boradilar. Bu ishda bolalarni qaychi bilan qirqish usullariga o'rgatib borish davom ettiriladi. Bu bilan o'rgatib borish davom ettiriladi, bu bilan bolalar o'rta guruhda egallagan qirqish usullarini takrorlab, mustahkamlaydilar va yangi qirqish usullarini egallaydilar. Bular quyidagilar: qog'ozni 2 buklab bir xil shakllar qirqish usuli, simmetrik shakllarini ham bir necha marta buklab (garmoshka qilib taxlab) qirqishga o'rganadilar. Masalan: gullar, barglar va hokazo. Bu guruhda tarbiyachi bolalarning diqqatini doimo ishning sifatiga qaratib boradi. Chunki qirqish va yopishtirishning sifati butun bir ishning yoki applikatsiyaning sifatiga ta'sir etadi. O'quv yilining boshida bolalar bilan doiraviy shakllarni qirqish ustida ishlanadi, chunki bolalar bu usulni o'rta guruhda etarli darajada egallamagan bo'ladilar. Bolalar predmetlarni qismlarga bo'lib, qirqib yopishtirishni o'rgangach, ularning qirqishning rasional usuli ya'ni garmoshka usulida qog'ozni buklab qirqishga qrganadilar. Ammo yilning boshida dumaloq shaklidagi predmetlarni qirqishni mustahkamlashga tarbiyachi quyidagi temalarda ishlar berishi mumkin. Masalan: ko'zgi barglar, sabzavot, mevalar, qo'ziqorinlar va hokazo. O'quv yili davomida bolalar predmetli applikatsiya ishlarini

bajaradilar. Masalan: samolyot, raketa, mashina, trolleybus va hokazo. Qog'ozni garmoshka usulida buklab qirqishga turli hil predmetlarni taklif qilish mumkin. Masalan: bargli shoxcha, gullar, archa o'yinchoqlari. SHuningdek, dekorativ applikatsiya bo'yicha ham shar, sochiq, kvadrat, gilam, doira, tarelka va shuningdek tayyor Syujetlarni zontik, choynak, fartuk kabilarni bezatishni taklif etish mumkin. Bolalarni simmetrik figuralarni qirqishga o'rgatishda tarbiyachi simmetrik tuzilishga ega bo'lgan predmetlarni taklif etadi. Masalan: guldon, nok, kapalak, masxaraboz va hokazo.

Dastlab tarbiyachi «predmetning yarmi» deb tushuntirish asosida bolalar usulni tushunib yetadilar. Bu guruhda bolalar qog'ozni qo'l bilan yirtib, mayda bo'lakchalardan foydalanib tasvirini hosil qilishga o'rganadilar. Tarbiyachi bolalarni mustaqil, ijodiy ishlashga o'rgatib, mazmundor applikatsiya yaratishga, tayyorlov guruhga o'tgach ularning applikatsiya bo'limi ancha murakkablashadi. Ular qirqimning yangi usullarini egallay boshlaydilar. Bu usullari-bir necha marta buklangan qog'ozdan qirqish va Syujet qirqish hisoblanadi. Shu bilan bu guruh bolalarni turli xil shakllarda dekorativ naqsh to'zishga va bir necha qismdan tuzilgan predmetlarni tuzishga hamda mazmunli applikatsiya tuzishda predmetlarni joylashtirishga o'rganadilar.

Tayyorlov guruhida applikatsiyaqilishga o'rgatish. Tayyorlov guruh bolalari bilan dasturda mazmunli applikatsiyalarni berish ko'zda tutiladi. Ular ko'cha, akvarium kabi mavzularda shuningdek, «Bo'g'irsoq» kabi ertaklarga illyustrasiyalar bajarishlari mumkin.

Tayyor shakllarni yopishtirish tayyorlov guruhsida ham davom ettiriladi. Simmetrik shakllardan naqishlar to'zishda ularga turli razmer va rangdagi tayyor shakllar beriladi va bu guruhda ham katta guruhdagi kabi qog'ozni qo'l bilan yirtish usulidan foydalanish davom etadi.

Tayyorlov guruh bolalari bilan dasturda mazmunli applikatsiyalarni bajarish ko'zda tutilgan. Ular «Ko'cha», «Akvarium» kabi mavzularda, shuningdek, «Bo'g'irsoq» kabi ertaklarga illyustrasiyalar bajarishlari mumkin. Tayyor shakllarni yopishtirish tayyorlov guruhida ham davom ettiriladi. Simmetrik shakllardan naqshlar tuzishda turli o'lcham va rangdagi tayyor shakllar beriladi. Va bu guruhda ham katta guruhdagi kabi qog'ozni qo'l bilan yirtish usulidan foydalanishi davom etiladi. Ikinchi kichik guruhda bolalarni applikatsiya qilishga o'rgatishga ish uchun beriladigan materiallar va mashg'ulotni tashkil etish muhim ahamiyatga egadir. Materialning rangi bolalarni diqqatini o'ziga tortib ularni chalg'itadi. SHuning uchun dastlab mashg'ulotlarda material alohida paketlarda tushuntirilib bo'lgandan so'ng tarqatiladi. Tarbiyachi mavzuni tushuntirib bo'lgandan so'ng material tarqatilib,

bolalar materialni topshiriqqa mos ravishda qog'oz varag'ida terib chiqadilar. Tarbiyachi dastlab elementlarni qo'yib yig'ilganligini tekshiradi, shundan keyingina bolalarga kley ishlatish uchun beriladi. Bu guruhda tarbiyachi bolalar bilan naturani ko'zatishi namuna bilan birgalikda olib borishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasining hamma guruhlarida ixtiyoriy applikasiya mashg'ulotlari o'tkaziladi. Lekin o'rta guruh bolalariga o'ylagan mazmunlari asosida tayyor shakllar beriladi. Katta guruhlarda o'zlari o'ylagan mazmunlari asosida qirqadilar. 6-7 yoshdagi bolalar oldindan qiladigan ishlari mazmunini eskizni oddiy qalam bilan chizib olishi, keyin esa shu eskizning detallarini applikasiya qilishlari mumkin.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki bolalar applikasiya qilish orqali shakllar talabalarning kvadrat, to'g'riburchak, uchburchak, aylana qog'oz bo'lagi va o'lchov asboblari haqidagi mavjud bilimlarini mustahkamlaydi. Ular badiiy didini o'stiradi, doira, kvadratda naqshlar tuzish bo'yicha olingan bilimlarini chuqurlashtiradi. O'quvchilar ayrim predmetlarni detalma-detall tahlil qilib, geometrik shakllarni to'g'ri idrok etishni o'rganadilar. Masalan, archa bir-biriga kiygizilgan uchburchakka o'xshaydi yoki yuk mashinasi turli o'lchamdagi to'g'ri burchaklardan, g'ildiragi aylanadan tashkil topganligini idrok etadilar. Bolalarda «Ko'p-kam», «Uzunasiga», «Ko'ndalangiga», «Ikki qismga qirqish», «Teng qismlarga» kabi tushunchalar mustahkamlanadi. Bolalar ranglar uyg'unligini to'g'ri tanlashni o'rganadilar. Ularda estetik did tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'yiladigan "Davlat talablari". 2018-yil 3-iyul, ro'yxat raqami 3032.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
3. SH.Nurmatova, SH.T.Xasanova, D.E.Azimova "Ustaxonda amaliy mashg'ulot" Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2010.
4. R.A.Mavlonova., Satbayeva M.T. O'quv ustaxonasida amaliy mashg'ulot. Toshkent « ILM ZIYO » 2010 y.
5. R.A.Mavlonova., Satbayeva M.T. O'quv ustaxonasida amaliy mashg'ulot. Toshkent « ILM ZIYO » 2011 y. II-nashr.
6. R.A.Mavlonova., Satbayeva M.T. O'quv ustaxonasida amaliy mashg'ulot. Toshkent « ILM ZIYO » 2011 y. III-nashr

YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA O‘QITUVCHINING O‘RNI

Muxammedova Muharram Maxmudovna

Jondor pedagogika kolleji “Maktabgacha talim” kafedراسى.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda yosh avlodni tarbiyalashda o‘qituvchining o‘rni qanchalik e‘tiborga molik va muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida ma’lumotlar berib o‘tilgan. Pedagogning kasbiy qobiliyatlari yoritilgan

Kalit so‘zlar: pedagog, mutaxassis, kasb, ta’lim, tarbiya, bilim, malaka, ko’nikma, ma’rifat, barkamol

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “Zamonaviy maktabgacha ta’lim sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o‘rin tutadi” deya ta’kidlaydi. Darhaqiqat, barkamol avlodni taybiyalash uchun o‘qituvchining roli kattadir. So‘nggi yillarda mamlakatda ta’lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog‘cha tarbiyalanuvchilari, o‘quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ta’lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o‘rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta’limning uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, milliy ta’lim-tarbiya tizimining amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim-ma’rifat egalari, jismoniy va ma’naviy sog‘lom insonlar etib tarbiyalash, ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda.

Respublikamizda bevosita tarbiya ishi bilan shug‘ullanishga da’vat etilgan muassasalar bilan birga turli kasb egalari ham bu muhim ishda qatnashadilar. Shunday ekan, inson tarbiyasi, uning qonuniyatlari haqidagi fan-pedagogikani o‘rganish unga aloqador bo‘lgan kishilarning muhim vazifasidir. Ma’lumki, ta’lim muassasalarida tarbiyaviy jarayon bevosita o‘qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta’lim-tarbiyadan ko‘zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, o‘quvchilarning dars va darsdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e’tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o‘stirish va kasbga yo‘naltirish o‘qituvchilar zimmasiga yuklatilgan, Tarbiya - o‘qituvchi va o‘quvchi (O‘qituvchi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo‘lib, tarbiyalanuvchini ma’lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta’sir etish, jamiyatning

ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama shakllantirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini, ijtimoiy ongini tarkib toptirishda xalqning boy mafkuralariga yo'naltirilgan qizg'in faoliyat jarayonidir. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'qituvchidagi O'qituvchilik qobiliyatining asosiy mohiyatini shunday ta'riflaydi: «O'qituvchi - ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, O'qituvchining o'zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak». Demak, o'z faoliyatini endigina boshlayotgan o'qituvchilar va doimiy izlanishda bo'lgan tajribali o'qituvchilar ham O'qituvchilik mahoratiga zamin yaratuvchi quyidagi jarayonlarni bilishi kerak:- har qanday pedagogik vaziyatlarda o'quvchining ichki va tashqi dunyosini to'g'ri tushunish malakasi- pedagogik vaziyatlarni to'g'ri idrok qilish uchun diqqatni jamlash tarbiyalanuvchilarga ishonch va talabchanlik tarbiyaviy vaziyatni har tomonlama puxta baholay olish qobiliyati- xilma-xil pedagogik taktlardan o'zi uchun eng muhimini ajrata olish qobiliyati- ziddiyatli tasodifiy holatlarda ikkilanmasdan to'g'ri qaror qabul qilish- tarbiyada ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati; fikr va mulohazalarini so'z bilan, mimika va pantomimik harakatlar bilan o'quvchi ongiga aniq yetkaza olish; dars va darsdan tashqari faoliyatda o'quvchilar bilan kommunikativ aloqa o'rnatish olish qobiliyati;- o'quvchilar ongida erkinlik va tashabbuskorlikni, o'z fikr mulohazalarini qo'rqqmasdan bayon qilish ko'nikmalarini tarbiyalash qiyin holatlarda o'quvchilarga yordam bera olish tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishda o'quvchilar jamoasi bilan doimo maslahatlashish o'tkazilayotgan tarbiyaviy tadbirlar yuzasidan o'quvchilarning fikrlarini o'rganish o'z-o'zini boshqarishning turli shakllaridan unumli foydalanish har bir o'quvchining yashirin ijobiy fazilatlarini ko'ra olish va takomillashtirish; o'quvchilarning ijtimoiy kelib chikishiga qarab toifalarga ajratmaslik, bir xil munosabatda bo'lish. Tegishli ma'lumotli, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega deyiladi

Hozirgi zamon o'qituvchining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbga sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqati o'qituvchi - tabiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Pedagog-o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablaridan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikasini chuqur o'zlashtirgan bolishi zarur. Bu pedagog -o'qituvchining obro'sini ko'taradi. O'qituvchi kasbga xos bo'lgan muhim fazilatlaridan, talablaridan biri bolalarni sevish ularning hayoti bilan qiziqish har bir shaxsni hurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan odamgina haqiqiy o'qituvchipedagog bo'la oladi. Bolalarni sevish - pedagogning murakkab mehnatini jozibali va yengil

qiladi. O'qituvchining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga hurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarni chinakam ma'naviy murabbiysi bo'lishga imkon beradi. Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bog'liqdir. Pedagogik qobiliyat pedagogik mahoratga erishishning zaminidir. Pedagogik qobiliyat tarkibiga: pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobiliyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faoliyati jarayonida, shuningdek, uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shakllanadi. .

Pedagog - tarbiyachi shaxsini shakllantirish. Tarbiyachi maktabgacha yoshidagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang'ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy axloq, o'z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo'lish odatlarini singdiradi, yaxshilik, haqiqatgo'ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalar mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi axloqiy sifatlar tarbiyalaydi. Xalq san'ati, musiqa, ashula, adabiyot, tasviriy san'atni bilish, san'atga muhabbat tarbiyachini madaniyatli qiladi, bolalar bilan olib boradigan ishida yordam beradi. Pedagog kerakli bilim, malaka va ko'nikmalarni ma'lum bir izchillik bilan egallab borsagina bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish ishida yaxshi natijalarga erishadi.

O'qituvchi o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rishi kerak. U quyidagi shartlarga amal qilishi kerak:

1. Pedagog yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori ma'lumotli, kerakli bilimlarni egallab, kerakli adabiyotlarni tanlay oladigan, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilg'or tajribali pedagoglarning tajribasini o'rganib, o'z ishiga tatbiq eta oladigan bo'lishi; Pedagog bolalarni kuzata oladigan, ularning xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ijobiy ta'sir etuvchi vositalarni topa olishi;

2. Yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun pedagogning nutqi ravon, aniq, mantiqiy, ixcham bo'lishi lozim. Ta'lim berishda texnikaviy vositalardan samarali foydalana olishi kerak. Bolalar bilim, malaka, ko'nikmalarni yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun ularni faollashtirib savollardan foydalanishi;

3. O'qituvchi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi;

5. Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi;

6. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish;

7. Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi;
8. O'qituvchi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi;
9. Pedagog bolalarga nisbatan xayrixohlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, xafa bo'lsa ovuntira olishi;
10. Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qilabilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.

Pedagog - o'qituvchining nutq madaniyati .Nutq madaniyati — ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko'zgudir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli — yozma va og'zaki shakli uchun zarurdir. Nutq madaniyatiga e'tibor yolg'iz o'qituvchilardan emas, balki har bir fuqarodan ongli ravishda o'zlashtirish talab qilinadigan insoniy fazilatlardan biridir. Uni egallash har bir o'qituvchining va shaxsning madaniy saviyasi va bilimiga bog'liq. O'qituvchi pedagogik mahoratida nutq madaniyati, uning nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini, fikr va mushohada uritishini belgilovchi me'yordir. O'qituvchining nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga yetadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar o'giti natijasida yillar davomida takomillashib, sayqallanib boraveradi. O'qituvchining nutqiy qobiliyati madaniy, kasbiy, pedagogik talablar asosida shakllanib boradi. Uni rivoj faqat o'qituvchining shijoatiga bog'liq, Shu qobiliyat tufayli o'qituvchining nutq madaniyati ham shakllanib boradi. Quyidagi o'qituvchining nutq madaniyatiga xos bo'lgan vositalarni pedagog-O'qituvchi unutmazligi kerak: millatimiz erishgan madaniyat darajasini ko'rsatuvchi, o'z ona tilimizga e'tiqodni namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.

2. Nutq madaniyati o'qituvchilarni ma'naviy va madaniy saviyasi bilan hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan ma'lum ma'noda ajratib turadi.

3. Nutq madaniyatining pirovard maqsadi erkin fikr egasi bo'lgan barkamol avlodni qanday kasb egasi bo'lib yetishishidan qat'iy nazar ma'naviy jihatdan tarbiyalash.

4. Nutq madaniyati — bu, avvalo, o'qituvchilarda nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

5. Nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun o'qituvchi adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va uni ifodali o'qiy olishi, radio va televideniye eshittirishlarini kuzatib borishi lozim,

6. Nutq madaniyatini egallashningyana bir ko'rinishi nutqiy taqlid bo'lib, yosh o'qituvchilar o'zidan yaxshiroq, chiroyliroq, ma'noli va ta'sirchan nutq so'zlaydigan ustoz-murabbiylarning nutqiy san'atiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida o'rganishi mumkin. O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini mukammal egallash muhim ahamiyatga ega. Zero, nutq vositasida o'qituvchi bolaning his-tuyg'ularini uyg'otadi, o'quvchilar bilan ongli muloqotni ta'minlaydi, ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni tahliliy idrok etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi, avvalo, nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak.

Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan Respublikamizda pedagog xodimlarning oylik maoshlari yildan-yilga oshirilib, turmush sharoitlari yaxshilanib kelinmoqda. Pedagog xodimlar malakasini oshirish ilmiy-metodik markazlari kengaytirilmoqda, ularning siyosiy tayyorgarligiga talab kuchaytirilmoqda, har 4-5 yilda qayta tayyorlashdan o'tishlari uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Buning hammasi yangi O'zbekistonda o'qituvchining o'rni beqiyos ekanligidan dalolat beradi

Xulosa

Pedagogik mahorat bu yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishni yuksak darajada va doimiy ravishda takomillashtirib borish san'atidir. Eng muhimi - o'qituvchi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat qilishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. "Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi" – Toshkent: O'zbekiston, 2019 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent. O'zbekiston nashriyoti. 2017 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida. 2020 yil
4. O. Xasanboyeva. "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi". Toshkent. "ILM-ZIYO" Qo'llanma-2011
5. Ozbekiston Respublikasining" Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari "Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018 yil 18 iyundagi 1-mh sonli qarori.
6. "ILK QADAM" MTMning Davlat o'quv dasturi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4- sonli qarori.
7. A. Zununov. Pedagogika tarixi. Darslik- 2002.
8. Babanskiy YU.K va boshqalar."Pedagogika", Moskva1998;
9. V.I.Turchenko. Doshkolnaya pedagogika Moskva 2013

10. S.A. Kozlova.T.A.Kulikova. Doshkolnaya pedagogika. Moskva 2000
11. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya. T- 2010
12. Bolaga yonaltirilgan ta'lim dasturini tashkil etish. O'zRXTB. MMXQTMORO'MM.2012
13. Pfn. F.Vaxobova, Sh.B.Nabixanova,D.T Karimova "Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim asoslari" pedagogika kolleji o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma.Toshkent-2015
14. O'zR XTBning" Maktab ta'limini rivojlantirish" loyihasi doirasida tarbiyachilarni o'qitish uchun yaratilgan qo'llanma.T.2010.
15. G'aybullaev. N Pedagogika. Ma'ruzalar matni.
16. "Ilk iqtisodiy ta'lim saboqlaridastur va uslubiy qo'llanma. Toshkent 2004
- 17.N.Yusupova. Musiqa savodi metodikasi va ritmika.Qollanma-2010.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA RIVOJLANISH MARKAZLARIDA BOLALARNING FAOLIYATI VA ULARGA QO'YILGAN TALABLAR

Ortiqova Gulshan Toshpo'latovna

Buxoro pedagogika kolleji

"Badiiy ijodiy faoliyat" o'quv amaliyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarida bolalarning faoliyati va uning ahamiyati, qanchalik e'tiborga molik va muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tematik vazifa, reja, didaktik material, o'yin uskuna, qurilish, syujetli o'yinlar, til, nutq, san'at, ritmika.

Annotation: In this article, the development of development centers in pre-school educational organizations is given information about how significant and important it is.

Keywords: thematic task, plan, didactic material, game equipment, construction, plot games, language, speech, art.

Аннотация: В данной статье развитию центров развития в дошкольных образовательных организациях дана информация о том, насколько оно значимо и важно.

Ключевые слова: тематическое задание, план, дидактический материал, игровой инвентарь, построение, сюжетные игры, язык, речь, искусство.

Faoliyat markazlari va o'yin burchaklari maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'yilgan Davlat talablari, "Ilk qadam" davlat dasturi mavzulariga mos ravishda quyidagi talablar bo'yicha jihozlanadi hamda tegishli qoidalarga amal qilinadi: - bolaning sog'lig'ini qo'llab-quvvatlashga: toza havо (xonalarni shamollatish jadvali, bola xonada bo'lganda yelvizak bo'lmasligi), toza joy (sanitariya talablari asosida) va issiq xona, yorug'likning (bolaning chap tomonidan) yetarli bo'lishi; - harakat, tajriba va kashf qilishga rag'bat ko'rsatish: markazda bola faoliyati uchun xavfsizlikning ta'minlanishi, kerakli jihozlarning yetarli bo'lishi, sanitariya va gigienik talablarga javob berishi; - guruhdagi jihozlarning holati: barcha jihoz va qo'llanmalar bolaning bo'yi yetadigan darajada bo'lishi, kundalik qilinadigan ishlarni biror jadvalda bola ko'ra oladigan va tushunadigan holatda joylashtirish, iloji boricha juda ko'p narsalarni bitta joyga ilib qo'yimaslik, bola ulardan bemalol foydalana oladigan bo'lishi hamda tarbiyachi uchun ham qulay bo'lishi;- bolalar o'rtasida hamkorlik: bolalar hamkorligi va muloqotiga rag'bat bildirish, kichik guruhlarga bo'linib, juft bo'lib

ishlashlari, o'yinlar o'ynashlariga yetarli sharoit yaratilishi, o'z tengdoshlari bilan munosabatga kirishishlariga yordam berish;- xonani markazlar hududlariga bo'lganda: o'yinchoqlar, konstrukstiyalar, belgilar, raqamlar va x.k.lar bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan bo'lishi;

- bolalar mebellarining joylashuvi: bolaning jismoniy holatiga va erkin harakatlana olishiga to'sqinlik qilmaydigan, bola o'ziga tegishli mebelni bemalol harakatlantira olishi;

- bolalarning idrok qilishi: bolada idrok etish qobiliyatini rivojlantiruvchi va ijod qilishga undovchi turli shakl va rangdagi materiallar bo'lishi, tegishlilik, xavfsizlik va erkinlik hissining shakllantirilishi, bolaga erkin tinglash imkoniyatini berish va mustaqil qaror qilishga undash, turli madaniyatlar mavjudligini his qildirish;- ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkiloti: tomonlar o'rtasida iliq munosabatni shakllantiruvchi muloqotni o'rnatuvchi muhitni yaratish;

- bolalar faoliyatida ishlatilayotgan xavfsizlantirish yoki ulardan voz kechish).

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, 1. "Ilk qadam" dasturini ta'lim-tarbiya jarayonga tadbiq etish, dasturni to'laqonli ishlab ketishida metodik ta'minot va metodik yordamning o'rni belgilab olindi. 2. "Ilk qadam" dasturi asosida barcha yosh guruhlarida mavjud markazlar hamda umumiy guruhda ishlashni tashkil etishda tarbiyachining o'rniga alohida e'tibor qaratildi.

Ta'lim tashkilotining ishchi o'quv dasturi tashkilot pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladigan va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadigan qilib belgilandi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida 6 ta markazda faoliyat yuritadilar. Bular quyidagilardir:

1. **Til va nutq markazi.** (Nutq o'stirish, tabiat, atrof-olam va badiiy adabiyot bilan bog'liq mashg'ulotlar)
2. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi. (Qurish yasash va matematika mashg'ulotlari)
3. San'at markazi (Rasm, applikatsiya, loy qurish, yasash mashg'ulotlari va origami)
4. Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirilgan markaz. (Guruh yoshiga mos bo'lgan syujetli qoidal o'yinlar)

5. Ilm-fan va tabiat markazi. (Tabiat, atrofi olam bilan tanishtirish mashg'ulotlari)

6. Misiqa va ritmika markazi

Qurilish, konstruksiyalash va matematika markazida turli xil va shakldagi qurilish elementlari mavjud bo'lib, bolalar ulardan o'z fantaziyasiga tayangan holda inshootlar bunyod etadilar: misol uchun ko'rgan tarixiy obidalari, uylar, garajlar, ferma va shu kabilar. Qurilish bilan mashg'ul bo'lgan bolalar bu yerda juda ko'plarsalarni o'zlashtirib oladilar. U bolalarning matematik qobiliyatlarini

rivojlantirishga, ijtimoiy ko'nikmalarni egallashga yordamlashadi, muammolarni haletish tajribasini beradi. Bu yerda, shuningdek, ijodiy yondashishni namoyon etish va bajariladigan ishga diqqatni jalb etishni o'rganish mumkin. Ushbu markazga tarbiyachilar va bolalar xoxish-istagiga ko'ra ko'plab turli narsalarni – o'yinchoq mashinalar, yuk mashinalari, samolyotlar, gazlama bo'laklarini qo'shib qo'yish mumkin.

2.Syujet-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazida bolalarda haqiqiy hayotdan olingan kichik sahna ko'rinishlarini o'ynashga xoxish-istak uyg'otish uchun albatta kerakli kiyimlar va boshqa narsalar bo'lishi zarur. Bular ularda atrofda nimalar soir bo'layotganini anglash, ularni ajrata olish hamda hayotda o'z o'rinlarini tushunib yetishlariga yordam beradi.

3.Til va nutq markazida kitoblar va eshitish hamda yozish uchun o'quv qurollari mavjud bo'ladi. Bu tinch burchak bo'lib, unda bolalar kitoblarni qarab chiqishlari, bir-birlariga o'qib berishlari mumkin. Shuningdek, bu yerda tarbiyachi

yoki ko'ngilli yordamchi bolalarga kitobni ovoz chiqarib o'qib berishi mumkin. Unda bolalarga kitobchalarni o'z qo'llari bilan yasash, mavzu(syujet)larni o'ylab topish va ijro etish, hikoyalar eshitish taklif etiladi.

4.Ilm-fan va tabiat markazida boshqotirma va konstruktor kabi bolalar yig'ishi va bo'laklarga ajratishi mumkin bo'lgan narsalar bo'lishi lozim. Bu yerda, shuningdek, bolalarning bir xilda taqqoslashlari, turlicha tasniflashlari, sanashlari uchun yordam beradigan o'yinlar ham bo'lishi kerak. Ushbu markazda bolalarning

tabiat hodisalari haqida bilib olgan tushunchalari va ko‘chadan topilgan narsalar bilan mashg‘ul bo‘lishlari uchun foydalaniladi.

5.San‘at markazi bolalarning o‘z ijodiy qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazish va amalga oshirishga rag‘batlantiradi, ularga yangi materiallar bilan tanishishdan qoniqish olish imkoniyatlarini beradi, bolalarning sezish qobiliyatini boyitadi. Bu yerda bo‘yoq, qog‘oz, qaychi, bo‘rchalar, qalamlar, gazlama bo‘laklari va kesish hamda yelimlash uchun turli qiyqimlar mavjud. Shuningdek, tabiiy materiallar – yog‘och, barg, qum-tuproqni ham qo‘shib qo‘yish foydadan xoli emas. Ushbu markazdagi mashg‘ulotlar ijodiy qobiliyat, so‘z orqali va so‘zsiz muloqot, umumiy

va nozik harakatlanish, aqliy qobiliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

6. Musiqadan va ritmika markazi butun kun davomida mashg‘ulotlarni birlashtirish uchun foydalanish mumkin. Kuylash, harakatlar, qarsak chalish, o‘yinlar, musiqa asboblari chalish va yozilgan kuy-qo‘shiqlarni tinglash har qanday dasturni yaxshigina to‘ldiradi. Musiqaviy mashg‘ulotlar zehnni charxlaydi, ritmga, sanashga o‘rgatadi va nutqni rivojlantiradi; umumiy va nozik harakatlanishni (motorikani) rivojlantiradi va ijodiy qobiliyatni namoyish etishga imkon beradi.

Maktabgacha ta’lim sifat va samaradorligini yanada oshirish maqsadida tayyorlov guruhleri uchun mashg‘ulotlar haftaligi tashkil etish mumkin. Bunda mashg‘ulotlar odatdagi tartib bo‘yicha davom etadi. Lekin har bir haftaga nom beriladi

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, bolalarni rivojlantiruvchi markazlarda faoliyat yuritishlari ularni maktab ta’limiga tayyorlashda har tomonlama yetuk aqliy va jismoniy barkamol bo‘lib ulg‘ayishlariga, ularda milliy qadriyatlar va urf-odatlariga sodiq bo‘lib shakllanishlari uchun zamin yaratadi, ularning kasb-hunarga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [qarori](#).

3. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo‘yiladigan “Davlat talablari”. 2018-yil 3-iyul, ro‘yxat raqami 3032.

4. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.

5. Maktabgacha ta’lim muassasalarida qisqa muddatli guruhlar faoliyatini tashkil etishda tarbiyachilarni tayyorlash bo‘yicha trening moduli. T.: 2017y.

“Bolangiz maktabga tayyormi?” O‘zb Res. Xalq ta’limi vazirligi Respublika ta’lim markazi, Ma’rifat-Madadkor nashriyoti

CONTRASTIVE ANALYSIS OF FULL ANTONYMS IN PROVERBS WITH THE CONCEPT "NATURE" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Termez State University

Madalov Navruz Ergashevich senior lecturer

E-mail: madalovnavruz@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги табиат ҳодисаси билан боғлиқ мақолларда антонимик муносабатлар ўрганилган. Антоним ҳодисаси тўлиқ антонимлар ва қисман антонимик турларга ажратилган бўлиб мазкур мақолада чоғиштирилаётган мақолларнинг тўлиқ антонимик хусусиятлари фактик мисоллар асосида таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: мақол, антоним, табиат лексемали мақоллар, тўлиқантоним, қисман антоним.

Abstract. In this article, antonymic relations in English and Uzbek proverbs related to natural phenomena are studied. The phenomenon of antonyms is divided into full antonyms and partial antonyms. In this article, the full antonymic features of the proverbs are analyzed on the basis of factual examples.

Key words: proverb, antonym, proverbs with natural lexemes, complete antonym, partial antonym.

As we know, paremiological units exist in all languages of the world and have served as a research center for scientists at different times. World linguists in the study of paremas focus on the comparison of paremas in different languages.

Proverbs express the unique way of life of each people, they are the "code" of the people. The different expression of proverbs in all languages is characterized by the fact that they are representatives of different religions, geographical location and historical processes.

When referring to folk proverbs, it is necessary to take into account their historicity. Because most of the proverbs used today are created in the past and express the limitations and contradictions of the people's psychology and worldview.

Therefore, it is necessary to collect folk proverbs and study their layers characteristic of different periods in nature from the point of view of consistent classification. As a result of the development of religious views in England in the 10th-11th centuries, the need for didactic works increased, and a number of didactic works appeared. One such work is the Proverbs of Alfred, considered the oldest written collection of English proverbs.

This work was created between 1150 and 1180 and contains religious and moral instructions[1].

Another source is "The book of proverbs" collection "Proverbs of Solomon which the raen of Hezekiah king of Judah copied" (ep. 700 years), "Wisdom of Amenemope" (er. X-VI centuries) based on his works[2].

In England, interest in paremiological units increased during the Middle English period (16th-17th centuries), i.e. the "golden age of proverbial wisdom".

Already in the 11th century, M.Koshgari included a large part of the wise sayings of the Turkic peoples in his "Devon" and explained in Arabic the meaning and context of their use. "Devonu lug'otit turk" contains more than 300 pieces of poetry, 291 proverbs and sayings related to folklore[3].

It should be noted that by the 20th century, linguistic research on paremiological units accelerated, that is, scientists began to create collections of paremiological units, collect new materials and compare them with the previous ones, study the structure of paremiological units, their history, evolution, and aspects related to the mentality of the people.

It should be noted that Professor Sh. Rakhmatullaev's work on Uzbek phraseology, his contribution to this field of linguistics is huge and incomparable. Dozens of books and monographs published by the author over the past years can be a vivid proof of our opinion. Although the scientist did not create special works on proverbs, the fact that he understood the subject of phraseology in a narrow scope from the early stages of his scientific activity, and distinguished the differences between proverbs and phrases as much as possible, deserves high attention.

As can be seen from the works cited above, the problems of parema and paremiology have been studied by linguists as much as possible. But there are few works on studying proverbs with natural phenomena. Therefore, in our research, we focused on the analysis of proverbs related to natural phenomena.

Expression of antonyms in proverbs related to natural phenomena in Uzbek folk proverbs. For example, *Совуғинг ошса – бўстон, иссиғинг ошса – гўристон, Азиз бўлмайд, мазиз бўлмас. Тўқранса — тўққиз кун, Ўқранса — ўн кун. Азиз ақчасиз кетмас, Қизлар — бўғчасиз. Барс йили — бойлик, Куён йили — қаҳатчилик. Ёз — ёзил, қиш — қисил. Ёз ёмғири ёндан ўтар, Қиш ёмғири — жондан. Ёз куюнган, қиш суюнар. Ёз меваси — қиш хазинаси. Ёз қоқиси — қишга дори. Ёзда боши пишмаганнинг, Қишда оши пишмас. Ёзда жароҳат кўрсанг, Қишда роҳат кўрасан. Ёзнинг гилами — кенг. Ёзда хотин қутуради, Қишда — бурун. Ёзнинг ёзиги — қишнинг озиги. Ёзнинг ёмғиридан қўрқ, Қишнинг — қировидан. Ёзнинг кунни — юз турли, Қишнинг кунни — қирқ турли. Ёзнинг ювиндиси — қишга ошқатиқ. Ёлқитса ҳам, ёғ яхши, Ёндирса ҳам, ёз яхши. Лайлак келса — ёруғ ёз, Турна келса — тунуқ ёз. Наврўздан сўнг қиш бўлмас, Мизондан сўнг ёз бўлмас. Савр*

ёмгири — сари олтин. Савалаб ёққан ёмгир ёмон, Майдалаб ёққан қор ёмон. Совуқ оёқдан урар, Иссиқ — бошдан. Сигир йили — тўқлик, Қўй йили — йўқлик. Сумбуланинг суви тиниқ, ўзи совуқ. Эрталабки туман очар, Кечки туман ёпар. Қиш — оладан, ёз — моладан. Қиш — серташвиш. Қиш ўлдирма, ёз ўлдир, Оч ўлдирма, тўқ ўлдир. Қиш ўтар, қоралик қаргага қолар. Қиш қилигини қилмай қўймас, Ёз йўригини йўймай қўймас. Қиш — қисилмоқ, ёз — ёзилмоқ. Қиш қишлигини қилмаса, Ёз ёзлигини қилмас. Қишнинг совуғида тўнгандан, Ёзнинг иссиғида ўлган яшиш. Қишнинг қори — ёзга[4]like proverbs are used as a basis for contradiction.

Expression of antonyms in proverbs related to natural phenomena in English folk proverbs. For example, *Big thunder, little rain, Rain, rain, go away, come again another day, It is better to have less thunder in the mouth and more lightning in the hand, With dew before midnight, the next day sure will be bright*[5].

To sum up, the analysis of the evidence shows that the modern Uzbek language has great and rich opportunities for expressing various meaningful shades through proverbs. These possibilities are characterized by the existence of a wide range of antonymic phenomena within proverbs.

The list of used literature

1. Dundes A. On the structure of the Proverb, in Mieder, W. & A. Dundes. The Wisdom of many: Essays of the Proverb. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. 1994. –P. 45 - 52.
2. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. Oxford University Press, 2003. – 364 p.
3. Абдурахмонов Ғ. “Девону луғотит турк”асарининг ўрганилиш тарихидан.// Ўзбек тил ва адабиёти. 2009, 6-сон. 49-б.
4. Ўзбек халқ мақоллари: [2 томлик]. Масъул муҳаррирлар: Мирзаев Т., Саримсоқов Б. Том 1. – Тошкент, «Фан», 1987. – 368 б.
5. <https://proverbicals.com/rain>.

«BIOLOGIK MASALALARNI ISHLASHDA MAVZUGA OID MA'LUMOTLARNI O'RNI VA QO'LLASH USULLARI»

Nargiza Turdiyeva Sayfullayevna

Toshkent To'qimachilik va Yengil Sanoat Instituti akademik litseyi

Biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola biologiyani o'qitishda, o'quvchilarga biologik masalalar ishlashda nazariy bilimlarni qo'llay olish, mavzuga oid ma'lumotlarni o'zbek tili qoidalari kabi ishlab chiqib, yod olishning ahamiyati haqida.

Kalit so'zlar: ATF, energiyaalmashinuvi, dissimilyatsiya, kj, kkal, intellektual, Ekologik sistemalar, dialektik-materialistik.

Kirish: O'zbekistonning ijtimoiy pedagogik sharoiti va ehtiyojlariga mos bo'lgan yangi biologiya fani rivojlandi.

Fan va texnika taraqqiyoti har bir sohaga jadal kirib borayotgan davrda o'quvchilarga berilayotgan bilimlar ko'lamiga bo'lgan e'tibor ham tobora yuksalmoqda. Biologiya fanining ham roli benihoyat ortib bormoqda. O'quvchilarning mustaqil bilim olishi, ko'nikma va malakasini rivojlantirishning shakl va usullaridan biri masalalar yechishda oson va qulay uslubni qollay olishdir.

Asosiy qism: Biologiya fanidan keyingi yillarda oliy o'quv yurtiga kirish imtihonlarida biologiyaga oid bir qancha masalalar kelmoqda. Abuturiyentlarning ko'pchiligida biologik masalalarni yechish biroz qiyinchilik tug'diradi. Shuningdek, biologiya fanidan olimpiada saralash bosqichida ham deyarli savollar biologik masalalardan beriladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida, akademik litseylarda biologiya faninio'qitishda 6 sinfdan masala va mashqlar ishlash bo'yicha mavzular berilgan. Shu o'rinda biologik masalalar nima uchun kerak degan savol tug'iladi.

Bugungi kunda zamonaviy biologiya fani aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, turli irsiy kasalliklarni samarali davolash, oldini olish, populyatsiyalar va turlar genofondini saqlash, nazorat qilish, yangi nav va zotlarni yaratish kabi bir qancha yo'nalishlardagi muhim amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal qilishda qo'l kelmoqda. Ammo "Xirizitiumg'o'zasida nazariy jihatdan olganda changdonda 250 ta birlamchi hujayra bo'lib, changlanish va urug'lanishni foiz nisbati 1;33;1 bo'lsa urug'lanishdan so'ng o'simlik endospermlarida autosomalar soni 8640 ta bo'lsa, changlanish va urug'lanish foizlarini ayirmasini toping" kabi masalalar o'quvchida hech qanday biologik bilim bermaydi, balki matematik bilimni oshirishga xizmat qiladi. Masalalarni yechishdagi qiyinchilik sababi, asosan matematikani yahshi bilmaslik va mavzuni to'liq o'rganmaslikdir. Ayrim masalalar sharti uzun, juda

murakkab tuyuladi, lekin yechilishi oson, ayrim masalalarda teskari holat kuzatilishi mumkin. Masalan: 9- sinf 63- bet, masala: Odam organizmining fiziologik ehtiyojiga ko'ra bir kecha kunduzgi ovqat tarkibidagi yog' miqdori 80- 100 mgramm bo'lishi kerak. Agar 15-16 yoshli o'quvchining iste'mol qilgan ovqati tarkibida 95 gramm yog' bo'lsa bu miqdordagi yog'ning to'liq parchalanishi natijadasida qancha kkal va qancha kj energiya hosil bo'ladi? Bu masalani yechish uchun o'quvchi masaladan oldin berilgan "Lipidlar" mavzusini yahshi o'lasdhtirgan bo'lishi kerak. Chunki masalani yechishda 1 gramm yog'ning to'liq parchalanishi natijasida qancha kkal va kj energiya ajralishini bilmasa masalani ishlay olmaydi. Masala yechimi:

1 gr ---- 9,3 kkal energiya hosil bo'ladi. Masala shartida esa 95 gp yog' berilgan. Demak, oddiy proporsiya orqali masalani oson ishlashimiz mumkin, ya'ni 95 ni 9,3 ko'paytirib 1 ga bo'lamiz.

$$95\text{gr} \text{----} x(883,5)\text{kkal}$$

1gr ----- 38,9 kj bu ham yuqoridagi proporsiya orqali ishlanadi.

$$95\text{ gr} \text{----} x(3695,5)\text{kj}$$

9 sinf 66- bet ,

Masala: Agar oqsil molekulasida 250 ta aminokislota bo'lsa, bu oqsil molekulasida nechta peptid bog' bo'ladi? Bu masalani ishlashda o'quvchi "Oqsillar. Aminokislotalar" mavzusidagi ma'lumotlarni o'zlashtirishi kerak. Ya'ni, oqsil manomeri aminokislota, oqsil molekulasida hosil bo'lishida aminokislotalar o'zaro peptid bog' orqali birikadi. Bitta aminokislotalarning karboksil guruhi va qo'shni aminokislotalarni aminogurhidan suv molekulasida ajralib chiqadi va bo'sh qolgan valentliklar hisobiga aminokislota qoldiqlari bir – biri bilan birikadi va aminokislotalar orasida peptid bog' yuzaga keladi, aminokislotalar sonidan peptid bog'lar soni qanday topilishi haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Aminokislotalar molekulyar massasini topish uchun, alohida aminokislota bo'lsa 138, ikkita aminokislota birikishi natijasida bir molekula suv chiqib ketadi, shuning uchun oqsil tarkibidagi bitta aminokislota og'irligi 120 deb qabul qilinishi kabi nazariy ma'lumotlarni bilishi zarur. "No'xat o'simligi hujayralarida yorug'lik energiyasi hisobiga glukozaning to'liq parchalanishidan 2356 molekula ATF sintezlanadi. Glukoza parchalanishining ikkinchi bosqichida o'simlik hujayrasida sintezlangan ATFda to'plangan energiya miqdorini kj da aniqlang" 9 sinf, 93- bet. Bu masalani ishlash uchun ATF - ozuqa moddalardan to'plangan energiyaning bir qismi adenozintrifosfatning energiyaga boy fosfat bog'larida to'planadi. Tirik organizmlar hujayrasida kehadigan energiya almashinuvi jarayonini uchta bosqichga ajratish mumkin: 1- bosqich - tayyorgarlik; 2- bosqich - to'liqsiz; kislorodsiz parchalanish; anaerob nafas olish achish; glikoliz. 3- bosqich - to'liq; kislorodli parchalanish; aerob nafas olish.

Birinchi bosqichda kraxmal fermentlar ishtirokida suv biriktirib glyukozagacha parchalanadi: fermentlar ishtirokida $C_6H_{10}O_5 + n H_2O \text{-----} > nC_6H_{12}O_6$

120 6 kraxmal glyukoza .Bu jarayon asosan hujayradan tashqarida, masalan, odamda og'iz bo'shlig'ida, o'n ikki barmoqli ichak va ingichka ichakda, bir hujayrali mikroorganizmlarda, jumladan, bakteriyalar va zamburug'lar (achitqida hujayradan tashqarida, ya'ni tashqi muhitda sodir bo'ladi. Ushbu jara-yonda unchalik ko'p energiya hosil bo'lmaydi. Hosil bo'lgan energiyaning barchasi (100%) issiqlik sifatida tarqalib ketadi. Ushbu jarayon hujayradan tashqarida sodir bo'lganligi uchun ATF hosil bo'lmaydi. Ikkinchi bosqichda dastlabki bosqichda hosil bo'lgan glyukoza ning bir molekulasida hujayra ichiga kirgach sitoplazmada fermentlar ishtiroki-da kislorodsiz sharoitda ikki molekula sut kislotaga parchalanadi: fermentlar ta'sirida $C_6H_{12}O_6 \rightarrow 2C_3H_6O_3 + 200 \text{ kJ}$ glyukoza sut kislotaga parchalanadi. Ushbu jarayonda jami 200 kJ energiya ajralib chiqadi. Ushbu energiya yaning 80 kJ, ya'ni 40% ATF tarkibida to'planadi, 120 kJ, ya'ni 60% issiqlik energiyasi sifatida tarqalib ketadi. Dissimilyatsiya jarayonida ATF o'z-o'zidan hosil bo'lmasdan, balki ADF va fosfat kislotaning birikishidan hosil bo'ladi. ADFga bitta fosfat kislotaning bog'lanishi uchun 40 kJ energiya sarflanadi, shunday ekan, dissimilyatsiyaning ikkinchi bosqichida 2 molekula ATF hosil bo'ladi.

Uchinchi bosqichda kislorod ishtirokida ikki molekula sut kislotasi parchalanib, natijada C_0_2 , H_2O va 2600 kJ energiya hosil bo'ladi: fermentlar yordamida $2 C_3H_6O_3 + 6 O_2 \rightarrow 6 C_0_2 + 6 H_2O + 2600 \text{ kJ}$ sut kislotaga parchalanadi. Ushbu jarayon mitoxondriyada ferment yordamida tezlashtirilgan holda boradi. Ajralgan energiyaning 1440 kJ, ya'ni 55,4% ATF tarkibida to'planadi, 1160 kJ, ya'ni 44,6% issiqlik energiyasi sifatida tarqalib ketadi. Ushbu jarayonda 36 molekula ATF hosil bo'ladi. Dissimilyatsiya jarayonini qisqacha quyidagicha ta'riflash mumkin; Quyosh energiyasi xlorofilni qo'zg'atib, suvni parchalash bilan birga hujayra xloroplastidagi ADF va fosfat kislotaning birikishiga ko'maklashadi va shu jarayonda hujayra mitoxondriyasiga nisbatan 30 marta ko'p ATF kislorod ishtirokisiz, quyosh yorug'lik energiyasi ta'sirida hosil bo'ladi. Bu jarayon fotosintetik fosforlanish deb ataladi. Hosil bo'lgan bu ATF fotosintez jarayonida organik modda hosil bo'lishi uchun sarflanishi kabi ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Masalani ishlash uchun, glukozaning to'liq parchalanishidan hosil bo'lgan ATF soni kerakva uni bitta deb qabul qilsak, shu vaqtda yorug'lik hisobiga 30 marta ko'p ATF sintezlanadi. Jami ATF lar 31 ga teng. 2356 ni 1 ko'paytirib, 31 ga bo'lsak 76 molekula glukozaning to'liq parchalanishidan hosil bo'lgan ATF soni. 2- bosqichda 36 ATF hosil bo'ladi, 1 ta ATFda 40 kJ energiya sarflansa, 36-? 1440 kJ, 76 ni 1440 ko'paytirib, 38 bo'lamiz 2880 kJ bo'ladi. Genetika fanidan masalalar yechishda foydalaniladigan belgilar, ya'ni simvollar quyidagilar: -ona organizmi, **Zuxro-Venera** ko'zgusi

-ota organizmi, Mars qalqoni

X-chatishtirish belgisi

P-ota-ona organizmlar oldiga qo'yiladi (lotincha "parentale" –ota-ona so'zining bosh harfi)

F₁ -birinchi avlod, ya'ni birinchi bola

F₂-ikkinchi avlod

F harfi lotincha "filia" so'zidan olingan bo'lib, farzandlar ma'nosini bildiradi.

Genotip-bir organizmning barcha genlari yig'indisi. Masalan no'xat o'simligining genlarining yig'indisi no'xatning genotipi hosil qiladi.

Fenotip-organizmning belgi-xususiyatlarining yig'indisi. Masalan ,no'xatning doni rangi, bo'yi, shakli, og'irligi, uzunligi.

Dominant-bir belgining ikkinchi belgidan ustun turishi. Masalan, no'xat donining qizil rangi oq rangidan ustun turadi, ya'ni dominantlik qiladi.

Qizil	oq
Dominant	ressessiv

Retsessiv-1-avlodda yuzaga chiqmaydigan belgi

Dominant belgilar doimo katta harflar bilan yoziladi.

Masalan: AA-dominant gomozigota, chunki bu organizmda 2 ta bir xil gen bor

Aa-dominant geterezigota, bu organizmda har-hil genlar, ya'ni biri dominant va biri retsessiv genlar bor.

Retsessiv belgilar doimo kichik harflarda yoziladi.

Masalan: aa-ressessiv gomoziogota.

Gameta-bu jinsiy hujayra ,ya'ni ota va onaning jinsiy hujayralari

Zigota-bu urug'langan tuxum hujayra

Biologik masalalar oqsil sintezi, modda va energiya almashinuvi, DNK, RNK, embrional rivojlanish, genetikaga oid masalalar bo'lishi mumkin. Biologik masalalarni ishlashda o'quvchilarga oson va qulay ishlash usuli sifatida o'zbek tilidagi qoidalar kabi, masalalar ishlashda kerak bo'ladigan barcha ma'lumotlarni qoida tarzida tuzib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Biologiya. Sitologiya va genetika asoslari. Toshkent 2019y 63-93- bet
2. B.Sheraliyev. Biologiya va genetikadan masalalar 5-bet
3. A. Gofurov, A. Abdulkarimov, J. Tolipova Biologiya 10-sinf. Sharq .43- bet
4. Genetikadan masalalar yechish. Qo'llanma. Yusupov. 4- bet.

MILLIY URF-ODATLAR VA QADRIYATLARNI TANISHTIRISHDA KASHTACHILIK SAN'ATINING AHAMIYATI

Mansurova Dilnoza G'iyozovna

Buxoro pedagogika kolleji

"Badiiy ijodiy faoliyat" o'quv amaliyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, milliy urf-odatlarimiz qadriyatlarimizni tanishtirishda kashtachilik san'atining ahamiyati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: urf-odat, qadriyat, kashta, mulina, chamberak, ip, igna, angishvona, qaychi

Respublikamizning kelajakda buyuk mamlakatga aylanishi, jahonning rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shilishida xalqimiz madaniyati, ma'rifati, san'ati va ma'naviyatining o'rni beqiyosdir. Xalqimiz ma'naviyatini boyitishda xalq hunarmandchiligi turlaridan kashtachilikning muhim o'rni bor. Kashtachilik san'ati avlodlarimizning hayotiy tajribalaridan foydalanish, urf-odatlar, moddiy va ma'naviy meroslarini o'rganish, tarixiy, etnik, milliy, mahalliy, hududiy jihatlarini amalda qo'llab, kashtachilik sirlarini yoshlarga singdirish, noyob turlarini, yuksak badiiy nushalarini tayyorlash, ularni xalq qadriyatlari, merosimizga bo'lgan hurmatlarini oshirishga qaratilgandir.

O'zbek milliy kashtado'zlik xalq hunarmandchilik san'atining eng qadimiy turlaridan bo'lib, u xalqning o'z turmushini go'zal qilish istagi natijasida yuzaga kelgan. Kashta kiyimlar va buyumlarni bezashda hamda ro'zg'or bezak buyumlari tayyorlashda qadimdan qo'llaniladi.

O'zbek kashtachiligi qo'shni xalqlar kashtachiligi ta'sirida boyidi va rivojlandi. O'zbek kashtalariga e'tibor bersak, unda hind, xitoy, rus, qozoq, qirg'iz va tojik kashtachiliklarining usullarini uchratamiz.

Kashtachilik san'atida har bir millatning o'ziga xos eng ko'p qo'llaydigan naqshlari bo'ladi. O'zbek kashtalarida o'simliksimon, geometrik shakl hamda gul naqshlari ko'p qo'llaniladi. Qadimiy an'analarga ko'ra, o'zbek qizlari-bo'lajak kelinchak seplari bo'lmish har xil kashtachilik buyumlarini ya'ni dastro'mol, choyxalta, parda, belbog', sumka, nimcha, joynomoz, gulko'rpa, kirpich, zardevor, choyshab, so'zana, kiyim bezaklari va bosh kiyimlarini, sovg'alarni o'zlari tayyorlashgan

Qo`lda kashta tikish uchun o`ziga xos asboblar bo`ladi. Kashtachilikda ignalar, angishvona, qaychi, santimetr lenta, ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar hamda chambarak ishlatiladi. Kashtachilikda oq, kul rang, och sariq, och malla rangli surp, bo`z, karbos, shoyi, baxmal, chit yoki satin kabi matolar ishlatiladi

Bunday matolarda naqshlar chizilganda yaxshi ko`rinadi, rangli iplarning aksariyati unga mos tushadi. Gul, rasm, naqshlar chizish uchun chizg`ichlar, yumshoq va qattiq qalamlar, daftar, albom, o`chirg`ich, millimetrlangan qog`oz, nusxa ko`chiradigan qog`oz va shaffof qog`ozlar kerak bo`ladi

Chambarak gazlamani tarang tortib turish uchun ishlatiladi. 20-40 sm li ikkita gardishdan iborat bo`lib, bir- birini ichiga tushib turadi. Agar kichik gardish katta gardish ichiga qiyin tushadigan bo`lsa, katta gardishning ichki tomonini jilvir bilan tozalash kerak.

Kashta tikish rang bilan chambarchas bog`liq. Iplarni tanlashda ranglarning yo`g`onlashuvini, ular bir-biriga qanday ta'sir etishini bilish zarur. O`zaro mos ranglarni tanlashda berk spektr qatori ranglaridan iborat ranglar doirasi asos qilib olinadi.

Agar uch qirrali shisha prizmadan nur tarami o`tkazilsa, u tarkibiy qismlarga bo`linib ko`rinadi, rangli yo`l-spektr hosil bo`ladi. Tabiatda ranglarning bunday qo`shilishini ko`pincha kamalakda, quyosh nuri shudring zarralaridan o`tishida ko`rish mumkin. Ko`zga ko`rinadigan spektr uzluksiz o`zgara boradigan qizil, to`q sariq, sariq, yashil, zangori, ko`k, binafsha ranglar qatoridan iborat. Bu ranglar bir-biridan oraliq tuslar gammasi bilan ajralgan bo`ladi. Agar spektr ranglarini o`sha tartibda doiraga joylashtirilsa, ko`k- binafsha va qizil ranglar orasida to`q qizil rang bo`ladi

Kashta tikish uchun gazlama bilan, ip buyumning nimaga mo`ljallanganiga, bezakning xarakteriga va tikish usuliga muvofiq tanlanadi. Kashta tikiladigan materialga muvofiq rangdagi ip tanlash kashtado`zlikda katta ahamiyatga ega. Bu kashtado`zdan katta mahorat va did talab qiladi. Kashtada foydalaniladigan iplar rangining o`zaro muvofiqligi ham kashtaning jozibador chiqishiga sabab bo`ladi. O`tmishda turli-tuman rangdagi matolarning kamligi sababli ko`pgina bezak kashtalari bugun mato sathini kashta bilan qoplab tikilgan. Hozirda so`zana, choyshab, zardevor kabi bezak buyumlari baxmal, shoyi, satin, shuningdek turli-tuman iplar ham ko`p. Bu kashtani jozibador chiqarishda rangdan keng foydalanish imkonini beradi. Kashtado`z kashta tikmoqchi bo`lgan kiyim shakliga, matosi rangiga qarab kashta nusxasini tanlashi kerak

Kashta choklari, kashta tikish va uslublarining turli-tumanligi o'zbek kashtado'zlarining katta san'atidan dalolat beradi. Masalan: Nurota, Buxoro, Samarqand Kashtado'zlik mahsulotlari ko'proq yo'rma chok bilan, Shahrisabzda yo'rma, kandaxayol, iroqi, Toshkentda esa ko'proq bosma chok bilan tikilgan. Ijtimoiy hayotda ro'y bergan o'zgarishlar kashtado'zlik an'alariga, mahsulotning turlariga ta'sir ko'rsatgan. Masalan, hozir dorpech, oynaxalta kabi ashyolar o'z ahamiyatini yo'qotdi, paranji, kaltacha kabi kiyimlarni faqat muzeylardagina uchratish mumkin. Do'ppi, sumka, nimcha, kavush, kirpech, so'zana kabi badiiy buyum va ashyolar zamonaviy did bilan bezatilmoqda, shakl va badiiy bezaklarida katta o'zgarishlar ro'y berdi. O'zbek kashtado'zlari buyum bezaklarida amaliy bezak san'atining boshqa turlaridagi naqshlardan andaza olganlar, kashtalarda o'simliksimon tasvirlar, shox, gulband, guldastalar ko'p uchraydi. Kashta tikilgan buyum choklari tozalanib, teskari tomonidan namlangan mato bilan dazmollangan bo'lishi kerak. Buyumning ikki marta buklab tikilgan cheti o'ng tomonidan ham dazmollanadi. Yaxshi yuvilgan gazlamaga oq kashta tikilgan oddiy usul bilan yuviladi, lekin bunda, ayniqsa yirik qaviq bilan tikilgan kashtani yuvishda, kashta gul o'zgarib qolmasligi uchun, uni qattiq ishqalamaslik kerak. Rangli kashta tikilgan buyumlarning kiri iliq suvda juda ehtiyot qilib yuviladi. Ularni ivitib qo'yib, qaynatib yoki ustidan qaynoq suv quyib bo'lmaydi.

O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo'lib, oilada har bir ayol kashta tikishni bilishi kerak bo'lgan. Shuning uchun har bir oila o'zi uchun buyumlarni o'zi tayyorlagan. Bezak buyumlarining turi juda ko'p, masalan, so'zana, kirpich, choyshab, choy xalta, zardevor, palak, gulko'rpa, dorpech, parda, belbog', do'ppi, ko'ylak, dastro'mol, hamyon, joynomoz, sumka, nimcha va boshqalar badiiy did bilan bezatiladigan bezak buyum turlari bo'ladi. Tikilgan naqsh bezaklari orqali bola borliqni, go'zallikni, yaxshilikni o'rganadi. Tikilgan kashta bolaga estetik zavq bag'ishlaydi. Bular orqali bola kelajakda meros bo'lib qolgan milliy san'atimizni, an'alarimizni davom ettirib, nodir asarlar yaratib, kashtachilik san'atining xazinasiga, madaniyatiga katta hissa qo'shadi.

Xulosa

O'zbek xalqining kashtaga ko'zi tushmagan farzandi bo'lmasa kerak. Kashtachilik qizlarni mehnatga, go'zal milliy qadriyat va urf odatiga oshno etib tarbiyalashda o'z ifodasini topadi. Kashtalar tilini, sirini ongli ravishda tushunish uchun boy, go'zal dunyosini anglashga va bu san'at namunalarini yaratgan nozik did egalarining mehnatini qadrlashga o'quvchilarni tayyorlab boramiz. Xalq kashtachiligini o'ziga xos san'at, hunar sifatida o'rganish hozirgi zamon talablaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Muhayyo Akromxodjayeva, Ra'no Akromxodjayeva “Kashtachilik” T-2010
yil
2. G.Chernova. Tizimcha bilan ishlash. Rostov-na-Donu « Feniks » 2006 y.
3. Milliy istiqlol g`oyasi:asosiy tushuncha va tamoyillar (O`quv qo`llanma).T.;
4. O`zbekiston Respublikasi entsiklopediyasi.-T., Fan, 2009
5. A. Zununov. Pedagogika tarixi. Darslik- 2002.
6. Babanskiy YU.K va boshqalar.”Pedagogika”, Moskva1998;
7. V.I.Turchenko. Doshkolnaya pedagogika Moskva 2013
8. S.A. Kozlova.T.A.Kulikova. Doshkolnaya pedagogika. Moskva 2000

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА ЮРИДИК СОҲАСИ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ДИАХРОН ТАДҚИҚИ

Пўлатова Ўзгилхон Собиржон қизи
Андижон давлат тиббиёт институти
Хорижий тиллар кафедраси

Аннотация: Ушбу мақолада соҳа терминларининг тараққий этишида арабча, форсий ва русча лексик бирликларнинг, инглиз тили мисолида эса лотин, француз, грек, испан, италиян тилига оид лексик бирликларнинг соҳа эҳтиёжи сифатида ишлатилиши, ўтмишда ёндош ва қўшни тилларнинг таъсири катта бўлганлигидан ўрганилиб чиқилган.

Калит сўзлар: давр, термин, лексика, соҳа

Ҳозирги кунда терминологияга оид тадқиқотларни тубдан ўрганиш мамлакатимиз ва хорижий тилшунослиқда ўзига хос ўринни эгаллаб келмоқда. Бу инсон ҳаётини яхшилаш ва унинг учун эркин ижтимоий муҳит яратиш асосида юридик муҳим ўрин эгаллайди. Мазкур соҳа ривожига фан ва техника, ижтимоий-иқтисодий соҳалар билан узвий боғлиқ эканлиги, унинг кўламини кенгайтириши, яъни соҳанинг ахборот ҳажмининг ортиши натижасида терминологик лексиканинг тобора кенгайиб бориши жараёни билан изоҳланади ва бу нафақат соҳага оид терминларни илмий жиҳатдан чуқурроқ ўрганиш эҳтиёжини ҳам юзага келтирди. Ушбу параграфда юридик соҳасига доир терминларни тарихий - тадрижий босқичларда таҳлилга тортишни жоиз деб билдик.

Марказий Осиё халқлари узоқ тарихга бўлиб эрамиздан аввалги 1 мингинчи йилларда бу ўлкада, *сак* (юнон манбаларида “скиф”)лар деб номланган халқлар ҳаёт кечиришган. Марказий Осиё Александр Македонский (Искандар Зулқарнайн) томонидан босиб олинган, бу ерда юнон ва маҳаллий халқларнинг қоришган давлатлари вужудга келди. Бунинг натижасида халқларимиз ҳаёти, афсоналари ҳақидаги маълумотлар қадимги юнон муаллифларининг асарларига кириб борди. Масалан, Климент Александрский, Ксенофонт, Страбон, Птоломей, Геродот асарларида қадимги халқларимиздаги турли маданий-маънавий қадриятлар ҳақидаги маълумотлар тақдим этилди. Эрамиздан аввалги V—VI асрлар ушбу ҳудудларда йирик динлардан бири Зардуштийлик дини шакллана бошлади. Ушбу дин фақат соф дингина бўлиб қолмасдан ўз даври маънавиятининг энг муҳим йўналишини ташкил қилди, ўша даврдаги халқларнинг маданияти, маънавияти, урф-одати, ахлоқи каби масалаларни ўзида акс эттирди ва уларга таъсир ҳам кўрсатди. Манбаларда қайд этилишича,

зардуштийликнинг асосий қоидалари Хоразмда вужудга келган “Авесто”да китобида ўз ифодасини топган. Ушбу асара дастлаб меҳнаткаш халқнинг ҳуқуқий ва ахлоқий қоидаларини ўзида акс эттирган, афсуски кейинчалик руҳонийлар қўлида сиёсат юргизишнинг асосий қуролига айланиб қолди¹.

Вақт ўтиши билан заминимизда дунё цивилизацияга улкан ҳисса қўшган буюк мутафакир ва донишмандлар етишиб чиққан. VIII–IX асрлардаёқ Хоразм худудида “Байту ал-ҳикма” (Донишмандлар уйи) деб аталмиш фанлар академияси, орадан бироз вақт ўтиб, 1010 йилда Маъмун академияси ташкил этилган. Ушбу таълим марказида бутун дунё аҳлини лол қолдирган буюк кашфиётлар қилинган².

Ўзбек тили юридик соҳасига оид лексик бирликлар ўзида мужассам этган тарихий манбаларга разм солсак, соҳа лексик бирликларининг қўлланиши Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк”, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳиббат ул-Ҳақойиқ”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, шайх Сулаймон Бухорийнинг “Бадў-ъл-ул луғат”, Алишер Навоийнинг “Ҳазойин ул-маоний”, “Хайрат ул-аброр”, Амир Темурнинг “Темур тузуклари”, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Абулғози Баҳодирхоннинг “Шажараи турк” ва бошқа кўпгина мутафаккирлар асарларида ўз ифодасини топган. Ушбу асарларда соҳа кўламида амалга оширилган ишлар ёки лексик бирликлар ҳақида кўплаб қимматли маълумотлар мавжуд, бироқ уларни тақдимотида чалкашликлар мавжудлиги боис тадқиқотчилар томонидан турли муаммоларга дуч келинган.

Шунга кўра, ўз ишимизда тарихий манбаларни тартибга солиш учун, инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларини чоғиштирма тадқиқи устида илмий изланишлар олиб борган олим Х.А. Саримсоков келтирган тадрижий тарихий даврлар жадвали асосида ҳавола қилишни жоиз деб билдик³ (Жадвал 2).

Жадвал 2

Юридик соҳасига оид лексик бирликларнинг тарихий даврлари

1.	Халқ оғзаки ижоди даври (ёзма адабиётларгача бўлган давр)
2.	Араб истилоси даври (632-1258 й.й.)
3.	Қорахонийлар даври (999-1141 й.й.)
4.	Мўғуллар истилоси даври (1220-1368 й.й.)
5.	Темурийлар даври (1370-1512 й.й.)
6.	Хонликлар даври (1512-1920 й.й.)
7.	Чор Россияси ва собиқ шўролар даври (1870-1991 й.й.)

¹ Усмонов Қ., Содиков М., Обломуродов Н. Ўзбекистон тарихи. I - қисм. -Т.: 2002. - Б. 356.

² Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти, Ўзбекистон НМИУ. - Т.: 2010. - Б 264.

³ Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштирма тадқиқи: Филол. фан. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 12 б.

Тадқиқотимизни юқоридаги даврлар асосида ўзбек ва бошқа туркий олимлар ёзиб қолдирган ҳамда бизгача етиб келган миллий мерослар, манбаларга муурожаат этдик.

Халқ оғзаки ижоди даври. Тарихга разм солсак, Кичик Осиёда яшаган шумер, аккад, хурит, хетт, оссурий каби тилларда сўзлашган энг қадимги халқлар орасида бугунги туркийларнинг аждодлари яшаган⁴. Ўша даврлардан кўплаб моддий ва манавий мерослар бизгача, қадимги афсона ва асотирлар (“Ардвисура Анахта ҳақида”, “Жамшид ҳақида”), қадимги қаҳрамонлик эпослари (“Тўмарис”, “Широқ”) ҳақида оғиздан-оғизга ўтиб келган тарихий, маданий ва маънавий мерослар орқали етиб келган. Халқимиз томонидан доимо ардоқда бўлган Алпомиш достонида ҳам юридик соҳасига доир кўплаб терминларни учратиш мумкин. Масалан асарнинг ўттиз иккинчи саҳифасида соҳага доир бир неча лексик birlikларни кузатишимиз мумкин:

Қайси юртдан бунда кепти, билайин,
Ул бойларга қаттиқ **азоб** қилайин,
Молини сизларга олиб берайин,
Гуноҳкор қип мен **зиндонга** солайин.
Ҳар на деб сўйласам, ани қилингллар.⁵

Таҳлил учун достондан келтирилган парчада учраган *азоб - жазо; молини сизларга олиб берайин - молини мусодара қилмоқ; гуноҳкор - айбдор; зиндон - жазо ўташ жойи* каби соҳа лексик birlikлари кўлланган. Бундан ташқари мазкур маънавий меросимизда бир қанча, жумладан: *абгор - вайрон; зулм - жиноий ҳукм; жаллод - қатлни ижро этувчи шахс; бойламоқ - кишанламоқ; дор - қатл анжом*и каби терминлар бизгача етиб келган.

Бу каби достонларимиз сони кўплиги, уларда ранг-баранг мавзулар ва соҳалага доир лексик birlikларнинг аслиятини сақлаган ҳолда бизгача етиб келиши бебаҳо бойликдир. Шундай бадий меросларимиздан яна бири Гўрўгли достонидир.

Жазойил милтиқ отилсин,
Ботирлар бирига **қотилсин**⁶.

Достондан берилган парчада *жазойил - жазо берувчи; милтиқ - жазо амалга оширувчи қуроли; қотил - жиноятчи* каби терминлар берилган. Бундан ташқари достонда бир қанча юридик соҳасига доир архаик (эскирган) лексик birlikларни топишга муваффақ бўлдик. Масалан, *жарм - гуноҳ, жиноят; мин*

⁴ Бобоёров М. Ҳ. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. – Самарқанд, 2009. – 22 б.

⁵ Фозил Йўлдош ўғли, Алпомиш достони, Шарқ: -Тошкент. 1998, 94 б.

⁶ Раҳматулла Ю., Гурўглининг тугилиши.- Т.: Ёзувчи, 1996.-134 б.

- айб, айблов; таррор - ўзри, жиноятчи; улги - намуна, нусха каби лексик бирликлар фикримиз далилидир.

Араб истилоси даври. Маҳаллий халқ билан бўлиб ўтган аёвсиз жанглардан сўнг, араблар ўз ҳукмронлигининг илк даврларида бошқарув ўз қўлларига олишга ҳаракат қилган, ҳокимият қўлга киритилгач иқтисод, фикҳ ва сиёсат каби соҳаларга эътибор қаратишган. Юридик соҳаси ҳам араблар давридан бошлаб тараққий эта бошлаган ва бу тизимнинг тубдан ўзгариши VII-VIII асрларга тўғри келди. Араблар фатҳидан сўнг, ислом дини ҳудуд аҳолиси ҳаётининг барча жабҳаларини, ички ва ташқи савдо муносабатларини камраб олди.

Араб истилоси даврида юридик соҳаси дин таъсирида жуда катта инқилобий жараёни босиб ўтган. Жамиятнинг сиёсат, иқтисод каби йирик ва ҳар қайси кичик бўғинида муқаддас китоб бўлмиш “Қуръони карим” асосида фатволар, қарорлар ва хатто жазо ва унинг турлари амалга оширилган. Мазкур ҳуқуқий жараён Фикҳ илми деб аталган. Бу соҳанинг бир қанча таърифи мавжуд, лекин биз соҳага энг яқин таъриф беришга ҳаракат қилдик, жумладан, **фиқҳ** - ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида учрайдиган турли масалалар хусусида баҳс юритиб бу масалаларга нисбатан шариятнинг тутган ўрнини белгилаб берувчи илм⁷. Маълумотлар ва манбалар кўп бўлишига қарамай, юртимиз ҳудудида XIII асрга келиб, соҳага доир илк асар яратилди. Бу китобнинг муаллифи имом Фахриддин Ҳасан ибн Мансур Ўзгандий Фарғоний Ҳанафий асар номи “Фатавои Қозихон”⁸. Мазкур асарда илк соҳа лексик бирликлари кузатилган. Масалан, **қози** - мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шарият асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси; **фатво** - ҳукми ўз далилидан баён қилиб бериш; **муфтий** - шаръий ҳукмларнинг барчасини билган кишидир, **ҳукм** - муайян асосга, далилга эга чиқарилган ҳулоса.

Қорахонийлар даври. Ушбу даврда турк халқининг буюк алломаси Маҳмуд Қошғарий ижод қилган бўлиб, олимнинг “Девони луғатут турк” асари ҳанузгача тилшуносларнинг тадқиқот марказида ҳисобланади. Ушбу асар хижрий 464, милодий 1068 йили ёзилган. Асар XII аср ўша даврда ўғуз, уйғур, қипчоқ, чигил, қарлуқ каби 37 уруғ бирлашмаларига кирган туркий тилларнинг фонетик, лексик, грамматик каби лисоний хусусиятлари тадқиқи баён этилган. Асарда кўплаб йўналишларга доир лексик бирликлар мавжуд. Жумладан соҳа лексик бирликлари ҳам.

⁷Каримов Т. Фикҳ нима? // muslim.uz. 2017. <http://www.muslim.uz/index.php/rukn/fiqh/item>

⁸Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, Фикҳий йўналишлар ва китоблар. Hilol-nashr нашриёти. - Т.:2022. 312 б.

قزغٹ - *qizğut* (қизғут) - намунали жазо (бошқалар ибрат олиши учун халснинг кўз ўнгиди бериладиган жазо.); زنجٹ – *rabčat* (рабжат) - мажбурий иш, жарима; سزکز - *serkär* (серкар) - йўлтўсар, ўзри, жиноятчи; بخسق - *boxsuq* (бўхсуқ) - асирлар ва жиноятчилар буйнига солинадиган темир занжир, кишан; النج – *ilänč* (иланч) - айб, айблов; توناك - *tünäk* (тунак) - зиндон, қамоқхона; كككش – *keñäš* (кенгаш) - ишларни кенгаш, муҳокама қилиши каби мисоллар⁹.

Бундан ташқари асарда доир иборалар ҳам берилган, жумладан, *Atasi ačig almila yesä, oğlijı tisi qamar* - “Отаси аччиқ олма еса, ўглининг тиши қамашар”¹⁰. Бу мақол маъноси: ота қилган жиноят, у ўлса-да, болага иснод келтиради, деган маънода қўлланади. *Keñ ton opramas, keñäšlig bilig artamas*¹¹. Маъноси: “Кенг тўн тўзимайди, кенгашли иш бузилмайди”. Бу мақол ишларни бажаришда бошқалар билан кенгашиш, ўзбошимчалик қилмасликка ундаб айтилади. Таҳлилларимиз орқали олим яшаган замонда ҳам юридик соҳасига доир лексик бирликлар мавжуд бўлган.

Хулоса. Тил – ўзгарувчан ижтимоий ҳодиса. Ҳар бир тилнинг ўзигагина хос деривацион имконият ва захиралари мавжуд, бироқ ҳар бир қиёсланаётган тилнинг ички ва ташқи омиллар ҳисобига тараққий этиши деярли бир хил. Барча тилларда юридик соҳасига доир терминологик тизимнинг шаклланишида турли-туман қонуниятлар мавжуд. Ҳар бир тилда шаклланиш ўзининг маҳсулдор, фаол ва каммаҳсул, нофаол бўлган сўз яшаш усуллари орқали ҳосил қилинади.

Тилшунослик манбаларида кузатилгани каби, юридик соҳасида ҳам терминларнинг пайдо бўлишида, табиий ва сунъий, ички ва ташқи омиллар асосида ривожланишида давлат, ундаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий миқёсдаги ўзгаришлар муҳим ўрин тутди. Бундай даврларда ўзбек тилида мавжуд соҳа терминларининг тараққий этишида арабча, форсий ва русча лексик бирликларнинг, инглиз тили мисолида эса латин, француз, грек, испан, италиян тилига оид лексик бирликларнинг соҳа эҳтиёжи сифатида ишлатилиши, ўтмишда ёндош ва қўшни тилларнинг таъсири катта бўлганлигидан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Усмонов Қ., Содиков М., Обломуродов Н. Ўзбекистон тарихи. I - қисм. -Т.: 2002. - Б. 356.

⁹ Кошғарий М. Девони луғатит турк. – Т.: Ғофур Ғулом, 2017. – 489б.

¹⁰ Кошғарий М. Девони луғатит турк. – Т.: Ғофур Ғулом, 2017. - 307 б.

¹¹ Кошғарий М. Девони луғатит турк. – Т.: Ғофур Ғулом, 2017. - 448 б.

2. Байт ал-хикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти, Ўзбекистон НМИУ. -Т.: 2010. - Б 264.
3. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштира тадқиқи: Филол. фан. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 12 б.
4. Бобоёров М. Ҳ. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. – Самарқанд, 2009. – 22 б.
5. Фозил Йўлдош ўғли, Алпомиш достони, Шарқ: -Тошкент. 1998, 94 б.
6. Рахматулла Ю., Гурўглининг тугилиши.- Т.: Ёзувчи, 1996.-134 б.
7. Каримов Т. Фикҳ нима? // muslim.uz. 2017.
<http://www.muslim.uz/index.php/rukn/fiqh/item>
8. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, Фикҳий йўналишлар ва китоблар. Nilol-nashr нашриёти. -Т.:2022. 312 б.
9. Кошғарий М. Девони луғатит турк. – Т.: Гофур Фулом, 2017. – 489б.

СОҲАГА ДОИР ТЕРМИНЛАРНИНГ ТАРЖИМА ҚИЛИШДА ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Пўлатова Ўзгилхон Собиржон қизи
Андижон давлат тиббиёт институти
Хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада юридик терминларнинг лексик мувофиқлиги, таржима қилиш муаммолари ва олимларнинг назариялари кенг ёритиб берилган. Бир тилдан иккинчи тилга таржима қилиш жараёнидаги муаммолар ёритиб берилган.

Калит сўзлари: *тил, лексика, хусусият, термин, таржима*

Дунё ва маҳаллий тилшунослик соҳасига доир тадқиқот ишларини таҳлил қилар эканмиз ҳар қайси тилнинг ўтмиши, тил билан боғлиқ ўзигагина хос маданияти ҳамда ўша тилдан фойдаланувчи халқнинг кадр-қийматини белгиловчи бадиий ёдгорликларига мурожаат қиламиз. Ўрганиш жараёнидаги амалий ва назарий тадқиқ изланувчи, тадқиқотчи ва ўқувчиларни бевосита таржима соҳаси томонга етаклайди. Ҳозирги замонавий тилшуносликнинг таржима соҳасида таржимонга қўйилаётган асосий вазифа шуки, муайян тил аслиятга доир манбани замон билан ҳамнафас равишда, яъни давр талабида иккинчи тилда баён этиш. Чунки замонавий таржима соҳасининг бадиий маҳорат кўникмаларини ҳар томонлама мукамал эгаллаш, ўзга тилга оид ранг баранг манбани иккинчи тилга аслиймонанд тақдим этиш ва ушбу нозик жараёнда сўзларнинг қўлланишига кўра уларда акс этган турли маъно қирраларини мужассамлашиши таржима соҳасини нақадар мураккаб, масъулиятли ва ўзига хос нозик ижодий жараён эканлигидан далолат беради.

Таржима амалиётида юзага келувчи мана шундай интеллектуал мураккаб жараён таржимон зиммасига жуда катта масъулиятни юклайди, чунки фақат бир тилга тегишли аслий манбанинг асосий мазмуни тасвир этилган тилшуносликка доир қирраларидан бошқа, таржимон зиммасида асарнинг лингвомаданий манзараси, тарихий-маданий ҳаёти, руҳий кечинмалари билан боғлиқ ижтимоий жиҳатларни ҳам кўздан қочирмаслик каби қўшимча вазифалар масъулияти мавжуд. Бунинг оқибатида таржимонга аслият асари(матн, ҳикоя, шеър ва ҳ.к.)ни бошқа бир тилда янгитдан қайта яратиш имконияти тақдим этилади. Жумладан, тилшунослик таркибида муайян соҳа терминларини таржима қилиш жараёни таржимондан икки қарра кўпроқ эътибор, синчковлик ва масъулиятни талаб қилади. Сабаби терминлар ўзига тегишли соҳанинг муҳим бўғини ҳисобланиб, уларнинг таржима тасвиридаги аниқлиги соҳанинг воқелиги ва умумий

манзарасини ёритиб беради. Шундай экан таржима жараёнидаги кичик бир механизм ҳам соҳага оид бутун матннинг таржима адекватлигини таъминлашга хизмат қилади.

Бу борада таржимашунос олим Қ.Мусаев: “Таржимада шакл ва мазмун муносабатини бежирим талқин этиш зарурати санъаткор олдига асарнинг бадий нафосати ва миллий хусусиятини юзага келтирувчи барча лисоний-услубий воситалар вазифаларини ижодий акс эттира оладиган муқобил тил ва нутқ бирликлари танлаш вазифасини кўяди”¹ – дея қайд этган.

Таржиманинг бевосита онг билан боғлиқ жараён эканлигини Ғ.Саломов кўп бора таъкидлаган. Хусусан: “Тиллардан-тилларга таржима қилиш мумкинлигини асослайдиган нарса шуки, жаҳон халқлари гарчи турли-туман тилларда сўзлашсалар ҳам, аммо уларнинг тафаккур қонунлари бир хилдир”² – деб ёзган эди.

Инглиз тили ва ўзбек тиллари кўламида юридик соҳасига хос терминлар таржима жараёнида ўзлари ифодалаётган тушунчанинг ўзига хос белгиси, лексик-семантик табиати, интеграл хусусияти яққол намоён бўлади. Шунга кўра улар таржима орқали аслият тили тақдим этган муайян соҳа ва унинг амалиёти билан боғлиқ хосланган маълумотларни суҳбатдошга етказиб беради ва уларни англашда қийинчилик туғдирмайди. Бугунги кунда инглиз тилидан ўзбек тилига ўгириляётган аксарият бирикмали терминлар тилимизда структур жиҳатдан кўп таркибли сўз бирикмалари орқали ҳавола этилишини тақазо этмоқда. Буннинг асосий сабаби аслият терминлари таркибидаги терминларнинг лексик ва фразеологик бирликларнинг термиолгик жиҳатлари билан хосланади. Чунки терминология соҳасида бир таркибли терминларнинг лексик шаклини синтактик мураккаблашувига олиб келиш ҳолатлари амалда мавжуд.

Инглиз ва ўзбек тиллари юридик соҳаси терминларининг таржима жараёнидаги семантик хусусиятлари, уларнинг қўлланиши, синтактик имкониятлари, тилнинг лексик тизимида “жойлашиш” ўрни турли тилларда ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, таржима қилиш амалиётида структурал жиҳатдан доим ҳам мутаносиб эмас. Чоғиштириляётган тилларнинг таржима жараёнида семантик тафовутини барча ҳолатларини доимий қамраб олиш имкони бўлмаганлиги боис, таржимашунослар мазкур лисоний жараённи семантик хоссаларига қараб эмас балки лексик хусусиятларига қараб ўрганамиз.

Шунга кўра, тилшунос олим Ғ.Раҳимов, инглиз ва ўзбек тилларидаги лексик мувофиқлик турлари қуйидагича таснифлайди:

1. Тўлиқ лексик мувофиқлик.

¹ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Фан. -Т.: 2005.-4 б.

² Саломов Ғ. Тил ва таржима. Т.: 1976.-285 б.

2. Қисман лексик мувофиқлик.
3. Умуман мос келмаслик.
4. Номутаносиб лексик мувофиқлик.³

Биз олим қайд этган таснифлар асосида юридик соҳа терминларининг таржима жараёнидаги лексик мувофиқлигини таҳлилга тортдик.

1) **Тўлиқ лексик мувофиқлик** – ушбу жараён чоғиштирилаётган тилларнинг терминологик қатламида фаол учрайдиган таржима жараёни ҳисобланади, боиси терминологик тизимда конкретлик муҳим ва одатда маълум тил таркибидаги медицина, кимё, ҳарбий, био-технология қолаверса, юридик соҳа терминларини иккинчи тилга таржимасида лексик мувофиқлик жуда аҳамиятли. Агар таржима ғализ ёки хато баён этилса, унинг оқибатлари биргина шахсга эмас, балки бутун бир жамиятга салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги инкор этилмайди.

Шунга кўра, соҳа терминологияси таржимасида улар қуйидаги бир неча лексик гуруҳларга тегишли бўлади. Жумладан:

а) **Шахси ифодаловчи терминлар** (таржимаси): Ушбу терминлар таржима таржима қилиш жараёни энгил кечади, боиси асл тилда ҳам, таржима тилида ҳам мувофиқлик кузатилади, жумладан: *accused* - айбланувчи; *prosecutor* - айбловчи, қораловчи; *criminal* - жиноятчи; *victim* - қурбон; *maжrum* - *convict*; *murderer* - қотил; *hijacker* - босқинчи; *actuary* - котиб (судда); *innocent* - айбсиз; *claimant, claimer* - даъвогар; *guвоҳ* - *witness*; *representative* - вакил; *intermediary* - воситачи; *dope-fiend* - гиёҳванд; *investigator* – терговчи; *litigant* - судланувчи.

б) **Юридик жараён ва ҳаракатни ифодаловчи терминлар** (таржимаси): *investigation* - тергов; *divorce* - ажрашув; *accusation* - айблов; *claim* - даъво; *subpoena* - судга чақирув; *giving evidence* - кўрсатма бериш; *voting* - овоз бериш, овозга қўйиш; *isolating* - алоҳида сақлаш; *obedience* - итоъаткорлик; *imprisoning* - қамоққа олиш; *robbery* - талончилик; *invasion* - босқинчилик; *contumacy* - бўйсунмаслик; *apathy* - бепарволик; *homicide* - қотиллик; *suicide* - ўз жонига қасд қилиш; *restriction* - чеклов; *servicing* – хизмат қилиш; *irregularity* - эгрлик, қинғирлик.

в) **Юридик предметларни ифодаловчи терминлар** (таржимаси): *statement* - баённома; *шартнома* - *contract*; *shackle* - кишан; *wig* - ясама соч (судья учун); *wooden hammer* - ёғоч болға; *legal paper* - юридик ҳужжат; *order* - тинтув буйруғи; *drug* - қора дори; *fence* - панжара (тўсиқ). Таҳлилларимизга асосан, таржима **тўлиқ лексик мувофиқлик** жараёни терминология соҳасида ўзининг барча хусусият ва функцияларини эмас фақат терминологик хосланган белги

³ Раҳимов Ф., Таржима назарияси ва амалиёти. Давлат илмий нашриёти. 2016 й. - Б 52.

ҳамда ифодаларни таржимада намоён этади. Акс ҳолда, асл тилдан таржима тилига ўтган лексик бирликлар умумистеъмол сўзларига айланиб қолади.

Хулоса. Тилшунослик соҳасида таржима алоҳида йўналиш бўлибгина қолмай, ўз таркибида бир неча тармоқларни қамраб олувчи ижтимоий соҳа. Унинг назарий томонларини ўрганиш, таржимоннинг аслият тилининг шакл ва мазмунини мукамал тақдор яратишдаги интеллектуал қуролларидир.

Таржима амалиётининг маданий жиҳатлари, таржимон турли тилларнинг маданий тушунчаларни, шу жумладан, маданий таржима моделларни, маданий тоифаларни ва маданий метафораларни ўша тил хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда эквивалентини топган ҳолда тақдим этишини талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Фан. -Т.: 2005.-4 б.
2. Саломов Ғ. Тил ва таржима. Т.: 1976.-285 б.
3. Раҳимов Ғ., Таржима назарияси ва амалиёти. Давлат илмий нашриёти. 2016 й. - Б 52.
4. Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти, Ўзбекистон НМИУ. -Т.: 2010. - Б 264.
5. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштира тадқиқи: Филол. фан. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 12 б.
6. Бобоёров М. Ҳ. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. – Самарқанд, 2009. – 22 б.
7. Фозил Йўлдош ўғли, Алпомиш достони, Шарқ: -Тошкент. 1998, 94 б.

ЮРИДИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ТАРЖИМА КИЛИШ УСУЛЛАРИ

Пўлатова Ўзгилхон Собиржон қизи
Андижон давлат тиббиёт институти
Хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада юридик терминларнинг таржима килиш усуллари бўлмиш транскрипция, транслитерация усулларидан фойдаланиш мисоллари билан ёритилиб берилган. Таржима жараёнидаги сўзлардаги харфлар ўзгариши ва уларни тиллар кесимида таснифланган.

Калит сўзлар: транскрипция, транслитерация, термин, тил

Таржима жараёнида аслият тили ҳоҳ ўзбек, ҳоҳ инглиз ёки бошқа тил бўлсин, асл шаклда бериб, жорий бирликка изоҳловчи ҳавола (сноска) ёрдамида ифодалаш орқали тўлиқ баённи тақдим этиш терминни тўлалигича ёритиб беради. Таржима жараёнида *умуман мос келмаслик* ҳодисаси бир нечта усулларни таржимонларга ҳавола этади. Мазкур усуллар муайян соҳа таркибида таржима жараёнлари механизмини енгиллаштиришга хизмат қилади. Таҳлилларимиз асосида юридик соҳасига оид терминлар таржимасида лексик жиҳатдан қуйидаги усуллар кўпроқ кузатилади:

- 1) транскрипция;
- 2) транслитерация;

Таржима транскрипцияси жараёни бу тилнинг фонемаларидан фойдаланган ҳолда асл лексик бирликнинг расмий фонемик ўзлаштириш, асл сўзга фонетик тақлиддир. Мазкур жараён соҳа терминлари таркибида ҳам кўплаб кузатилади. Манбалар асосида қуйидаги маълумотларни топдик. Мазкур лексик бирлик латинча “transcriptio” - *кўчириб ёзиш*, деган маънони англатади. Вазифасига кўра, ёзувнинг нутқ товушлари талаффузини аниқ ифодалаш учун ишлатиладиган сунъий (шартли) тури; нутқ бўлаклари (товуш, бўғин, сўз)нинг фонетик ифодаларини ёзувда аниқ акс эттириш усули. Транскрипция лингвистик функциясига кўра икки турга бўлинади: илмий ва амалий транскрипция. Муайян миллий алифбо воситалари орқали бошқа тиллардаги атоқли отлар, терминлар, махсус номлар ва шу каби таржима қилинмайдиган сўзларни амалий транскрипция орқали акс эттирилади ва шу йўл билан уларни қабул қилувчи тилнинг босма матнларига киритилади. Амалий транскрипцияга қўйиладиган асосий талаблардан бири қабул қилинаётган лексик бирликнинг талаффузини, мофемик тузилишини, график хусусиятларини имкон қадар аниқ сақлаб қолиш

ва шу орқали бирликнинг бошқа тилда осон ўзлашишини таъминлашидир¹. Мисол учун, *jury* - *жюри* (гувоҳларни тингловчи махсус гуруҳ, танланган ҳакамлар ҳайъати); *archive* - *архив* (маълумотлар тўплами турадиган жой); *addressee* - *адресат* (расмий мурожаат қилинган шахс, манзил); *accept* - *акцепт* (оферта юборилган шахснинг уни қабул қилганлиги ҳақидаги жавоби); *parliament* - *парламент* (олий қонун чиқарувчи орган); *speaker* - *спикер* (парламент қўйи палатаси раиси); *clearing* - *клиринг* (ҳисоб китоб қилиш); *consulting* - *консалтинг* (мутахассис томонидан юридик маслаҳат); *courier* - *курьер* (хат ташувчи ҳодим); *apostille* - *апостиль* (ҳужжатларга қўйиладиган махсус юридик штамп).

Транскрипцияга доир бу каби мисолларни расмий матнларда, оммавий ахборот воситалари материалларида ҳам учратишимиз мумкин. Жумладан, Наманган вилояти ИИБ томонидан 2021 йил 17 апрельда чоп этилган мақоласи қўйидагича номланган: “*Шантаж* йўли билан 20 миллион сўмга эга бўлмақчи бўлган шахслар ИИБ ходимлари томонидан тузоққа туширилди”.² Келтирилган мисолда, *шантаж* (жиноятчи ёки товламачлар томонидан маълум мақсад йўлида махфий маълумотларни ошкор этиш орқали кўрқитиш) - *chantage* терминининг транскрипциясидир.

Инглиз тили: *Following new requirements, modernization of the Codes on criminal, administration violations, civil and arbitrage court* (Cambridge English Corpus) - **тарж:** *Янги талаблардан келиб чиқиб, жиноят, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги, фуқаролик ва ҳакамлик судлари тўғрисидаги кодексларни модернизация қилиш.*

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, таржима жараёнида транскрипция усули орқали ўтган лексик бирликлар товуш ўзгариш қонуниятига бўйсунди. Масалан, италян тилидаги *bancarotta* термини инглиз тилига таржима қилинганда, *ассимиляция* – товушларнинг ўхшашидан фойдаланиш ҳодисаси (*o* → *u*), *эпендеза* – таркибда йўқ товушларнинг орттирилиши (*p* нинг ортиши) ва *диаре́за* – товушларнинг тушириб қолдириш ҳодисалари кузатилади (*a, t, a* товушларининг тушириб қолиши). Хусусан, *bancarotta* – *bankrupt* (юридик мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир бўлмаган шахс ёки ташкилот). Ўзбек тилига таржимасида эса, *bancarotta* - *банкрот* термин таркибда мавжуд *a, t, a* товушларининг тушиб қолиши орқали, фақат *диаре́за* ҳодисаси кузатилади. Таржима транскрипциясидан фойдаланиш жараёнда товушларнинг микрокатегориал ўзгариш мазмунга таъсир этмайди, бироқ лисоний ҳодиса сифатида тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ.

¹ Суперанская А. В., Теоретические основы практической транскрипции, М., 1978.

² <https://namviib.uz>

Таржимада транслитерация жараёни бу аслиятдаги терминнинг график структурасини ҳарфма-ҳарф ўзлаштириб қўллаш жараёнидир. Масалан, *congress* - *конгресс* (А.Қ.Ш.нинг миллий қонун чиқарувчи органи); *reglament* - *регламент* (муайян тартиб қойида); *codex* - *кодекс* (қонунлар тўплами); *tribunal* - *трибунал* (ҳарбий ёки дала суди; айрим хорижий мамлакатларда конституциявий назоратни амалга оширувчи орган); *contract* - *контракт* (юримдик битим, келишув); *monitoring* - *мониторинг* (сўровнома, таҳлиллар асосида назорат қилиш).

Собиқ шўролар даврида рус тили орқали ва рус тилининг ўзидан ҳам юримдик соҳасига бир қанча лексик бирликлар соҳа лексик қатламига транслитерация ва транскрипция жараёни орқали таржима қилиниб келинган, жумладан, *распрата* – *распрата* (қонунга хилоф равишда ўзганинг мулкини сотиш, сарфлаш, истеъмол қилиш, ҳадя қилиш ва бошқа йўллар билан бегоналаштириш).

4) *Номутаносиб лексик мувофиқлик* бир қарашда ғализ туюлсада бу таржимада бу каби терминлар мавжуд. Ушбу бирликлар умумистеъмол сўзлари таркибида қўлланилганда одатий таржимага эга, соҳа таркибида термин бўлиб қўлланилганда эса бошқа маъно берувчи бирликлар. Соҳага доир шундай сўзлардан бири *punishment* бўлиб, унинг *жазо* маъносида таржима қиламиз. Мисол учун, **инглиз тили:** *Everybody eventually gets his reward or punishment* - **тарж.:** *ҳар бир инсон охир - оқибат ўз мукофотини ёки жазосини олади*. Термин сифатида *punishment* – *жамғарма* маъносида ҳам таржима қилинади. Бироқ бу иқтисод соҳасига тааллуқли термин ҳисобланади.

Бугунги кунда соҳага оид адабиёт, ҳужжат ва кодексларда ёхуд луғатлардагина эмас, балки аждодларимиз томонидан ёзилган илмий, тарихий ва бадий асарларнинг чет тиллар, хусусан, инглиз тилига ўгирилган нусхаларида ҳам соҳа терминларини учратиш мумкин. Афсуски, таржима амалиётида фойдаланиш учун юримдик соҳасига оид терминларнинг лексик-семантик, функционал-структура хусусиятларини қамраб олувчи икки тилли (инглизча - ўзбекча, ўзбекча - инглизча) мукамал луғатлар ҳанузгача яратилган эмас.

Хулоса. Гарчи расмий бўлмасида, ўзбек тилида маданий ва урф-одатга доир юримдик терминлар инглиз тилига нисбатан салмоқлидир. Уларни бошқа тилга таржима қилиш жараёнида семантик жиҳатдан ёндашиш талаб этилади. Қолаверса, терминнинг ифода билан берилиши таржима адекватлигини таъминлайди.

Таржима жараёнида алият тилидан таржима тилига транскрипция, транслитерация усули орқали ўтган лексик бирликлар ассимиляция, эпендеза, диарепа, гапология каби турли товуш ўзгариш қонуниятига бўйсунди. Транскрипция ва транслитерация жараёнида бу каби микрокатегориал товуш

ўзгариши терминнинг мазмунга таъсир этмайди, бироқ лисоний ҳодиса сифатида тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Суперанская А. В., Теоретические основы практической транскрипции, 1978.
2. Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти, Ўзбекистон НМИУ. -Т.: 2010. - Б 264.
3. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштира тадқиқи: Филол. фан. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 12 б.
4. Бобоёров М. Ҳ. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. –

XOTIRA PSIXOLOGIYASI.PATOLOGIK XOTIRA

*Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Pedagogika fakulteti
3-bosqich talabalari*

Munisa Aybek qizi Ibaydayeva

Nilufar Rustam qizi Do'sjonova

O'razgul Jangabaevna Yeshmuratova

Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi

Gulbanu Amangeldi qizi Turganbaeva

Annotatsiya: Maqolada xotira jarayonlari,xotiraning xususiyatlari,patologik xotira hamda uning tiklanishi,xotirani mustahkamlash mashqlari haqida qisqacha so'z boradi.

Kalit so'zlar: xotira psixologiyasi, patologik xotira, xotira tezligi, xotiraning o'chishi, xotira

Fikrlash kishi ruhini tetiklashtiradi.

Gippokrat

O'tmishda idrok qilingan narsa va hodisalarni, tajribani eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va unutish kabi ruhiy jarayonlarga xotira deb aytiladi.Ongimiz aks ettirgan narsalarni mustahkamlash saqlab qolish va keyinchalik tiklashdan iborat bo'lgan aqliy faoliyatga xotira deyiladi.Har kimning o'ziga xos xotira xususiyatlari bor.Har kimning xotirasidagi farq xotiraning kuchida ifodalanadi.Xotirasi kuchli va xotirasi zaif odamlar bor.Xotiraning kuchli-kuchsiz bo'lishi esda olib qolish va esdan chiqarish tezlik darajasiga qarab belgilanadi.Tez esga olib sekin bora-bora unutish xotiraning xarakterli xususiyati bo'lsa sekin esda olib qolish va esdan chiqarib qo'yish kuchsiz xotira belgilaridandir.Xotiraning uchta asosiy funksiyasi farq qilinadi: eslab qolish (esda olib qolish), esda saqlash va esga tushirish. Shuningdek, unutish ham xotira jarayonlaridan biri hisoblanadi. Eslab qolishda izlar orasidagi muvaqqat aloqalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu muvaqqat aloqalar yoki assotsiatsiyalar shartli refleksning bir turi hisoblanadi. Masalan, bolaga uning uchun notanish bo'lgan narsa, deylik choynak, birinchi bor ko'rsatilsa, uning nomini bola aytib bera olmaydi. Lekin u avval choynakning tuzilishi haqida eshitgan bo'lsa, bu ma'lumot miyada xotira izlari sifatida saqlanib qoladi va unga ko'rsatilgan choynakning nomini aytib bera oladi. Chunki ko'rish obrazi va «choynak» so'zidan paydo bo'lgan miyadagi izlar orasida shartli reflektor bog'lanishlar, ya'ni assotsiatsiyalar paydo bo'ladi va buning natijasida buyumning nomi xotirada qayta tiklanadi. Demak, xotira jarayonida assotsiatsiyalarning roli juda kattadir. Assotsiatsiya so'zi lotinchada "associo"

birlashtirish, bog‘ash degan ma’noni anglatadi. Esda olib qolish muddatiga qarab qisqa va uzoq muddatli xotira farq qilinadi. Har qanday axborot avvaliga qisqa muddatli xotira sifatida saqlanadi. Agar miya tuzilmalarida ma’lumot zarurligi to‘g‘risida «qaror» qabul qilinsa, u uzoq muddatli xotiraga aylanadi. Aks holda, qisqa muddatli xotiraligicha qolaveradi, ya’ni axborot miyadan o‘chirib yuboriladi. Qisqa muddatli xotirada axborot 20 soniya atrofida saqlanadi. Qisqa muddatli xotiraning uzoq muddatli xotiraga o‘tishi axborotning naqadar zarurligiga ham bog‘liq. Masalan, biz telefon raqamlari bitilgan kitobga qarab, o‘zimizga kerak bo‘lgan telefon raqamini topamiz va shu raqamni teramiz. Agar bu raqam javob bermasa yoki bir marta gaplashilib, keyin o‘sha raqamga qaytishning zarurati bo‘lmasa, biz bu raqamni uzoq muddat xotiramizda saqlab qololmaymiz. Keyinchalik bu raqamni eslash uchun yana telefon kitobini varaqlashga to‘g‘ri keladi. Mabodo, odam ushbu telefon raqamini uzoq vaqtga eslab qolsa, demak, shu raqam bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumot o‘sha odamda qiziqish uyg‘otdi va bu raqam uzoq muddatli xotiraga aylandi. Nemis psixologi Ebbingauz tadqiqotlarining ko‘rsatishicha, qisqa muddatli xotiraning hajmi 7 ta elementga teng ekan. Agar odam 7 raqam dan ortiq bo‘lgan qandaydir sonni eslab qolmoqchi bo‘lsa, ushbu sonni ikkita-uchta raqamlarga bo‘lib tashlaydi. Mabodo talaba o‘quv materialini yaxshi eslab qolishni xohlasa, u ushbu materialni mazmun jihatdan bo‘laklarga (qismlarga) ajratib o‘zlashtirishi kerak. Ba’zi odamlarning raqamlarga xotirasi kuchli bo‘lsa, ba’zilarniki so‘zlarga kuchli bo‘ladi. Qisqa muddatli xotirada material esda qolishi uchun uning hajmi uncha katta bo‘lmasligi kerak. Masalan, reklamada bu qoidaga juda amal qilishadi, psixologiyada reklama psixologiyasi degan alohida soha bo‘lib bu sohada mijozlarning ya’ni xaridorlarning umumiy psixikasi o‘rganiladi, shuning uchun ham reklamalarda uzundan-uzun matnlar uchramaydi. Inson xotirasida so‘zlar faqat shovqin tusida qoladi, urg‘uli so‘zlar esa xotirada asosiy axborot bo‘lib saqlanib qoladi. Muayyan bir joyda muayyan bir inson bilan bog‘liq bo‘lgan xotiralar inson miyasida o‘chmas iz qoldiradi. Bunday xotiralar ham vaqt o‘tishi bilan xiralashadi, uzoq muddatdan keyin esa miyadan butunlay o‘chadi, ba’zi hollarda buning aksi bo‘lishi ham mumkin.

Bundan tashqari shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, uzundan-uzoq gapiruvchi notiqalar, ko‘pincha, jummalarni grammatik jihatdan noto‘g‘ri talaffuz qilishadi, ya’ni jumla boshlanishi uning oxiriga mos kelmaydi, chunki ana shu jumlaning talaffuz etish paytida odam jumlaning boshlanishini unutib qo‘yadi. Shu boisdan so‘zning ta’sirchanigini oshirish hamda tinglovchining qiziqishini tezda so‘ndirib qo‘ymaslik uchun nutqdagi so‘zlar, qisqa, ravon tilda dona-dona qilib aytilishi kerak. Esda qolish xotiraning birinchi bosqichidir. Esda qolish ixtiyorsiz va ixtiyoriy bo‘ladi. Kundalik kuzatuvlar va maxsus tajribalarning ko‘rsatishicha, axborotning zarurligini anglagan odamlarda esda qolish durustroq bo‘ladi. Materialni tushunib olish esda qolish uchun yanada katta ahamiyat kasb etadi. Tushunarsiz yoki yaxshi tushunilmagan materialni esda

qolish mushkulroq va aksincha, aniq misollar bilan keltirilgan materialni puxta egallash va eslab qolish oson bo'ladi. Masalan, kerakli materialni odam keraksiz materialga qaraganda 9 marotaba yaxshiroq eslab qolar ekan. O'qitish jarayonida o'quvchilar diqqati o'rgatilayotgan materialga dalillar bilan qaratilsa, eslab qolish yanada yaxshiroq bo'ladi. Bu usuldan, ayniqsa, nazariy ilmlarni o'qitishda unumli foydalanish mumkin. Eslab qolish o'rganilayotgan narsaning naqadar qiziqarli yoki zarurligiga ham bog'liq. Masalan maktab o'quvchilariga uy vazifasi berishda shuni alohida e'tiborga olish kerakki, o'quvchilar diqqati boshqa katta yoshdagi talabalarnikiga qaraganda sustroq hamda tarqoqroq bo'ladi. Shuni hisobga olgan holda uy vazifasini berishda uy vazifasini yaxshilab tushuntirib rasmlar yordamida ko'rsatib keyin topshiriq sifatida berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Kitoblar ham kishi xotirasiga ijobiy hamda salbiy ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega. Qiziqarli yoki qiziqarsiz kitobni o'qib bunga iqrar bo'lish mumkin. Shuningdek, odamda muayyan his-tuyg'ularga sabab bo'ladigan voqealar osonroq esda qolishini yuqorida aytib o'tgan edik. Juda ham kuchli hayajonga keltiruvchi voqealar esa, ko'pincha, butun umr esda saqlanib qoladi. Ma'lumki, eslab qolish turli xil analizatorlar orqali amalga oshiriladi. Materialni idrok etishda qatnashuvchi retseptorlar va analizatorlar nechog'lik ko'p bo'lsa, eslab qolish shunchalik soz bo'ladi. Haqiqatan ham, qandaydir tibbiy moslamaning tuzilishini va ishlash uslubini yaxshi eslab qolish uchun u haqida eshitish (eshituv analizatorlari) chizmalar va modellarni ko'rib chiqish (ko'ruv analizatorlari), uning qismlarini yig'ish va ajratish (kinestetik sezgi) ishtirok etish kerak. Maktablarda ko'rgazmali o'qitish maqsadi ham ana shu mexanizmlarga asoslangan bo'ladi. Konspekt yozishni to'g'ri tashkil etish eslab qolishning muhim shartlaridan biridir. Faqat to'g'ri yozilgan konspekt matni yaxshi eslab qolinadi. Ko'pchilik talabalar orasida "o'qisam ham miyamga kirmaydi" degan noto'g'ru fikrlar yuradi. Har qanday ma'lumotni xotiraga kiritish uchun diqqatni bir yerga jamlash yaxshi effekt beradi. Bundan tashqari ma'lumotni xotirada saqlab qolish odamning individual psixologik xususiyatlariga ham bog'liq. Konspekt yozganda kitobdan matnni anglamasdan turib daftarga qisqartirgan holda ko'chirib qo'yish, materialni eslab qolishda qiyinchilik tug'diradi. Kitobdagi materialni xotirada olib qolish uchun uni bir yoki bir necha marta o'qib chiqish o'ta foydalidir. Materialni yaxshi tushunib olgandan keyin konspekt qilinsa, uning mazmuni yaxshi eslab qolinadi va xotirada uzoq saqlanadi. Materialni qayta-qayta o'qish ham uni esda olib qolish uchun katta ahamiyat kasb etadi. Materialni qayta-qayta o'qish orasidagi vaqt materialni o'zlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Tajriba paytida sinaluvchilardan matnni to'la eslab qolishi uchun har yarim soatda, har ikki soatda va bir kunda bir marta qayta o'qish talab qilingan. Aniqlanishicha, matnni har yarim soatda qayta o'qishda uni esda olib qolish uchun 11 marta takrorlash, orada ikki soat tanaffus qilib o'qilsa 7 marta, kuniga faqat bir marta o'qilsa, atigi 4 marta takrorlash kerak bo'lar ekan. Bundan xulosa shuki,

matnni esda yaxshi olib qolish uchun takrorlash orasidagi vaqt uzoqroq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda o'qitish muassasalarida berilgan materialni yaxshi eslab qolish ustida ko'p tadqiqotlar olib borilmoqda. Ko'pgina tadqiqotchi olimlarning ta'kidlashicha, obrazli xotirada eslab qolingani materialni tushunish nisbatan osonroq bo'ladi. Buning uchun o'quv maskanlarida, ayniqsa, institut va universitetlarda yangi pedagogik texnologiyalar keng joriy qilinmoqda. Bu yerda Konfutsiyning quyidagi so'zlarini keltirish ta'birga joizdir: «Men eshitaman-u, unutib qo'yaman, men ko'raman-u, eslab qolaman, men ishlab bajaraman-u, tushunib olaman!». Bu so'zlarni ilmiy tahlil qiladigan bo'lsak, bu faylasufning naqadar haq ekanligiga iqror bo'lamiz. Chunki, birinchi holatda, ya'ni eshitganda miyaga axborot faqat eshituv analizatorlari orqali uzatiladi. Eshituv bilan bog'liq bo'lgan xotira esa odamda juda sust rivojlangan. Undan birmuncha yaxshi rivojlangan xotira bu ko'ruv xotirasidir. Lekin biror-bir material ustida faol ishlansa, ya'ni o'quvchi o'qisa, boshqa o'quvchi bilan munozara qilsa, o'z qo'li bilan matnda berilgan ma'lumotlar ustida ishlasa va turli xil «o'yin» mashg'ulotlarini o'tkazsa, material uzoq vaqt esda saqlanib qoladi. Bundan tashqari maktab, litsey, kasbga tayyorlovchi texnikumlarda o'qituvchilardan talab qilinadigan asosiy narsa o'quvchilarga zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda dars o'tish tavsiya etiladi. Shu yerda maktab va institutlarda keng joriy qilingan test imtihonlari haqida to'xtalib o'tish zarur. Test savollarini yodlash talaba uchun, ko'pincha, qisqa muddatli xotira sifatida o'tib ketadi. Test javoblarining miyada qisqa fursatda saqlanib qolishining asl sababi uning imtihon o'tgandan keyin miyadan o'chirilishidir. Agar test savollariga mantiqan yondashilsa va har bir savol ustida talaba fikran ishlasa, uning javobi uzoq muddat esda qoladi. Shunday qilib, xotira murakkab funksional sistema sifatida ko'rilishi kerak. Xotirada ikkinchi darajali narsa yoki voqealar eslab qolinmaydi. Eslab qolingani narsa va voqealar miyada sintez qilinadi va maxsus kodga aylanadi. Kodlanish jarayoni qisqa muddatli xotiraning uzoq muddatli xotiraga aylanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Xotirada axborot ko'proq optik tasvirlar holida yaxshi saqlanadi, chunki aksariyat odamlarda ko'rish analizatori dunyoni idrok etishning yetakchi tizimi hisoblanadi. Shu bois eslab qolish usullaridan biri xotira turlarining birgalikda bo'lishidir. Ko'rish, eshitish, ta'm bilish, taktil ta'sirotlar bilan bog'liq xotira shular sirasiga kiradi. Xotira jarayonlari odam uchun hamma vaqt muhim bo'lgan. Xotira qadim zamonlardan buyon olimu fuzalolarni qiziqtirib kelgan. Greklar xotirani mustahkamlash uchun mnemonika xudosiga sig'inishgan. Barcha insonlar kuchli xotiraga ega bo'lishni orzu qilishgan. Ko'pchilik olimlarning xotirasi kuchli bo'ladi deyishadi. Bu hamma vaqt ham haqiqatga to'g'ri kelavermaydi. Ba'zi olimlar olamshumul kashfiyotlar qilishsa-da, xotirasi o'ta yomon bo'lgan. Masalan, Ch. Darvin xotirasida jiddiy kamchiliklar bo'lgan. Shunday bir voqea tarixchilar tomonidan yozib qoldirilgan: 50 yoshdan oshgan Ch. Darvin o'zining xizmatkoriga o'zi yozgan «Turlarning kelib chiqishi haqida»gi

asarini o 'qishni buyuradi. Ch.Darvin tinglashga berilib ketib shunday degan: «Qiziq,qiziq, buni qaranga, juda durust, bu asarni kim yozgan ekan-a», deb yuborgan. CH.Darvinda xotira hamma vaqt ham zaif bo'lgan, lekin uning alloma bo'lib yetishishiga bu xalaqit bermagan. Shu bilan bir vaqtda aqlan zaif,lekin xotirasi kuchli odamlar ham bo'ladi, ammo, bunday xotira mantiqiy emas, ko'proq mexanik xotira hisoblanadi.Xotira patologiyasi organizmda kechadigan turli xil kasalliklar xotira buzilishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, asab sistemasining kasalliklarida va ruhiy xastaliklarda xotiraning buzilishi ko'p kuzatiladi. Serebral ateroskleroz, Alsgeymer kasalligi, toksik ensefalopatiyalar,surunkali alkogolizm, xurujlar bilan kechuvchi gipertoniya kasalligi va bir qator degenerativ kasalliklarda xotira buzilishlari ko'p kuzatiladi. Umuman olganda, bosh miyadagi integrativ jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi har qanday kasallik xotiraning buzilishiga olib kelishi mumkin.Bunda, ayniqsa, eslab qolish keskin pasayadi.Xotira buzilishlari ichida konfabulatsiyalar (soxta xotiralar) alohida o'rin tutadi. Bunda bemor o'zi kechirmagan voqealarni real shaxsiy hayotda kechirgandek eslaydi, masalan, boshqa odamlarning tajribasini. Bu holat peshona sohasi zararlenganda va og'ir ruhiy kasalliklarda ko'p uchraydi. Quyidagi misol bunga yaqqol dalil bo'la oladi.Bosh miyaning oldingi arteriyasi sohasiga qon quyilgan bemorda konfabulatsiyaning yaqqol belgilari namoyon bo'ladi. Bemordan kecha nimalar qildingiz deb so'ralganda, u shunday deb javob beradi: «Men kecha doktorga bordim, u yerda menga ukollar qilishdi,keyin bitta tanishimnikida mehmon bo'ldim, u meni uyga olib kelib qo'ydi va hokazo». Aslida esa bemor uyidan hech qayoqqa chiqmagan,chunki kasalligi sababli chiqa olmaydi ham. U bemor yana yemagan ovqatini yedim deydi yoki yegan bo'lsa-da, yana ovqat olib keling deb so'raydi va to'yganini bilmaydi.Xotira buzilishining eng ko'p uchraydigan turi — bu amneziyadir.Xotiraning yo'qolishiga amneziya deyiladi. Uning quyidagi turlari bo'ladi. Anterograd amneziya — bemor kasallik rivojlangan paytdan boshlab, hech nimani eslay olmaydi. Retrograd amneziya — bemor kasallikdan oldin bo'lgan ham voqealarni unutib qo'yadi.Chunonchi, bemor avtomashina halokatida kalla suyagi shikastlanganidan halokat haqida ham, unga sabab bo'lgan safar to 'g'risida ham hech nimani eslay olmaydi. U o'z turar joyini, qayerda ishlashini va kasbini ham unutib yuboradi. U uylanganini esda tutgan bo'lsada, lekin xotini kimligini, bolalarining nechtaligini va ularning ismlarini aytib bera olmaydi.Bemor o'tgan hayotiga bog'liq ma'noli ma'lumotlarni keltirishda juda qiynaladi. Halokatdan keyin biroz vaqt o'tgach, yuz bergan voqealarni birin-ketin eslay boshlaydi. Qattiq bosh miya jarohatidan keyin xotirasi umuman yo'qolganlar ham bo'ladi. Bunday paytlarda xotirani gipnoz yo'li bilan qayta tiklash mumkin.Retrograd amneziyaga uchragan bemorlar «o'tmishsiz odamlar»dir. Bu mavzu badiiy adabiyotlarda va kinofilmlarda o'z aksini topgan. Retrograd va anterograd amneziyalarning birgalikda kuzatilishiga anteroretrograd amneziya deb ataladi. Xotiraning patologik tarzda kuchayishiga giperamneziya deyiladi

va bu holat asosan ruhiy kasalliklarda, ayniqsa, shizofreniya kasalida ko'p uchraydi. Xotira buzilishining yana bir turi bu psevdoreminissensiyadir. Bunda bemor xotirasidagi axborotning unutilgan joyini oldin bo'lib o'tgan hodisalar bilan to'ldiradi. Masalan, shifoxonada bir necha kundan beri davolanayotgan bemor men kecha konsertga tushdim deydi. Haqiqatan ham bemor konsertga tushgan, lekin boshqa vaqt. Psevdoreminissensiya ham soxta xotiradir. Ba'zan ruhiy sog'lom kishilarda ham xuddi shunga o'xshash voqealar ro'y berib turadi, ya'ni odamning o'ngidagi kechinmalar va tushida ko'rgan voqealar orasida aniq-ravshan chegara o'chib ketadi. Bunda tushdagi voqealar haqiqatda ro'y bergan voqeadek, odam ongida to'laligicha yoki qisman singib qoladi yoki real voqealar tushda ko'rgandek tuyuladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.Ibodullayev "Tibbiyot psixologiyasi" TOSHKENT "IQTISOD-MOLIYA"2008
2. Y.M.Fayziyev, E.H Eshboyev "Umumiy va tibbiy psixologiya" Toshkent "ILM-ZIYO" 2012

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI ODOB-AXLOQ RUHIDA TARBIYALASHDA O`QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH

Pirjanova Asemay, Mambetova Gulnur, Jadigerova Kamilla

Ajiniyoz nomidagi NDPI Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi 2-kurs talabalari

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilarining odob-axloq ruhida tarbiyalashda o`qituvchining ta`lim-tarbiya jarayonidagi ma`suliyati, ilk maktab ostonasiga qadam qo`ygan bolaga nisbatan amalga oshirishi lozim bo`lgan vazifalari va bunda boshlang`ich sinf o`qituvchisining pedagogik mahoratining ahamiyati haqida to`xtab o`tilgan.

**Kalit so`zlar:** Ta`lim, tarbiya, kasb, mahorat, tekshirish, tajriba, diagnostika, talab, iste`dod, suhbat, kuzatish, madaniyat, ma`suliyat.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020- yil 29-dekabr kuni Oliy Majlisga murojaatnomasida shu yurtning fuqarolarining salomatligi ta`lim va farovonligi haqida katta dolzarb masalalarni ko`tarib chiqdi. Bunda O`zbekiston xalqini turmush sharoitini tubdan o`zgartirish, yaxshilash, hammabop va sifatli ta`limni rivojlantirish yo`lida katta tadbirlarni amalga oshirish ko`zda tutilgan. Jumladan, Prezident o`z ma`ruzasida: “O`zbekiston Respublikasining yoshlarni tarbiyalashda oldinga qo`yayotgan asosiy maqsadlardan biri – Biz o`z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug` maqsadni qo`ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug`beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak”-deya alohida ta`kidlab o`tdi. Bunda, avvalo, ta`lim va tarbiyani rivojlantirish, sog`lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g`oyamizning asosiy ustunlari bo`lib xizmat qilishi lozimligi aytib o`tildi. Mana shunday shaxsni tarbiyalashda –boshlang`ich ta`limda faoliyat ko`rsatayotgan o`qituvchidan alohida katta kuch, mahorat, sabr matonat talab etadi.[1.3]

“Pedagogik mahorat nima?” degan savolga rus pedagogi K.D.Uchinskiy so`zlari bilan aytganda, o`qituvchi qanday o`qitish kerakligini bilishi va buni nazariy jihatdanligiga emas, balki amaliy jihatdan ham bilishi lozim. O`qituvchining pedagogik mahorati, asosan darsda ko`rinadi. Chunki, dars o`zining mazmun, mohiyatiga ko`ra o`qituvchining maktabdagi eng asosiy, birinchi o`rinda tutgan ishidir”. [3.38]

Mamlakatimizda ta`lim jarayonida yuz berayotgan tub o`zgarishlar har bir ta`lim sohasining jadallashtirishni talab etadi, yangiliklarni joriy etish yo`li esa har doim murakkab va uzoqdir. Yosh avlodni ma`naviy- axloqiy tarbiyasini

shakllantirishda milliy umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e'tiborga olib ta'lim-tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bugungi xalq og'zaki ijodi, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyaga odob-axloqqa doir g'oyalarni o'rgatib komil insonni ishlari amalga oshmoqda. "Kelajak bugundan boshlanadi"- deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruxiy va ma'naviy jarayonining mezonini belgilaydi. Bu borada ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari daraasiga olib chiqish ta'limni ilg'or darajalar asosida boyitib borish yangi pedagogik tajribalar asosida olib borish ayniqsa muhimdir.

Darhaqiqat, ertangi kun bugungi kundan boshlanadi. Mamlakatimiz kelajagi-bugun maktablarda ta'lim-tarbiya olayotgan farzandlarimizda ularning har tomonlama yetuk va barkamol bo'lib yetishishiga bog'liq. Bugungi davrda boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yilgan talab ham har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Buning uchun u o'quvchilar va o'quvchilar jamoasini puxta o'rganishni asosan ikki yo'l bilan amalga oshirishi lozim bo'ladi. Birinchidan tomon, umumpsixologik jarayonlar nazarda tutilsa, ikkinchi tomondan muayyan aniq o'quv tarbiya jarayoni tashkil etishidir.

Har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z ish tajribasiga tayangan holda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini o'rganib, ular to'g'risidagi olgan ma'lumotlarini to'plab ularni sistemalashtirib boradi.

Bunda o'qituvchi bir qancha metodlarni qo'llashi mumkin:

1. Tekshirish metodi

1. Eksperimental bo'lmagan metodlar:

a) kuzatish;   b) suhbat;   v) anketa tarqatish;   g) o'quvchilar

faoliyatini natijalarini tahlil qilish;

2. Tajriba metodi

a) axloqiy masalalarni hal qiluvchi go'zallik, xususiyatlarini kerakli axborotni eslab qolish;

b) pedagogik va psixologik tajribalar.

3. Diagnostika metodi.

a) bilim sifatini aniqlaydigan metod;

b) aralash metod;

O'quvchining tarbiyalanganlik darajasini ko'rsatadigan diagnostik dastur asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarni yosh xususiyatlarini o'rganib diagnostik namunalar keltirishicha, o'quvchilarida o'z o'qituvchiga xos xususiyatlar namoyon bo'lishi aniqlangan.

1. Tarbiyalanganligi-o'qituvchida 100%-o'quvchida 80%-90%

2. Bilimi-o'qituvchida 100%-o'quvchilarda 90%-100%

Tekshirishning natijalaridan shunday xulosa deyish mumkin. Boshlang'ich sinf

o'qituvchining ko'rsatkichlari sinfdagi har bir bolaning qanday ekanligini aniq tasavvur etishga yordam beradi.

Umumiy ta'lim poydevori muvaffaqiyatining yana muhim omillari, bu o'quv darslarda foydalanadigan xilma-xil ko'rsatma-tarqatma materiallar va texnika vositalaridir. Bularsiz ta'lim –tarbiya ishining sifat va samaradorligini oshirish haqidagi gap ham bo'lishi mumkin emas.

Ko'rsatmalilik –bilimlar ko'zgusi. Ayniqsa, boshlang'ich sinfda, shu jumladan 1-sinfda ko'rsatma qurollardan o'rinli va unumli foydalanish juda katta ahamiyatga egadir. Ko'rsatmalari darslar o'quvchilarda juda katta qiziqishuyg'otadi va ularning tasavvurlarini kegayishiga, mustaqil fikrlash va kuzatish qobiliyatlarini o'sishiga, dars materiallarini to'liq o'zlashtirishga, bilimlarni puxta tushunib olishlariga katta yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'rganishning natijalari quyidagicha xulosa chiqarishga imkon beradi:

1. Ta'lim jarayonida va undan tashqari vaqtlarda o'quvchilar bajaradigan barcha topshiriqlar boshlang'ich sinf o'qituvchisi tomonidan qay tariqa tashkil etilganligiga qarab o'quvchi shaxsiga turli darajada ta'sir etishi mumkin.

O'qituvchining o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishda o'z mas'uliyatini chuqur his etish, pedagogik mehnatiga ongli munosabati, murabbiylik mahorati o'zining boshqa eng nozik tomonlari bilan asosan darsda ko'rinadi va ular o'z o'quvchilarining xatti-harakati va xarakter xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

1. O'qituvchi dars jarayonida turli ko'rgazmalardan foydalansa, bolalarning fikrlash qobiliyatlari, yozuv ko'nikmalari, hisoblash malakalari oshib boradi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat ma'naviyatining o'sishi qadriyatlardan keng foydalanish uchun shart-sharoitlarni yaratib, qadriyatlarni yanada rivojlantirishga zamin hozirlaydi. Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar ham tarbiyani shakllantirishining mazmun-mohiyatidir. Har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi eng avvalo o'quvchilarni yosh xususiyatlarini o'rganish, uning natijalariga jiddiy e'tibor berish va bu o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etishga intilmog'i-mehnatsevarligi, bilimga chanqoqligi jamaoatchiligi, javobgarlikni his etish kabi sifatlarning yanada rivojlanish yo'llarini izlamog'i lozim. O'shandagina har tomonlama o'sib borayotgan yosh avlod kamolotiga ma'lum darajada ta'lim – tarbiyaviy jihatdan to'g'ri va samarali ta'sir etgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev SH.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T:–“Xalq so'zi”. 2020. 30-dekabr soni.
2. Suxomlinskiy V.A. / sost. G.D. Gleyzer. - M. : ID SHalvy Amonashvili, 1997. – 224 b. - (Antologiya gumannoy pedagogiki).
3. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. T: O'zbekiston davlat pedagogika nashri, 1959.-465 b.
4. Ochilov M. Muallim qalb me'mori. T: O'qituvchi. 2001.
5. www.ziyonet.uz

BOSHLANG`ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA DARSLARI VA UNDAGI AMALIY ISHLAR

Pirjanova Asema, Mambetova Gulnur, Jadigerova Kamilla

Ajiniyoz nomidagi NDPI Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi 2-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilariga texnologiya darslarini o`tish, bu orqali o`sib kelayotgan yosh avlodni ularni mehnatsevarlikga, qo`l mehnatiga, jamoa bo`lib ishlashga o`rgatish orqali dunyoqarashini, fikrlashini kengaytirishga yordam berishi, shuningdek, texnologiya darslarida qog`oz va kartondan buyumlar yasash va uning ahamiyati haqida so`z etilgan.

**Kalit so`zlar:** texnologiya, mehnat, qo`l mehnati, malaka, ko`nikma, qog`oz, karton, yelim, qaychi.

Hozirgi kunda malakali kadrlar tayyorlash jarayonining har bir bosqichi o`zida ta`lim jarayonini samarali tashkil etish, uni yuqori bosqichlarga ko`tarish, shu bilan birga jahon ta`limi darajasiga yetkazish borasida muayyan maqsad va vazifalarni amalga oshirish zarur. Ushbu maqsadlarning ijobiy natijaga ega bo`lishi, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o`rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko`lamini hosil qilish, ma`naviy -axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta`limiy tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog`liqdir. Jamiyatimiz uchun har tomonlama rivojlangan fan- texnika taraqqiyotini hayotga tadbiiq eta oladigan yetuk malakali kadrlar tayyorlash masalasi turibdi.

Maktab ta`limining hozirgi bosqichida o`quvchilarni mehnatga tayyorlash, o`sib kelayotgan avlodning ta`lim va tarbiyasidagi eng zarur masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang`ich sinflarda o`quvchilarni mehnatga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklar va imkoniyatlariga asoslangan qo`l mehnatidir. Fanni boshlang`ich sinf o`quvchilarining a`lo darajada o`zlashtirishi uchun esa biz turli xil metodlarni, bolalarni qiziqtirish uchun harxil o`yinlarni bilishimiz va ulardan dars o`tish jarayonida foydalanishimiz zarur va yetarli. Texnologiya ta`limi va kasbga tayyorlash vazifalari boshlang`ich maktablarda butun ta`lim va tarbiya tizimida hamda barcha o`quv predmetlari yordamida hal etiladi. Bu o`rinda mehnat ya`niy texnologiya darslari yetakchi rol o`ynaydi. Maktabda muntazam texnologiya ta`limining boshlang`ich bosqichi boshlang`ich sinflarda texnologiya darslarida va kichik maktab yoshidagi bolalarni qo`lidan keladigan ijtimoiy foydali ishdir.

Boshlang`ich maktabdagi texnologiya ta`limining asosiy vazifalari mehnatga axloqiy va ruhiy tayorlash, o`quvchilarni boshlang`ich politexnik bilimlar bilan qurollantirish, mehnatga amaliy tayorlashlardan iboratdir. Mehnatga axloqiy tayyorlash – o`quvchilarga jamoada ishlashni, o`zaro do`stona yordamni, ijodiy

tashabbuskorlikni, tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyish qilish, mehnat kishilari va mehnat natijalarini hurmat kilishga o'rgatishga yordam beradi. Mehnatga ruxiy tayyorlash murakkab, uzoq davom etuvchi va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u butun ta'lim va tarbiyaga singib ketgandir. U garchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsada mehnatga axloqiy tayyorlashga juda yaqindir. Mehnatga ruhiy tayyorlash– o'quvchilarni mehnatga ruhiy tayyorlash va unda mehnatga nisbatan uning yoshiga mos keluvchi ongli va ijobiy musbatlarni tarkib toptirish, unda amaliy malaka va ko'nikmalarni egallashga qiziqishini shakllantirishdan ibortadir.

O'qituvchining vazifasi o'quvchilarga yoshligidan boshlab mehnatning yaxshi tomonlarini singidirish hisoblanadi. Bolalarni mehnatga qobiliyati har bir kishi uchun zarur bo'lgan vositalarni ishlab chiqarishda qatnashish zarurligini anglashlari juda muhim. Texnologiya ta'limi vazifalari haqida gapirilganda, o'quvchilarda mehnatsevarlik ma'suliyat, intizomlilik, burch hissi, jamoatchilik hissini tarbiyalashni tilga olmaslik mumkin emas. Shu bilan birgalikda mehnat odamlar tirikchiligining moddiy va ma'naviy, jamiyat taraqqiyotining eng muhim omili bo'ladi. Bolalarni aqliy o'stirishda ham mehnat tahlimini roli ko'p qirralidir. Mehnat o'quvchilarning bilim olishiga intilishlarini qo'zg'atuvchi vositagina emas, balki uning manbai hamdir. Mehnat tahlimi jarayonida o'quvchilarni aqliy o'stirishda jismoniy va aqliy mehnatni almashtirib turish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinflarda texnologiya ta'limi malaka va ko'nikmalarini shakllantirish quyidagicha asosiy bosqichlardan tarkib topadi:

- a) boshlang'ich tushuncha;
- b) mehnat harakatlarini sinov uchun bajarish;
- v) ish harakatlari;
- g) yakun chiqarish.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi texnologiya ta'limi bo'yicha ishlarni amalga oshirayotganda, o'quvchilar u yoki bu ishni bajarish natijasida qanday ko'nikma, bilim va malakalarni egallashlarini aniq bilish kerak. Ana shunday holda o'qituvchi sinf uchun shu vaqtda zarur bo'lgan materiallarni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'rinda muhimi o'quvchilar mazkur materiallarni tayyorlash jarayonida dastur nazarda tutgan bilim va malakalarni egallab olishlaridan iborat. O'quvchilar ma'lum nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, ularning fanlararo texnologik xususiyatlarini, ularning hayotda qo'llanilishi bilan tanishadi. Materiallarga ishlov berishda eng oddiy usullardan boshlab murakkab usullargacha amaliy o'rganib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini qo'l mehnatiga o'rgatishda qo'llaniladigan asosiy usullar tizimi quyidagicha:

1. Og'zaki bayon qilish.
2. Tushuntirish va hikoya qilish.
3. Suhbat.

4. Mashqlar.
5. Amaliy ishlar.
6. Laboratoriya ishlari.
7. Mustaqil ishlar.
8. Ekskursiya.
9. Kitob bilan ishlash.
10. Texnik vositalar.

Boshlang'ich sinflardagi mehnat ta'limi dastur materiallarini tahlil qilar ekanmiz, barcha sinflardagi ish turdaridan biri "Qog'oz va karton bilan ishlash" ekanligini ko'ramiz. 1-sinfda o'quvchilar eng avvalo faqat texnologiya darsi mashg'ulotlaridagina emas, balki boshqa darslarda ham to'qnash keladigan materiallar bilan tanishadi. Bu barcha o'quv anjomlari daftarlar, kitoblar, o'quv qo'llanmalari, bosiladigan qog'oz turlari: yoziladigan, muqova qilinadigan, bosma, rasm solinadigan, kitob va oynoma qog'ozlaridir. Ta'lim jarayonida o'quvchilar turli qog'ozlarning asosiy jismoniy xususiyatlari rangi, qalinligi, zichligi siyohni shimish xususiyati, sathining xarakteri – siliq g'adir-budirligi bilan tanishadilar. O'quvchilar mashg'ulotlarda qog'oz varaqlarini buklaydilar va to'g'rilaydi, ularni qismlarga bo'lib yirtadi va qirqadi, bo'yaydi. Shu bilan birga qog'ozni buklash yo'li bilan turli xil narsalarning shaklini yasaydilar.

"Qog'oz va karton bilan ishlash" o'quvchilarni garmonik rivojlantirishida katga ahamiyatga ega. Ayniqsa, rangli qog'oz bilan ishlash ijodni rivojlantirishga yordam beradi, fantaziyani boyitadi, kuzatuvchanlik, diqqat va tasavvurni aktivlashtiradi, irodani tarbiyalaydi, qo'l mehnati, chamalash va rangni sezishni o'stiradi. Qog'oz va karton bilan ishlash mashg'ulotlariga oldindan quyidagicha tayyorgarlik ko'rishadi: stolning ustiga qog'oz yozib, o'ng tomoniga qaychi, yelim uchun cho'tka, chizg'ich qalam avtoruchka, old tomonlariga yelim qiyqimlar uchun quti, chap tomonlariga, ish vaqtida xalaqit bermaydigan qilib rangli qog'oz to'plamini qo'yadi. Har bir mashg'ulot oxirida o'quvchilar keyingi mashg'ulotda kerak bo'ladigan narsalarni yozib oladilar.

O'quvchilar ishlayotgan materiallarga tejamkorlik bilan munosabatda bo'lishi, o'z ishlarini rejalashtira bilishi, materialni tejamkorlik bilan sarflashlari, vaqtdan unumli foydalanishi, o'qituvchi ko'rsatmalariga amal qilishi, shu bilan birga ish joyini toza va ozoda saqlashi, mashg'ulotdan so'ng sinfni tozalab qo'yishlari kerak. Barcha fanlarda qo'llanilgani kabi texnologiya darslarida ta'limning ko'rsatmali vositalaridan foydalaniladi. Jumladan, texnologiya darslarida turli xil namuna, rasm, chizma, sxematik namuna, turli predmetlarning modellari, shuningdek, texnika vositalaridan foydalaniladi.

Demak, yuqorida aytib o'tganimizdek, qog'oz va karton bilan ishlash mashg'ulotlarida o'quvchilar qog'ozni buklash yo'li bilan turli xil narsalarning shaklini yasashni ham o'rganib boradilar. Ana shunday mashg'ulotlar davomida

o'qituvchi quyidagi ko'rsatmali qurollardan foydalanishi mumkin. Shu bilan birga o'quvchilar bu ko'rgazmalarni yasash bosqichlariga rioya qilgan holda, dars davomida yasashlari ham mumkin. O'qituvchi har bir mavzuni o'rganishda soddadan murakkabga qarab olib borishi kerak. Ko'pgina o'qituvchilar o'qitishning turli metod va usullarini qo'llab shuningdek, sinfdan tashqari ishlarni qiziqarli tashkil etib, yaxshi o'zlashtirish natijalariga erishmoqda va bilimga muhabbat hamda qiziqishlarini sindirmoqda. Bunday o'qituvchilar qo'l mehnatini o'rgatishda o'quvchilarga turmush sohasidagi bilim va ko'nikmalarni singdirish bilan birga, ularda ijodiy qobiliyatlarni va bilishga qiziqishini, mustaqil faollikni o'stirishga yordam berib kelmoqda. O'qitish usullari bilimlarni shunday darajada egallanishiga xizmat qilishi kerakki, unda o'quvchilar chizmani o'qituvchi chizgan o'lchamlar asosida emas, balki buyumni istalgan o'lchami bo'yicha chizib, egallagan bilimlarini amalda qo'llay olishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.A.Mavlonova, O.T.To'raeva, K.M.Xoliqberdiev, "Pedagogika" T., "O'qituvchi", 1998-y.
2. X.Sanaqulov, M.Haydarov, "Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar", 1996-y.
3. N.M.Shumulevich, "Qog'ozdan texnik modellar yasash", T., "O'qituvchi", 1989-y.

PROBLEMS OF SYNONYMY IN MODERN ENGLISH

Urinova Urazgul

Transport University Academic Lyceum

English teacher

INTRODUCTION. This course paper is devoted to the problems of synonymy in Modern English. The actuality of this work caused by some crucial points. We can say that the problem of synonyms is one of the main tricky ones for learners. It can be most clearly seen in the colloquial layer of a language, which, in its turn at high degree is supported by development of modern informational technologies and simplification of alive speech. As a result, a great number of new meanings of one and the same word appear in our vocabulary.

The aim of the work is to present an overview of the problems of synonymy in Modern English and their types, degree and changes through history and consider them in more detail.

The tasks of the investigation include:

- to teach the problem of synonymy to young learners.
- to show the importance of the problem for those who want to brush up their English.
- to mention all the major of linguists opinions concerning the subject studied.
- to study, analyze, and sum up all the possible changes happened in the studied branch of linguistics.

What is Synonymy?

Synonymy in a language can be viewed as a basic concept in lexicology. When meaning relations of words are studied, most researchers are inclined to prioritize the concept of synonyms in their investigation. Etymologically speaking, the term *synonymy* originates from a Greek word *synonumon* meaning having the same name.¹ Linguists interested in a study of meaning in language, known as semanticists, use this term to refer to a relationship of similarity or sameness of meaning between two or more words.

Cambridge Advanced Learners Dictionary defines *synonym* as a word or phrase which has the same or nearly the same meaning as another word or phrase in the same language, such as *small* and *little*. In a study of synonyms, two major types, strict and loose synonyms, are worth being discussed.

---

¹ Jackson & Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology. 2000.

In Modern English a great number of synonyms serve to differentiate the meanings of words, their colloquial or bookish character. Most of bookish synonyms are of foreign origin, while popular and colloquial words are mostly native. Many native synonyms were either restricted in meaning or ousted altogether by foreign terms.

Still, according to the above definition, such strict synonyms are extremely rare or not existent. As a matter of fact, strict synonymy is considered uneconomical since it leads to unnecessary redundancy in a language.

Normally if a language begins to have a word which can fully replace another in every context of use, one of them tends to somehow change its meaning or become out of use. For example, according to Fromkin, Rodman, and Hyams², in the history of English, the Old English word *frumsceaft* was widely used. Then with the flood of French words in the late 14th century, the word *creation* was borrowed and it was used alongside with *frumsceaft*. Later on, *creation* took over *frumsceaft* completely in all contexts, making *frumsceaft* become obsolete. Such phenomenon is claimed to prevent the occurrences of strict synonyms in English.³

The above examples indicate that synonyms can be interchangeably used where their meanings overlap, but where a meaning is beyond the shared area, one cannot substitute for the other.⁴

Types of Synonymy

According to Cruse, there are four types of synonyms: "absolute", "contextual", "cognitive" and "plesionymy". Synonyms could be placed on a scale of synonymity where different degrees of semantic overlap could emerge.

Cognitive Synonymy

Cognitive synonymy is a type of synonymy in which synonyms are so similar in meaning that they cannot be differentiated either denotatively or connotatively, that is, not even by mental associations, connotations, emotive responses, and poetic value. It is a stricter (more precise) technical definition of synonymy, specifically for theoretical (e.g., linguistic and philosophical) purposes. In usage employing this definition, synonyms with greater differences are often called near-synonyms rather than synonyms.⁵

If a word is cognitively synonymous with another word, they refer to the same thing independently of context. Thus, a word is cognitively synonymous with another

---

² Rodman & N. Hyams. The study of language. 2003.

³ Jackson & Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology. 2000.

⁴ Thornbury. The Mental Lexicon and Vocabulary Learning. 2002.

⁵ Shunnaq. Linguistics and Language Behavior Abstracts. 1992.

word if and only if all instances of both words express the same exact thing, and the referents are necessarily identical, which means that the words'

Contextual Cognitive Synonymy

This type of synonymy refers to lexical items which are cognitive synonyms in certain contexts but not in most contexts. Lyons (1969: 452) calls this type "context-dependent synonymy". This type of synonymy is best illustrated by discussing the lexical items buy and get in the following context: I'll go to the shop and get/ buy some bread.

These two words get and buy are used interchangeably in this context, so they are cognitive synonyms only in such a context. However, buy and get are not interchangeable in all contexts. Only get can be used in the sentence below: I will get my son from his office.

Lyons⁶ mentions that "context-restricted synonymy may be relatively rare, but it certainly exists". For example, broad and wide are not absolutely synonymous, since there are contexts in which only one is normally used and the substitution of one for the other might involve some difference of meaning. For example, wide and broad are not interchangeable in a sentence like "The door was three feet wide", or in a sentence like "He has broad shoulders".

However, Lyons notes that there are also contexts in which they appear to be completely synonymous as it is the case in a sentence like "They painted a wide/ broad stripe across the wall"

Cruse⁷ uses the term "pseudo-synonymy" instead of "context dependent synonymy". He differentiates between cognitive and pseudo-synonyms: Two sentences differing only in respect of cognitive synonymy occupying a parallel syntactic position are in general logically equivalent. However, logical equivalence between sentences differing only in respect of lexical items occupying a particular syntactic position does not guarantee that the lexical items in question are cognitive synonyms- they may well be pseudo-synonyms.

Plesionymy (Near-Synonymy)

Near-synonyms bring forth or give sentences with different propositional content. They refer to lexical items that share some aspects of meaning and differ in others. Therefore, near-synonyms are expressions that are more or less similar, but not identical, in meaning. The difference between a plesionymous pair and a hyponymous one is that the lexical items in the former deny one another, as in: "He is not just fearless; but more exactly, he is brave", but in the latter (hyponymous pair) the lexical items involve inclusion and entailment, e.g., bus, car and truck are included in vehicle, and tulip and rose are included in flower. In fact, plesionyms differ from one another

⁶ John Lyons. Language and Linguistics. 1981.

⁷ Cruse. Lexical Semantics. 1986.

only in respect of "subordinate traits": subordinate traits are those which have a role within the meaning of a word analogous to that of a modifier in a syntactic construction, e.g., red in a red hat and quickly in ran quickly.

Absolute Synonymy

Absolute synonyms are rare in the vocabulary and, on the diachronic level, the phenomenon of absolute synonymy is anomalous and consequently temporary: the vocabulary system invariably tends to abolish it either by rejecting one of the absolute synonyms or by developing differentiation characteristics in one or both (or all) of them. Therefore, it does not seem necessary to include absolute synonyms, which are a temporary exception, in the system of classification.

Cruse admits that absolute synonymy is also described by some words as perfect, total, complete, genuine, actual, real or full synonymy. Most semanticists agree that real synonymy is a non-existence: that no two words have exactly the same meaning. Absolute synonymy is "two lexical units which would be absolute synonyms, i.e., would have identical meanings if and only if all their contextual relations were identical". Cruse mentions that having absolute synonyms is impossible and impractical since we cannot check their relations in all conceivable contexts.

Synonymy is Linguistic Problem

Are Their Meanings the Same or Different?

Synonymy is one of modern linguistics' most controversial problems. The very existence of words traditionally called *synonyms* is disputed by some linguists; the nature and essence of the relationships of these words is hotly debated and treated in quite different ways by the representatives of different linguistic schools.

Even though one may accept that synonyms in the traditional meaning of the term are somewhat elusive and, to some extent, fictitious it is certain that there are words in any vocabulary which clearly develop regular and distinct relationships when used in speech. In the following extract, in which a young woman rejects a proposal of marriage, the verbs *like*, *admire* and *love*, all describe feelings of attraction, approbation, fondness:

"I have always *liked* you very much, I *admire* your talent, but, forgive me, I could never *love* you as a wife should love her husband." ⁸

Yet, each of the three verbs, though they all describe more or less the same feeling of liking, describes it in its own way: "I like you, i. e. I have certain warm feelings towards you, but they are not strong enough for me to describe them as "love", " so that *like* and *love* are in a way opposed to each other.

The duality of synonyms is, probably, their most confusing feature: they are somewhat the same, and yet they are most obviously different. Both as

⁸ V. Holt. The Shivering Sands. 1969

pects of their dual characteristics are essential for them to perform their function in speech: revealing different aspects, shades and variations of the same phenomenon.

"Was she *a pretty* girl?

I would certainly have called her *attractive*."⁹

The second speaker in this short dialogue does his best to choose the word which would describe the girl most precisely: she was good-looking, but *pretty* is probably too good a word for her, so that *attractive* is again in a way opposed to *pretty* (*not pretty*, only *attractive*), but this opposition is, at the same time, firmly fixed on the sameness of *pretty* and *attractive*: essentially they both describe a pleasant appearance.

Here are some more extracts which confirm that synonyms add precision to each detail of description and show how the correct choice of a word from a group of synonyms may colour the whole text.

The first extract depicts a domestic quarrel. The infuriated husband shouts and glares at his wife, but "his *glare* suddenly softened into a *gaze* as he turned his eyes on the little girl" (i. e. he had been looking furiously at his wife, but when he turned his eyes on the child, he looked at her with tenderness).

The second extract depicts a young father taking his child for a Sunday walk.

"Neighbours were apt to smile at the long-legged bare-headed young man leisurely strolling along the street and his small companion demurely trotting by his side."¹⁰

The synonyms *stroll* and *trot* vividly describe two different styles of walking, the long slow paces of the young man and the gait between a walk and a run of the short-legged child.

In the following extract an irritated producer is talking to an ambitious young actor:

"Think you can play Romeo? Romeo should *smile*, not *grin*, *walk*, not *swagger*, *speak* his lines, not *mumble* them."¹¹

Here the second synonym in each pair is quite obviously and intentionally contrasted and opposed to the first: "... *smile*, *not grin*." Yet, to *grin* means more or less the same as *to smile*, only, perhaps, denoting a broader and a rather foolish smile. In the same way *to swagger* means "to walk", but to walk in a defiant or insolent manner. *Mumbling* is also a way of speaking, but of speaking indistinctly or unintelligibly.

Problem of Criteria of Synonymy

Synonymy is associated with some theoretical problems which at present are still an object of controversy. Probably, the most controversial among these is the problem of criteria of synonymy.

⁹ Nikolenka A.G. English lexicology – Vinnytsya Nova Knyha. 2007.

¹⁰ B. Lowndes .Some Men and Women.

¹¹ Nikolenka A.G. English lexicology – Vinnytsya Nova Knyha. 2007.

Synonyms in English can be differentiated according to the following criteria:

The first criterion one can use to distinguish synonyms is the regions where these words exist. English-speaking people speaking different dialects often use different words to refer to the same person, thing, or concept. For example, British children in a theme park would urge their parents to buy them *candyfloss*, a type of sweet made from sticky threads of sugar around a stick. In contrast, American children in the same situation would ask for *cotton candy* and get the same kind of sweet. Accordingly, it may be concluded that both *candyfloss* and *cotton candy* are the same, differing only in that the former is used in British English, whereas the latter belongs to American English.

The list below provides sample pairs of British-American synonyms.

British	American
football	soccer
American football	football
windscreen	windshield
aeroplane	airplane
vest	undershirt
lift	elevator
tram	streetcar

In modern research on synonyms the criterion of interchangeability is sometimes applied. According to this, synonyms are defined as words which are interchangeable at least in some contexts without any considerable alteration in denotational meaning.

This criterion of interchangeability has been much criticised. Every or almost every attempt to apply it to this or that group of synonyms seems to lead one to the inevitable conclusion that either there are very few synonyms or, else, that they are not interchangeable.

It is sufficient to choose any set of synonyms placing them in a simple context to demonstrate the point. Let us take, for example, the synonyms from the above table.

Cf.: *He glared at her* (i. e. He looked at her angrily). *He gazed at her* (i. e. He looked at her steadily and attentively; probably with admiration or interest).

He glanced at her (i. e. He looked at her briefly and turned away).

He peered at her (i. e. He tried to see her better, but something prevented: darkness, fog, weak eyesight).

These few simple examples are sufficient to show that each of the synonyms creates an entirely new situation which so sharply differs from the rest that any attempt at "interchanging" anything can only destroy the utterance devoiding it of any sense at all.

Conclusion. Synonymy has been an active topic in a variety of language processing tasks. Synonymy is one of the most controversial issues of modern linguistics. Practically, synonymous words convey the same meaning if taken separately but they can not be substituted in any context. Accordingly, the meanings of synonymous words can be the same or almost the same. That is why it is accepted to qualify synonyms as similar, but not identical words. It is possible to draw conclusions that the synonymy decorates the speech not only Uzbek, but also English and does it interesting and easy in understanding.

One of the difficulties of synonymy is to choose proper synonyms. Synonyms are different words with similar or identical meanings and are interchangeable. Native speakers feel that some pairs of synonyms are more synonymous than others. This gives us the idea of a scale of synonymy. Obviously, the idea behind synonymy is that of sharing meaning that is that two words share (part of) their meaning. It has become a problem to establish how much overlapping do we need for two words for being considered synonyms.

Having said about the perspectives of the work I hope that this work will find its worthy way of applying at schools, lyceums and colleges of high education by both teachers and students of English. I also express my hopes to take this work its worthy place among the lexicological works dedicated to synonymy.

Reference List

1. Dubenets E.M. Modern English Lexicology (Course of Lectures)
2. Farghal. Language, Discourse and Translation in the West and Middle East. 1998.
3. Jackson & Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology. 2000.
4. Nikolenka A.G. English lexicology – Vinnytsya Nova Knyha. 2007.
5. Rodman & N. Hyams. The study of language. 2003.
6. Shunnaq. Linguistics and Language Behavior Abstracts. 1992.
7. Smirnitsky A.I. Synonyms in English. 1977
8. Thornbury. The Mental Lexicon and Vocabulary Learning. 2002.

MASHHUR O'ZBEK YOZUVCHISI O'TKIR HOSHIMOVNING “DUNYONING ISHLARI” ASARIDAGI METAFORA VA TURG'UN BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI

Raximova Nilufar

SamDCHTI Ingliz tili 2 fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada metafora tushunchasining tadrijiy tadqiqotlari, til tizimidagi o'rni, funksiyalari haqida so'z yuritiladi. Nazariy qarashlar adabiy manbalardan olingan misollar yordamida yoritilgan va muayyan doirada milliy-madaniy dunyo qarashni ochib berishga harakat qilinadi.

Hozirgi zamon tilshunosligida til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlarini kognitiv nuqtai nazardan tadqiq etish dolzarblik kasb etmoqda o'zbek milliy adabiyotidagi frazeologizmlarni tadqiq etish orqali o'zbek milliy-madaniy dunyoqarashini yorqinroq aks etirish mumkin. Maqolada metafora tushunchasining tadrijiy tadqiqotlari, til tizimidagi o'rni, funksiyalari o'rganilgan ma'lumotlar beriladi. Nazariy qarashlar adabiy manbalardan olingan misollar yordamida yoritilgan. Bu manbalar yordamida muayyan doirada milliy-madaniy dunyo qarashni ochib bera oladi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, lingvomadaniy xususiyatlar, kognitiv nuqtai nazar, lingvizitik tahlil,

Frazeologiya (yun. phrasis – ifoda, ibora va logiya). 1) tilshunoslikning tilning frazeologik tarkibini uning hozirgi holatida va tarixiy taraqqiyotida tekshiruvchi bo'limi; 2) muayyan tildagi frazeologizmlar majmui.

Tilshunoslik bo'limi sifatidagi frazeologiyaning asosiy diqqat e'tibori frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo'llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi.

Metafora- grekcha “metaphora “ so'zidan olingan bo'lib “ko'chirish” degan ma'noni bildiradi, biror predmet belgisining ,harakatining o'xshash tomonini boshqasiga ko'chirish. Masalan:tandirning og'zi birikmasida og'iz so'zining ma'nosi odam va hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. Narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik turli asosda bo'lishi mumkin:

1. Ikki predmet o'rtasidagi shakliy o'xshashlik. Masalan:odam qulog'I va qozon qulog'I;

2. Ikki predmetning qayerda joylashishi bo'yicha o'xshashlik. Masalan:itning dumi, samolyot dumi va boshqalar.

Metaforada ma'no ko'chish quyidagicha amalga oshiriladi.

1. Inson a'zolarining nomi boshqa narsalarga ko'chadi. Masalan: ko'chaning boshi, Yer yuzi, kitobning beti, shishaning og'zi, choynakning burni, dutorning qulog'i kabi.

2. Inson kiyimlari qismlarining nomi boshqa narsalarga ko'chadi. Masalan: tog'ning etagi, daryoning yoqasi, eshikning tugmasi kabi.

3. Qush, parranda, hayvon a'zolarining nomi boshqa narsalarga ko'chadi. Masalan: Futbolchilarimiz chap qanotdan hujum uyushtirdilar, varrakning dumi osmonda chiroyli tebranadi.

4. Harakat-holat(fe'l), belgi-xususiyat(sifat)lar ham o'xshashlik belgisiga ko'ra metafora asosida ma'no ko'chishiga uchraydi. Masalan: gapni gapga ulamoq, osmon ko'z yoshini to'kdi, xazon bo'lmoq, shirin xayol, sovuq xabar kabi.

Shirin: shirin olma (o'z ma'nosida)-shirin muomala(metafora asosida ma'no ko'chishi);

Chiroyli: chiroyli guldasta(o'z ma'nosida)-chiroyli muomala(metafora asosida ma'no ko'chishi);

Qurimoq: Ko'l quridi(o'z ma'nosida)-iz quridi(metafora asosida ma'no ko'chishi);

Erimoq: Muz eridi(o'z ma'nosida)-Onaning ko'ngli eridi(metafora asosida ma'no ko'chishi);

Sifatlarda ma'no ko'chishi bo'lganda sifatning bir ma'no turi boshqa ma'no turini ifodalaydi. Masalan, Voy, manavi bolaning shirinligini qarang gapida shirin-mazata'mni bildiruvchi sifat ma'nosini bildirgan. Yoki uning fe'li tor gapidagi tor so'zi hajm bildiruvchi sifat ma'nosini bildirish uchun qo'llangan.

5. Metaforalarga juda yaqin vosita o'xshatishlar bo'lib, ular yordamida shaxs va predmetlar bir-biriga o'xshatiladi:

Adashgan it kabi, Furqat, qayon borgum bilolmasman. Ulug'bek misoli oftob.

6. Kishilarga qo'yilgan ismlar ham metafora asosida qo'yiladi: Yo'lbars, Bo'riboy, Qoplonbek, Burgutbek, Lochinoy, Gulnora, Gulchehra.

7. Qovun navlari, gullarga, qushlarga, hasharotlarga qo'yiladigan nomlar ham metafora asosida qo'yiladi: obinavvot(mazasi o'xshaydi), kampirchopon(tashqi ko'rinishi o'xshaydi), umriboqiy (uzoq vaqt saqlanishi o'xshaydi), bo'rikalla (vazni o'xshaydi)-qovun navlari; itog'iz(guli itning og'ziga o'xshaydi), karnaygul(guli karnayga o'xshaydi), gulitojixo'roz(guli xo'rozning tojiga o'xshaydi)-gul turlari; tillaqo'ng'iz, toshbaqa, qizilishton-hayvon va hasharot nomlar.

Quyidagi ilmiya tadqiqotda biz O'tkir Hoshimovning mashhur asarlaridan biri "Dunyoning ishlari" novelasida metafora va frazeologizmlarning yasaliş uslubi va lingvistik tahlilini ko'rib chiqdik:

1. Ehtimol, tabiatning eng shavqatsiz elchisi bilan ham olishib o'tirishni xohlamagandir.
Tabiatning eng shavqatsiz elchisi-ot+ot, vosita:ning, ma'nosi:yomg'ir.
3. Iye, qoravoylar kep qopsizlar-da – dedi quvonib.-Qani, kampir, chodirni opchiq
Qoravoylar-og'il bolalar.
4. Keyin yirik-yirik yulduzlar bilan to'lgan osmonga tillaqoshdek ingichka oy suzib chiqadi.
Suzib chiqadi-ravishdosh+fe'l,vosita:mavjud emas, ma'nosi:osmonga chiqadi.
5. Oymomo bu sehrlil qo'shiqni eshitgisi kelgandek, muallaq to'xtab qolar
Sehrlil qo'shiq- sifat+ot, vosita:mavjud emas ,ma'nosi:alla
6. Yulduzlar o'ychan ko'zlarini tikib muloyim boqib turishar onam ertak aytardi.
O'ychan ko'zlarini-sifat+ot ,vosita:mavjud emas, ma'nosi: qiziqish bilan qaramoq
Ko'zlarini tikib-ot+fe'l, vosita:ni tushum kelishigi, ma'nosi:qaramoq
7. Oyi, cho'pchak aytib bering.
Cho'pchak-ma'nosi:hikoya, ertak
8. Sukunat cho'kadi.
Ot+fe'l,vosita:mavjud emas,ma'nosi:jim-jit bo'ladi
9. Bu qizning falasafa fakultetida o'qishini eshitgandim, mahalaning "modniy" qizlaridan ekanini, jinsi shim kiyib yurishini bilardim-u kechagina ko'chada cherta o'ynab yurgan qizaloqdan bunchalik ilmoqli savol kutmagan edim.
Modniy qizligini-sifat +ot, vosita:yo'q, ma'nosi:zamonaviy
Ilmoqli savol-sifat+ot, vosita:mavjud emas, ma'nosi:ma'noli va mazmunli savol.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dunyoning ishlar. O'tkir Hoshimov
2. Erkaboyeve
3. www.org.uz
4. "Xorijiy til va adabiyoti" jurnali. 2-son 2022

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Abduraxmonova G.R.

*NamDU "Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni
o'qitish metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya

Maqolada mamlakatimizda zamonaviy innovatsion texnologiyalar orqali ta'limni boshqarishning ahamiyati va o'quvchilar nutqini rivojlantiruvchi metodlar tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innovatsion talim texnologiyalaridan ya'ni interfaol metodlaridan foydalanish keng yoritib o'tilgan. Interfaol metodlar o'quvchilarning bilimlarini yanada mustahkam egallanishiga, nutq madaniyatini oshishiga, matnlarni, savollarni to'g'ri tuzishiga, o'z fikrini bayon etishga o'rgatishi aytilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, o'qituvchi, o'quvchi, nutq, bog'lanishli nutq, texnologiya, metod, interfaol metod, innovatsiya, axborot, jarayon, faoliyat.

USE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF CONNECTED SPEECH OF STUDENTS IN PRIMARY CLASS MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS

Abstract

The article analyzes the importance of education management through modern innovative technologies in our country and the methods of developing students' speech. The use of innovative educational technologies, i.e. interactive methods, has been widely covered in the classes of mother tongue and reading literacy of the primary grade. It was mentioned that interactive methods teach students to acquire knowledge more firmly, to increase speech culture, to compose texts and questions correctly, and to express their opinion.

Key words: education, teacher, student, speech, connected speech, technology, method, interactive method, innovation, information, process, activity.

KIRISH

Prezidentimiz o'tgan yili 20-dekabrda Murojaatnomasida "Ushbu davrda to'plagan tajribamiz bir haqiqatni yaqqol isbotlab bermoqda: taraqqiyotga — faqat mashaqqatli va jasoratli mehnat orqali erishiladi", deya ta'kidladi. Bu davlatimiz

rahbarining kecha yoki bugun paydo bo'lgan xulosasi emas. Jamiyatimizning endigi bosqichdagi taraqqiyoti bevosita innovatsion omillarga bog'liqligini hayotning o'zi tasdiqlab turibdi. Bu esa, o'z navbatida, yuqori safarbarlikni, saviyali va sifatli ta'limni talab qiladigan jarayon. Shu bois, 2023-yilga yurtimizda "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nom berishni taklif qilgani ham bejiz emas.

Murojaatnomada ta'kidlanganidek, "Ta'lim sifatini oshirish — Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir". Ushbu holatni inobatga olib, davlatimiz rahbari 2022-yil davomida taraqqiyotning ushbu muhim omillariga uzluksiz katta e'tibor qaratib keldi. Jumladan, o'tgan yili 6-iyulda Prezidentimizning "2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni hamda "2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda har bir soha va tizim faoliyatini innovatsion g'oyalar va texnologiyalar asosida olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan mavzuga kirishishdan oldin «innovatsiya» so'zining ma'nosiga biroz to'xtalishni lozim topdik.

Innovatsiya tushunchasi (lotincha novus yangi) tadqiqotlarda va ilmiy ishlarda XIX asrlarda qo'llanila boshlagan. Avval u alohida elementlarni bir sohadan boshqa sohaga kiritishni ifodalagan. Texnikaviy yangiliklar kiritish qonuniyatlarini o'rganib firmalar foyda olish uchun «innovatsion siyosatni» butun bir tizim sifatida o'zlashtirishdi. Mazkur faoliyat jamiyat hayotining ixtiyoriy bo'g'inini yangilash bo'yicha umumiy belgilarga, qonuniyatlar, yangilik kiritish mexanizmiga ega.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga

yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir o'quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli mashg'ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo'llanilganda o'quvchilar o'qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar. O'quvchilar yangi bilimlarni ilmiy izlanish, tadqiqotchilik, tajriba sinovlar o'tkazish asosida o'zlashtiradilar. Ilm orqali bilim olish tamoyiliga amal qilinadi. Ta'lim jarayoni qatnashchilari kichik guruhlarga bo'lingan holda ishlaydilar. O'quv topshiriqlari alohida bir o'quvchiga emas, balki kichik guruhning barcha a'zolariga beriladi. O'qitish jarayonini tashkil etishning

asosiy shakli darsdir. Hozirgi paytda darsning xilma xil noan'anaviy shakllari joriy etilmoqda. Bunday darslar o'quvchining ijodiy qobiliyatini o'stirish, aqliy salohiyatini kuchaytirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish va har bir yangilikni tez va to'la qabul qila olish ko'nikma va malakalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarda ilmiy izlanishga qiziqishni uyg'otadi, ijodkorlik va bunyodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada egallangan bilim, ko'nikma va malakalar amaliy faoliyatda tatbiq etiladi, o'zlashtirish sifati oshadi. Buning uchun o'qituvchi mahoratli bo'lishi va mavzularning mazmuniga qarab darsni to'g'ri rejalashtirishi, mashg'ulot davomida barcha o'quvchilarni faol va ongli ishlashlariga erishmog'i lozim. Zero, o'qituvchi ta'lim islohotining bosh ijrochisidir. Bunda har bir o'qituvchini qisqa vaqt ichida juda katta miqdordagi axborot to'plamini o'zlashtirish, qayta ishlash va amalda qo'llay olishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Uni hal qilishda o'qituvchiga o'qitishning an'anaviy usullari bilan birga zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan kompyuterlardan foydalanish yordam beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan darslarning maqsadi: zamonaviy ta'limning mohiyatini ochib berish, pedagog faoliyatini keng qamrovli yoritish. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy mahorat va darsga ijodiy yondoshib, unda o'qitishning yangi shakl usullarini qo'llash. Eng avvalo, innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rib chiqamiz. Darsda qo'llaniladigan metodlar: noan'anaviy va interfaol. Darsdan kutiladigan natija: o'quvchilarning faolligini oshirish, ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish, o'quvchilarda erkin va ijodiy fukrlash ko'nikmalarini shakllantirish. Dars rejasi: innovatsion texnologiya, texnologik karta, ta'limning samaradorligi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interektiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun, ta'lim jarayonini tashkil qilishda, o'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda zamonaviy o'qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'zni benihoya kattadir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga

oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

-o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

-o'quvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

-o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir beriladigan topshiriqqa ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

-o'qituvchi va O'quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

O'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantiruvchi innovatsion texnologiyalarning interfaol usullariga "Seminar musobaqa" texnologiyasi "Tanishuv" texnologiyasi, "Zinama-zina" texnologiyasi, "Aqliy hujum" texnologiyasi, "Charxpalak" texnologiyasi, "Klaster" texnologiyasi, "Bumerang" texnologiyasi, "3x4" texnologiyasi, "Rezyume" texnologiyasi, "Muammo" texnologiyasi, "Labirint" texnologiyasi, "Blits so'rov" texnologiyasi, "FSMU" texnologiyasi, "Skorabey" texnologiyasi, "Yelpig'ich" texnologiyasi, "Muloqot" texnologiyasi, "Baxslashuv" texnologiyasi, "Stenariy" texnologiyasi va boshqalar kiradi.

Masalan, "SWOT-tahlil" metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni, bog'lanishli nutqni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• kuchli tomonlari
W – (weakness)	• zaif, kuchsiz tomonlari
O – (opportunity)	• imkoniyatlari
T – (threat)	• tўsiqlar

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материаллар тарқатилади;

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, мавзу яқунланади.

Namuna:

Педагогик имидж ва компетентлик					
Педагог ва ўқувчи муносабати		Педагогик Компетентлик		Педагог имиджи	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги

Хулоса:

“FSMU” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o'zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metoddan barcha dars mashg'ulotlarida, mustahkamlashda, o'tilgan mavzuni so'rashda, uyga vazifa berishda foydalanish tavsiya etiladi.

Metodni amalga oshirish tartibi: - qatnashchilarga mavzuga oid bo'lgan yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi; - har bir ishtirokchiga FSMU metodining bosqichlari yozilgan qog'ozlarni tarqatiladi:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashxis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi: “Assesment” lardan ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanishda, og'zaki bog'lanishli nutqini rivojlantirishda tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin. **Namuna.** Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Kompetensiya turlarini belgilang

- Kasbiy, maxsus, umummadaniy

<p>Test Kompetensiya turlarini belgilang</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kasbiy, maxsus, umummadaniy • Maxsus, didaktik, amaliy • Kasbiy, maxsus, umummadaniy, shaxsiy 	<p>Qiyosiy tahlil</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pedagogik qobiliyat turlarini tahlil qiling?
<p>Tushuncha tahlili</p> <ul style="list-style-type: none"> • Imidj, pedagogik kreativlik... 	<p>Amaliy ko'nikma</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ta'lim sifatini oshirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati?

XULOSA

Interfaol usullar yangi materialni yuqori sifatli o'zlashtirishga yordam beradi.

Shuning uchun maktabda o'qitishning innovatsion usullari bolalarda kognitiv qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi, o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish va umumlashtirishga, muhokama qilish va bahslashishga o'rgatadi. O'zlashtirilgan bilimlarni idrok etish va qayta ishlash orqali o'quvchilar ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'ladilar, muloqot tajribasiga ega bo'ladilar. Shubhasiz, innovatsion o'qitish usullari an'anaviy usullardan afzalliklarga ega, chunki ular bolaning rivojlanishiga hissa qo'shadi, uni bilish va qaror qabul qilishda mustaqillikka o'rgatadi hamda bog'lanishli nutqini rivojlantiradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. "Harakatlar strategiyasi" 2017-2021 yillarga mo'ljallangan besh ustuvor yo'nalishi. – T.: G'ofur G'ulom. 2017 yil. g.s. 136
2. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent.: 2005 yil
3. Xudoyqulov X.J. Pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent. Navro'z. 2012 yil
4. Sibirskaaya M.P. Профессиональное обучение: Педагогические технологии. – Санкт-Петербург. 2002 г.
5. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh., Ona tili o'qitish metodikasi, – T.: Noshir, 2014, 352-b.
6. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. I Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2016. -77-b.
7. Mochalova N.M. Maktabning metodik ishini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari: O'quv qo'llanma. - Ufa, 2002. - 86 bet
8. Slastenin V.A., Podimova L.S. Pedagogika: innovatsion faoliyat. - M., 1997
9. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: Faol o'rganish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik / A.P. Panfilov. - M., Akademiya, 2009 y.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON

Urinova Urazgul Boykobilovna
Transport University Academic Lyceum
English teacher

Annotation. The importance of learning English language is becoming more attractive theme day by day in Uzbekistan and it means the cross-cultural relationships are developing in our country. The thing makes us happy the evaluation of the language observed in all fields, as well as in world literature. Nowadays Uzbek students have opportunity to read the masterpieces of any kind of foreign literature in English.¹ Learning foreign languages is very important in our country nowadays. As the first president of Uzbekistan, Islam Karimov said: “The education of the population in the process of the assimilation of ‘world democratic values is of primary importance’”.² The following article is devoted to the study of Analyses of linguistics characteristics of the terms related to the "market economy " concept within Business English Lexicon.

The aim of the work the following *tasks* have been set:

- to study linguistic peculiarities of official style;
- to specify general characteristics of business style;
- to consider types of business correspondence;
- to investigate the peculiarities of business document translation;
- to reveal the ways of official style rendering from English into Kazakh on the word level;
- to reveal the ways of official style rendering from English into Kazakh on the word level.

The aim and the tasks of research define the methods of investigation, which represent the complex approach to the study of lexical systems of social and humanitarian spheres, which serve contiguous to business activity professional branches (for instance, to the vocabulary of legal relations, diplomatic communication, political practice, etc.).

The practical and theoretical value of the research are the material and results of the given investigation can serve the material for the theoretical and practical courses of Lexicology, seminars on Typology, the history of English language and stylistics.

¹ <http://www.albert.ru>

² Karimov I. A. “ from speech at the Session”- T: 2004

The general overview of linguistic characteristics of Business English Lexicon.

The process of globalization is reflected in all human activities, and the field of economy is the most affected one. As a consequence, business terms are not only used in business, but are also very common in everyday life.³ It is clearly essential that Lexicology is a branch of Linguistics which studies the word stock, or the lexicon of the language in respect to its composition, origin, development and current use. Besides the economic terms and the terms of the specialized language of mathematics, there are specific terms and word combinations which are characteristic for the language of marketing and its core. Marketing is an important component for the successful economic activity of an enterprise, since it helps the customer to decide in favour of the goods and the services they would like to purchase for satisfying their consumer needs.⁴ The manufacturing sector reacts to these needs by producing the goods and offering the services at reasonable prices. In order to name these processes in the language of marketing, there are lexical units that express psychological reactions and the relationship to real and potential customers.

Socially Related Sublanguages

The use of the sublanguages fettered by formality is as wide as any other, since it is up to us what we regard as formal. There certainly are degrees of formality. Both the Charter of the United Nations and a business letter signed by a low-ranking official are formal, i.e. as the meaning of the adjective *formal* necessarily implies devoid of any indication of private emotions (except when the subject is directly connected with emotions – say, in congratulations and condolences) and – what is perhaps of greater importance, or at least, quite indispensable – devoid of any trace of familiarity.⁵ It must be noted here that the word *familiar* is used here not in the sense of ‘acquainted with’ or ‘known to’, but as The Concise Oxford Dictionary defines it, ‘unceremonious’, ‘ever-free’, ‘treating inferiors or superiors as equals’.

Another remark is that of essence. The word *officialese* usually applies to over-refined, very elaborate, archaically stereotyped sets of linguistic units which are at least slightly ridiculous due to their excessive refinement.⁶ The term is employed here as a conventional denomination of any type or degree of officialism, i.e. the way of speaking and writing used by people who work in government and other offices, especially when ordinary people cannot understand it.

A very rough and approximate gradation of sub-spheres and their respective sublanguages is as follows:

---

³ <http://Wikipedia.com>

⁴ <http://mpsttu.ru/works/english philology/>

⁵ <http://wikipedia.com>

⁶ <http://www.albert.ru/>

- a) private correspondence with a stranger;
- b) business correspondence between representatives of a commercial or other establishments;
- c) diplomatic correspondence, international treaties, other documents;
- d) legal documents (civil law – testaments, settlements, etc.; criminal law – verdicts, sentences, etc.);
- e) personal documents (certificates, diplomas, etc.).

Business style includes informative advertising, trademark style and everyday-business speech (statements, explanatory notes, receipts, etc.).

Types of Business Correspondence

Business ties are inconceivable without an exchange of the business correspondence. Developing for centuries written business etiquette wins the positions despite of the fact that it had such gaining in strength contenders as a phone, telex, fax, satellite computer communication, video telephone, etc. Nevertheless, despite advantages of oral negotiations, say, efficiency of information interchange on the phone, it has some disadvantages like elementary misunderstanding. What is the business correspondence itself? It is the integral communication facility of the enterprise with the external organizations as letters connect the organization-author to other establishments. Through letters information interchange is carried out, offers become, trunk-call dialogue is conducted, etc. Sometimes the directory documentation simply confirms the facts, events which need to be taken only into consideration. Thus, the office letter is the generalized name of various documents under the maintenance, issued according to the State Volume, sent by mail, by fax or other way . Without exaggeration it is possible to say that it is one of the most widespread types of office documents, and therefore, the success of the decision of concrete questions as well as the competitive ability of the whole enterprise depends on the accuracy of the message.

M.V. Koltunova divides business correspondence into three types according to its main genres of written business language:

1. Business letters;
2. Organizational-administrative documentation (OAD);
3. Agreements (Contracts).

1. *Business letters*. The business letter is a special type of document, the less tightly regulated than the contract or order, but without legal significance. Business correspondence is recorded and stored in both organizations, as the incoming and outgoing documentation. This is important because business letters serve as a tool for regulatory, legal and social relations between the correspondents (contractors, partners and participants in social relations).

2. Organizational and administrative documentation (OAD).⁷ The center of business writing is an organizational and administrative documentation. It just shows all the brighter features of the official style. Fulfilling a social role, head managers in the banks use in their work such types of documents as order, memorandum, office memos, statements, orders, job descriptions, enforcement notes, etc. The peculiarity of these instruments is that they are written in a strict form.

3. Agreements (contracts). Agreement is the document that establishes legal relations between legal persons (contractors) or between the individuals and legal persons. The nature of the transaction, conditions, terms, rights and obligations of the parties are definitely reflected in the relevant paragraphs of the treaty as well as aggregate information which guarantees legal force for the document. Business-letter or contract law is a complex and vastly documented subject, only a lawyer can deal with it on a serious level. A number of basic principles, however, can be outlined sufficiently to mark of encounters that require the use of specialized English.

Contract is a business document presenting an agreement for the delivery of goods, services, etc., approved and signed by both the Buyer (exporter) and the Seller (importer) . By law contracts are made in writing. When striking a deal, standard contracts are widely used. Standard contracts are not a must. Some articles can be altered and supplemented .

Businesses produce and utilize documents for numerous purposes. The purpose of a document you may write in the traditional business environment may be as follows:

- Providing factual information to the board of directors to give them insight into a particular product and its production problems.
- Persuading your supervisor or fellow workers to believe in your point of view.
- Sharing your thoughts or opinions concerning the effectiveness of a program.
- Expressing concern for a specific problem in your work environment that may be hazardous to yourself and others.

Generally, contracts should be formal, complete, clear, concrete, correct and concise. In contracts all possible informational details are not suitable. So, while writing contracts we must observe all peculiarities of standard English grammar, vocabulary use and stylistic appropriation. The next element, – clearness, – is one of the most important, because much depends on it. Clearness could be reached by the use of simple short words, phrases and paragraphs where the both parties of a contract explain their intentions and issues. Clearness of any arguments actually defines your striking a deal or not.

---

⁷ Concise Oxford Dictionary, Oxford University Press, 1993. – 681p.

The component which is closely connected with the previous one is concreteness. Concreteness of a contract or an agreement is a part and a parcel of any legal document. Besides that, the longer the document is, the more attractive and vivid its contents should be.

The next two components are also significant. They are correctness and conciseness. Correctness involves proper grammar use, vocabulary use, punctuation and formal style.

Semantic analysis of the category of " market economy " in word formation of English Lexicon

All major works on semantic theory have so far been based on referential concepts of meaning. The essential feature of this approach is that it distinguishes between the three components closely connected with meaning: *the sound-form of the linguistic sign, the concept underlying this sound-form, and the actual referent, i.e. that part or that aspect of reality to which the linguistic sign refers*. The best known referential model of meaning is the so-called "basic triangle", suggested by C. Ogden and I. Richards in 1927, which, with some variations, underlies the semantic systems of all the adherents of this school of thought.

The common feature of any referential approach is the implication that meaning is in one form or another connected with the referent.⁸ The criticism of the referential theories of meaning may be briefly summarised as follows: meaning, as understood in the referential approach, comprises the interrelation of linguistic signs with categories and phenomena outside the scope of language. The most striking, though not the most essential feature, is a special system of clichés and set expressions by which each sub-style can easily be recognized, for example:

the above-mentioned

hereinafter named

on behalf of

Let us consider the following business letter with a translation:

Source Text:

Dear Mr. N,

Unfortunately, we have not received computers «APPLE» which are the part of our order. We shall be grateful, if you will send them as soon as possible and if it is not possible, in this case return money cashed from us.

We look forward to your reply.

Yours sincerely,

Managing director

Encl: a copy of the order

---

⁸ <http://Wikipedia.ru>

For Mr. X

Target Text:

It follows that by lexical meaning we designate the meaning proper to the given linguistic unit in all its forms and distributions, while by grammatical meaning we designate the meaning proper to sets of word-forms common to all words of a certain class. Both the lexical and the grammatical meaning make up the word-meaning as neither can exist without the other. That can be also observed in the semantic analysis of correlated words in different languages. E.g. the Russian word *сведения* is not semantically identical with the English equivalent *information* because unlike the Russian *сведения* the English word does not possess the grammatical meaning of plurality which is part of the semantic structure of the Russian word. It is usual to classify lexical items into major word-classes (nouns, verbs, adjectives and adverbs) and minor word-classes (articles, prepositions, conjunctions, etc.).

Conclusion. Our investigation has proved that the peculiar features common to all stylistic varieties of official documents are the use of abbreviations, conventional symbols and contractions; the use of words in their logical dictionary meaning; absence of emotiveness; definite compositional pattern and design. It should be noted that the syntactical pattern of this style is as important as the vocabulary. As a result of the study of official style texts we have come to the conclusion that transformations and translation methods used in rendering the style of official texts are determined by the general purposefulness and genre-stylistic inhering of the source text. The main aim of official style rendering is to render a source information with maximum exactness and accuracy. This aim can be achieved through logical statement of facts, without any explicit emotionality and expression means such as metaphor, metonymic transpositions, and other stylistic elements which are widely used in the works of fiction. The research has shown that the vocabulary of business documents, i.e. terms, clichés, set expressions abbreviations can be rendered in the following ways:

borrowing the term from the source language and transferring it unchanged into the source language;

transcribing and or\ transliterating the term in the source language using the alphabet of the target language, modern tendency being that of a maximal phonetic approximation of the technical terms in the source and target languages;

using a loan translation whereby the semantic components of a given term are literally translated into their equivalents in the target language;

providing a descriptive translation of a given expression.

In order to solve grammatical problems of translation translator should take into account the necessity to keep the main idea of the source text, as well as peculiarities of the target language. Discrepancy in grammatical systems of the two languages and

impossibility to render the meaning of one or another word should be compensated by other grammatical, or sometimes, lexical means.

Having analyzed the translation of business documents we have come to the conclusion that English business texts are abundant with the usage of verbals and their constructions, which are frequently changed into other parts of speech. Translation of English business documents into Kazakh requires quite many translation transformations, since the language structures of the two languages are rather different.

Nowadays in the period of world community integration the significance of proper business document writing, as well as its proper translation cannot be overestimated. The increasing role of business English as a working language of the majority of international companies and organizations, and frequent use of business correspondence have led to the necessity of being able to understand and translate business documents in a proper way which is impossible without knowing translation techniques.

THE LIST OF USED LITERATURES

1. Galperin L.R. Stylistics. Moscow: Higher School Publishing House, 1981. – 363p.
2. Miram G.E., Daineko V.V., Taranukha L.A., Grischenko M.V., Gon A.M. Basic Translation. A Course of Lectures on Translation Theory. Kyiv, 2002. – 248 p.
3. Андрюшкин А.П. Business English. Деловой английский язык. 3-е изд. – М.: Дашков и Ко, 2002. – 332 с.
4. Geffner A.B. Business Letters: The Easy Way. New York: Barton's, 1998. – P. 12–37
22. Власенко С. Договорное право: практика профессионального перевода в языковой паре английский-русский. Москва, 2006. – 320 с.
23. Seksembaeva G., Turekhanov A., Turekhanova B., Turekhanova M. English-Russian-Kazakh Dictionary of Law Terms. Almaty, 1999. – 304 p.
24. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1991. – 351с.

INTERNET RESOURCES

1. Internet: <http://www.wikipedia.com/English/articles/.htm>
2. Internet: http://www.mpsttu.ru/works/english_philology/ Э. М. Дубенец. Курс лекций и планы семинарских занятий по лексикологии английского языка.htm
3. Internet: http://www.freeessays.com/english/M.Bowes_Quantitative_and_Qualitative.htm

WORD FORMATION PECULIARITIES IN SLANG IN THE ENGLISH LANGUAGE TRANSPORT UNIVERSITY ACADEMIC LYCEUM

Urinova Urazgul Boykobilovna
English teacher

Annotation. Language is a vital aspect of communication. In reality, humans use kinds of language as a tool of communication used by society.

There are several reviews of related studies of this current study. The first is the research of Aprilia Lestari (2016) from State Islamic University of Sunan Ampel Surabaya. Her research is about analyzing slang word in song lyrics employed by Bruno Mars. Based on 58 data taken from 15 songs of Bruno Mars, she found 5 word formation processes, those are: clipping, blending, coinage, borrowing, acronym. But originally there are 10 word formation processes. In this current article, I categorized slang words based on word formation theory of George Yule. O'Grady states that to make new word people usually use word formation. O'Grady and Yule they stated that the word formation process consist of coinage, borrowing, compounding, blending, clipping, back formation, conversion, acronym, derivation (prefixes, suffixes, infixes) and multiple process.

Theoretical explanation of word formation of slang words in English

According to Lestari (2016) in sociolinguistics, language has varieties. Language variety can occur within communication depending on the speaker aspect. As cited by Lestari about a statement of Fishman in Muhammad Ismail (2014) says that from the aspect of speaker, language variety is divided in five parts: dialect, register, jargon, style, and slang. But in this research, the researcher only focused on Slang as the major topic. Slang is highly informal and is often used in colloquial or casual speech. It is a part of a language that is usually outside of conventional or standard usage and that may consist of both newly coined words and phrases and of new or extended meanings attached to established terms. Slang is a kind of informal language usually used by young people in certain group. According to Oxford Learner's Pocket Dictionary (2008:415), Slang is very informal words and expressions used in spoken conversation by a particular group of people. According to Richard (1985) slang is used for informal speech variety which often serves as an "in group" language such as teenagers. We can found slang easily on song, especially rap song, movies such as "Akeelah and The Bee", television program that consist of teenagers such as music, etc.

a. Gender. Language, like other form of social activity, has to be appropriate to the speakers using it. This is why, in many communities, men and women's speech is

different. In the use of American slang, men and women differ from each other. Besides gender, occupation also becomes a factor of using slang.

b. Occupation. There is an inverse relationship between the occupation variable and acceptance of slang. People with lower grade in their job more often or accept slang words. and then the last factor is age.

c. Age. Age factor also influences the use of American slang. Zhou (2013) stated that American youths, especially the teenagers and college students, are the main consumers and makers of American slang. The American teenagers and college students are the fashion makers. According to Mattiello (2008:32), there are 4 approaches to define slang. These are sociological, stylistic, linguistics, and lexicography approach.

Sociological approach. Within sociological approach, slang is ascribed the two opposite purposes of keeping insiders together and outsiders out. On the other hand, Eble (1996:11) in Elisa's book stresses the social and interpersonal aspects of slang and its function "to establish or reinforce social identity or cohesiveness within a group or with a trend or fashion in society at large." Accordingly, sharing the same slang vocabulary aids both to gain acceptance in a group and to preserve group solidarity (Munro ed. 1997). On the other hand, slang is said to serve antisocial purposes such as marking social differences.

Stylistic approach. Within stylistic approach, slang is neutrally and rather vaguely defined as a level of usage. Stylistically, slang defined as creativity in language. Slang also can rather view as short disuse ephemeral vocabulary that is expecting either to pass into disuse or to have more standard status, such as gay language. **Linguistics approach.** From linguistics point of view, slang is regarded as the use of ordinary word in extraordinary sense or extraordinary word in ordinary sense. Jespersen at Elisa's book stated that slang "finds amusement in the creation and propagation of new words and in attaching new meaning to old words". Or we can say that slang is about a creativity to create new words with new meaning or find out new meaning of old word. Slang is essentially an experimental language.

Lexicographical approach. Slang acquired as informal vocabulary which is outside of standard usage. And which belongs rather to familiar conversation than in written language. Slang creates new words with new meaning. So slang word gives new vocabulary in language. All of the approaches to define slang are appropriate with this research.

Reason of Using Slang: After knowing the definition of slang, the researcher thinks that the reader should know the common reason of using slang. According to Shovan Sarkar in his article about "Slang: 5 Reasons You Should Use it" there are 5 reasons of using slang. These are:

1. To Be Unique. Most of people are individuals and desire for uniqueness. It means that most of people are commonly want to be different and unique. Using something out of the box stuff like slang will make you noticed among your friends. Or we can say that people commonly use slang to get acceptance from their group.

2. To Be Social. We know that slang is commonly used in a group. Slang was once considered as the lowest sort of communication. But now some people considered slang to be intelligent and insightful variation to the blandness of the quality language. Sometimes, people used slang to soften a tragedy. They tried to find another word to describe something. So, using slang will add to your positive attitude to suit you in a group.

3. To Be Colorful. Slang substitutes colorful images for the standard or formal word. It communicates nuances of meaning or emotion more creatively than formal language. Slang really helps you to remove clichés and make your language to be cool and unique. It is often fun to unite imagination and use slang with friends. Such as: Knowing your onions (to be aware or knowledgeable), dog's dinner (a person who is dressed nicely).

Analysis of Slang Word

1. That **ain't** even true, momma. I get paid --

Slang: **ain't**

The slang word **ain't** is commonly used by many speakers in oral and informal settings which means 'is not, are not, am not', especially in certain regions and dialects. Its usage is often highly stigmatized, and it can be used by the general public as a marker of low socio-economic or regional status or education level.

2. You little Crab ass niggas could've got this whole bus shot the fuck up! We saw that **bullshit** you was throwing up out the window! Hit me up now!

Slang: bullshit. The slang word **bullshit** is mostly a slang term and profanity which means 'nonsense', especially as a rebuke in response to communication or actions viewed as deceptive, misleading, disingenuous, unfair, or false. As with many expletives, the term can be used as an interjection, or as other parts of speech and can carry a wide variety of meanings.

3. **Nah**, I already know how to gangbang. I'm just tryin' to learn how to make some of this white people money.

Slang: Nah. The slang word **Nah** is an informal version of the word 'no'. It is often used in text messages and casual online writing. The first written use of Nah can be dated back to 1920 when it likely came about as a part of an eye dialect or a nonstandard way of spelling words to represent the pronunciation it has in different dialects.

Slang: **lemme**

Lemme is a slang form of 'let me'. It is often used by entitled people who view others as tools for their own sake. It is not discovered by the people, but it is actually

renowned 'everywhere'. When some people say 'let me', it comes out as lemme instead. Although it is used mostly in a text, this vocal verbatim is a key component of the language of modern youths.

Peculiarities in the Analysis of Word Formation of Slang word

1. Coinage

Yeah **nigga**, I'm looking for my girl Felicia. Heard she was up here in one of these rooms.

Slang: nigga

Word formation: coinage

In this dialogue of movie script, one of the actors in this movie said the slang word **nigga** to mention greeting for someone that is mostly used in African Americans. So this slang belongs to coinage because the word nigga is another way or a variation to greet a friend with a new word created either deliberately or accidentally. This word includes a slang word because the word nigga is listed in Urban Dictionary that has a meaning used to describe a friend.

Hell **naw**, that's Kurtismothafuckin Blow. Only rapper with a Jheri curl.

Slang: naw

Word formation: coinage

The slang word **naw** is the word that people use to say "no" in order to sound better. So the researcher put this slang into a coinage type. This word includes a slang word because the word naw is another variation to say "no" with a new word created either deliberately or accidentally. The word is listed in Internet Slang and also in Urban Dictionary.

Nah, I already know how to gangbang. I'm just tryin' to learn how to make some of this white people money.

Slang: Nah

Word formation: coinage

In this dialogue, the slang word **Nah** is a word commonly used as an informal situation for "no" and it is often used in text messages and casual writing. So this word belongs to coinage because the word Nah is another variation to say "no" with a new word created either deliberately or accidentally. This word includes a slang word because the word Nah is listed in Internet Slang and also in Urban Dictionary that has a meaning used to describe "no".

2. Blending

What's the use to having this dumbass knock if I **gotta** tell you my name anyway?

Slang: gotta

Word formation: blending

The word "gotta" consists of two separate forms to produce a single new term. They are 'got' and 'to' that can be classified as free morphemes because it can stand

alone as a word. The word formation that happens here is blending. The word "gotta" is created by changing each part of the word. To combine it into a new word, they change the last part of the word to into "ta". So the beginning of the word got and then added it with the word "ta", and it became "gotta". The word is listed in Urban Dictionary that has meaning have to.

So you just **gonna** disrespect my house like that, Cuz?

Slang:gonna

Word formation: blending

The word "**gonna**" consists of two separate forms to produce a single new term. They are going and to that can be classified as free morphemes because it can stand alone as a word. The word formation that happens here is blending. The word "gonna" is created by clipping each part of the word. To combine it into a new word, they are omitted and changed the last part of the word 'going', 'ing', and changed into 'gon'. Then, the second word 'to' are changed into 'na'. So the word "gon" and "na" are combined to produce a single new term "gonna". The word is listed in Urban Dictionary that has meant going to.

That **ain't** even true, momma. I get paid –

Slang:ain't

Word formation: blending

The term "**ain't**" consists of two root words. They are 'am' and 'not', 'is' and 'not', or 'are' and 'not'. The first word 'am', 'is' and 'are' can be considered as a free morpheme and the second word 'not' that can stand on its own and have their meaning. The word formation that occurs here is blending. The word "ain't" is created by changing each part of the word.

3. Clipping

We got cards on all of '**em** already.

Slang: 'em

Word formation: clipping

The word '**em**' is a shorter form of the word 'them'. The word 'them' is considered as a free morpheme that can stand alone. 'Them' is a free morpheme that can be used in a sentence. Then 'em is classified as clipping word. The word 'em is omitted from the first part of the word from them. You ain't gotta talk to my moms like that, man!

Slang: mom

Word formation: clipping

In this movie script, the word **mom** is a new vocabulary to describe 'mother' in an informal situation. So the word mom belongs to clipping because the word mom is omitted from the last part of the word from 'mother'. This word is listed in Urban Dictionary that has meaning someone who gave birth to you.

4. Compounding

Dumbass, this a dope house! It's already disrespected

Slang: Dumbass

Word formation: compounding

The word **dumbass** is considered to have more than one morpheme. The first is 'dumb', which is a free morpheme. Second is 'ass' which is also a free morpheme. This word formation happens when the free morpheme 'dumb', it is always stated as a word, merge with the word 'ass' and form a new word dumbass. It can be concluded this word is having a compounding process of forming a new word. There is no special change in omitting or adding any letters to create the word dumbass. You little Crab ass niggas could've got this whole bus shot the fuck up! We saw that **bullshit** you was throwing up out the window! Hit me up now!

Slang: bullshit

Word formation: compounding

Bullshit consists of two free morphemes, bull and shit. They can stand independently as a word. This word is having a compounding process, where the word 'bull' merging into the word 'shit' and makes the new lexical item that has a different meaning from original words. Bullshit is listed in Collins Dictionary and also in Urban Dictionary that has meaning to someone talk nonsense or complete lies. What you little muthafuckas need to do is start **gangbang** them got damn books!

Slang: gangbang

Word formation: compounding

The word **gangbang** has two free morphemes; they are 'gang' and 'bang'. The word 'gang' is a free morpheme that when it stands alone it has a meaning and can be used in another sentence without combining it first with other morphemes, so does the word 'bang'. The process of word formation is when there are two words which merge into one, and then generate a new word, the process is called compounding process.

Conclusion. In this research article, I found all of word formation process. There are 10 word formation processes according to George Yule (2010:53), those are coinage, borrowing, compounding, blending, clipping, back formation, conversion, acronym, derivation, and multiple process. Besides finding word formation process, I also found the most frequent word formation process. After analyzing the data, I could conclude that the most frequent word formation was clipping such as: urself, lil, ex, etc. which containing most of data. Slang helps people to achieve an air of informality and relaxation.

Reference list

1. Elsa Losanul Fathonah. (2018) "Word formation and meaning of slang words".
2. Lestari, A. (2016). "A Study Of Slang Words In Song Lyrics Used By Bruno Mars"
3. Yule, G. (1996). "The Study Of Language"
4. Tiarama Ika Yuliana " Analysis of american slang in movie "Lough of loud"
5. Afifa Rahmawati (2012). Word formation process on slang words used by transsexual"

ТВОРЧЕСТВО ЖИЗНИ В СТИХОТВОРЕНИИ А.С. ПУШКИНА "ОСЕНЬ"

Салимжон Худайназаров Султанбоевич

Ферганская область Учкуприкский район

10-я общеобразовательная школа учитель русского языка

Аннотация: Предметом исследования предлагаемой статьи является хрестоматийное стихотворение А.С. Пушкина "Осень". Объектом исследования выступает феномен "творчества жизни", раскрывающийся в анализируемом тексте. Статья посвящена экспликации эстетических и философских моментов творчества в "Осени" А.С. Пушкина. Автор опирается концептуальные на разработки Ю.М. Лотмана и С.Н. Бройтмана и одновременно выявляет параллели рассматриваемого текста с философскими идеями Ф. Ницше, а также М. Хайдеггера. Отдельное внимание в статье уделяется идеи вечного возвращения. В статье применяются методы контекстуального и интертекстуального анализа поэтического текста, а также используются методы сравнительного литературоведения. Основным выводом проведенного исследования является обоснование положения, что в "Осени" А.С. Пушкина утверждается активная, миросидающая позиция лирического героя. Новизна предлагаемого исследования заключается также в раскрытии связи феномена творчества с феноменом времени и с предложенной Ф. Ницше идеей вечного возвращения.

Ключевые слова: Пушкин, Осень, творчество жизни, время, вечное возвращение, Ницше, мгновение, контекст, интертекст, граница

В стихотворении А.С. Пушкина 1833 «Осень» года темы творчества жизни и жизни как творчества получают наиболее концентрированное выражение. Источник феномена творчества здесь усматривается не в трансцендентном, сверхчувственном мире, но в мире имманентном, связанным со временем и пространством. Творчество не полагается в качестве ухода из временного и пространственного мира, но проистекает из самого этого мира. Речь при этом ни в коем случае не идет о детерминированности творческого акта внешними условиями существования. Условием творчества выступает как раз стирание границ между внешним и внутренним, природным и душевным, в то время как детерминированность внешним является лишь препятствием к осуществлению творчества. Таковым препятствием является также установление жестких границ между жизнью и искусством. Искусство не должно мыслиться ни как уход из жизни в некий фантастический, только воображаемый мир, ни как отражение

самого по себе существующего мира. Творческий акт есть создание мира - не воображаемого, но действительного.

Кажется удивительным, что все эти мысли, составляющие предмет философской рефлексии, у Пушкина представлены в таком простом, на первый взгляд, стихотворении, большая часть которого (9 из 12 стрóf) посвящена рассуждениям о погоде.

Стихотворение открывается нарочито прозаической картиной деревенской осени. Первые два стиха вызывают ожидание поэтических живописных описаний осенней природы. Однако уже здесь вместо леса сразу же дается роца. Последующие стихи первой стрóфы полностью опровергают читательские ожидания. Перечисляются весьма прозаические детали помещичьего быта и пушкинской эпохи: мельница, ручей, пруд, сосед, охота, собаки, отъезжие поля, озими. Ю.М. Лотман связывает эту специфическую особенность поэтики Пушкина с отходом от традиций романтизма: «Понятие поэтического отождествляется теперь с обычным, каждодневным, а исключительное начинает казаться натянутым и театральным, лишенным истины и поэзии. Пушкин учится смотреть на мир глазами другого человека, менять точку зрения на окружающее и самому, меняясь, включаться в разнообразные жизненные ситуации». Это образует бытовое самоощущение, аналогичное художественному миру реализма. Такой взгляд на жизнь позволял находить поэзию и источники красоты, истину и мудрость там, где романтик увидал бы лишь рутину, заурядность и пошлость» С 112-1131.

Вместе с тем уже в первой стрóфе наряду с бытовыми деталями вводится важная философская тема: первый же стих задает мотив времени посредством дважды повторенного временного наречия «уж» и глагола совершенного вида «наступил». Первое слово стиха (и всего стихотворения) обозначает время года. Так вводится мотив становления: что-то происходит во времени, что-то уже возникло. Утверждается само время, его движение. Как отмечает М.Л. Гаспаров: «Ощутимость времени подчеркнута опережающим сдвигом роца отряхает листы с нагих своих ветвей: слово нагой употреблено в приблизительном смысле «обнажающийся» [2, С 31,1

Начало второй стрóфы продолжает развивать эту тему времени: «Теперь моя пора». Стрóфу открывает временное наречие «теперь» и существительное со значением времени, периода, срока. При этом появляется притяжательное местоимение «моя», осуществляющее связку времени с субъектом, с мыслящим и чувствующим человеком. В дальнейшем эта связка будет развернута, будет прояснено, что значит «моя пора». Сначала три стрóфы дадут характеристику «не моей» поры. Это весна, зима и лето, в которых лирический герой усматривает различные недостатки. Недостатки эти оказываются вовсе не эстетического

характера, как следовало бы ожидать. Красота весны, зимы и лета здесь не отрицается. Негативная сторона отдельных времен года носит физиологический и психологический характер: «Кровь бродит; чувства, ум тоскою стеснены». Обратим внимание, что физиология здесь поставлена на первое место, а психология на второе. Весна вызывает брожение крови, следствием чего оказывается стеснение чувств и ума тоскою. Пушкин выступает здесь едва ли не в качестве «вульгарного материалиста», утверждающего зависимость состояний нервной системы от состояния крови, которое, в свою очередь, обусловлено погодой. Рассуждения подобного рода мы встречаем, однако, и у Ницше, который пишет в «Ессе homo»: «С вопросом о питании тесно связан вопрос о месте и климате. Никто не волен жить где угодно; а кому суждено решать великие задачи, требующие всей его силы, тот даже весьма ограничен в выборе. Влияние климата на обмен веществ, его замедление и ускорение, заходит так далеко, что ошибка в месте и климате может не только сделать человека чуждым его задаче, но даже вовсе скрыть от него эту задачу: он никогда не взглянет ей в лицо. Животная *vigor* никогда не станет в нем настолько большой, чтобы была достигнута та переливающаяся в самую сердцевину духа свобода, когда человек признает: это по силам мне одному... Одной лишь обратившейся в привычку малейшей вялости кишечника вполне хватает, чтобы сделать из гения нечто посредственное, нечто «немецкое»; достаточно одного только немецкого климата, чтобы лишить мужества крепкие и даже предрасположенные к героизму внутренние органы. Темп обмена веществ стоит в прямом отношении к подвижности или слабости ног духа; ведь сам «дух» есть только лишь род этого обмена веществ» [3, С 208-209]. у Пушкина этот физиологизм достигает пика в восьмой строфе: Чредой слетает сон, чредой находит голод;

Легко и радостно играет в сердце кровь,
Желания кипят - я снова счастлив, молод,
Я снова жизни полн - таков мой организм
(Извольте мне простить ненужный прозаизм).

Кажется, что Пушкин, а позднее Ницше полностью отрицают свободу творчества. Вместо этого утверждается жесткий детерминизм климатического и физиологического характера. В действительности, отрицанию подвергается не творческая свобода, но лишь представления о существовании самостоятельного, противопоставленного миру и телу мыслящего субъекта. Отрицается картезианский субъект, отрицается субъект безмирный и нетелесный. У Пушкина, как потом у Ницше, появляется более целостный феномен человеческого существования, которое не противопоставлено телесному и природному, но образует с этими началами сложное единство. Речь здесь идет скорее о феномене «бытия в мире», не допускающем разделения на субъекта и

объекта Соответственно, нет тут и никакого физиологического и климатического детерминизма, поскольку последний предполагает сохранение оппозиции субъекта и внешнего мира. Элементы физиологизма у Ницше и у Пушкина суть только пафос, игра точками зрения и стилями. В конечном итоге и у Пушкина и у Ницше рассуждения о состоянии крови и кишечника оказываются подчинены задачам творческого процесса, а не наоборот. Именно творчество для них стоит на первом месте, в то время как для вульгарных материалистов физиология выступает первичной инстанцией. Творящий человек у русского поэта и у немецкого философа перестает быть обитающим в горних сферах бесплотным духом. Человек обрывает плотью и помещается в определенное время и пространство. Не с тем, чтобы обнаружить свою фатальную зависимость от этих факторов, но с тем, чтобы здесь, в этом мире раскрыть весь свой творческий потенциал, всю мощь своей миропреобразующей и мирозозидающей энергии. Человек Пушкина и человек Ницше -это творец, у которого есть не только разум и дух, но у которого есть мускулы и сухожилия, есть кровеносная и пищеварительная системы. Но прежде всего он является творцом, для которого и мускулы и сухожилия, кровеносная и пищеварительная системы суть орудия, а не внешние условия творчества. «Пушкин обладает активным, одухотворяющим окружающую жизнь гением: он не подчиняется окружающему, а преобразует его» [1, С 107].

В стихотворении «Осень» мы видим, как происходит это преобразование внешних факторов в сферу творчества, поэзии и духа. В пятой строфе поэт осуществляет выбор того времени, которое «бранят обыкновенно». Речь здесь идет именно об активном выборе, а никак не о зависимости вдохновения от какого-то определенного времени года. Сказано ясно и четко: «Я нечто в ней нашел мечтою своенравной». Не поздняя осень как сугубо природный феномен пробуждает творческие силы поэта, но активное движение «мечты своенравной», способное найти во времени и в природе «нечто». Следует учитывать, что весна, в нелюбви к которой признается герой во второй строфе, это не только время года, но и поэтический штамп романтизма, в соответствии с которым весна есть «пора любви». Пушкин отказывается не от весны как таковой, но прежде всего от этого романтического штампа, связующего любовь и поэзию именно с весной. Поэтизированной весне поэт противопоставляет прозаические вонь и грязь. Такому же развенчанию подвергаются затем зима и лето. Они последовательно депоэтизируются, прозаизируются. Так поэтическим катаниям на санях с «Армидами младыми» оказывается противопоставлено бытовое «киснуть у печей за стеклами двойными». «Нельзя же целый век» здесь означает век романтизма, который уже себя исчерпал в качестве стиля и культурной эпохи. «Нельзя же целый век» эксплуатировать одни и те же

штампы, которые себя уже изжили. Речь идет о литературе. Хотя выше (во второй строфе) говорилось о катании на санях как о реальном действии. Литература и жизнь здесь перетекают друг в друга, границы между ними становятся нечеткими.

Отрицая истершиеся литературные штампы, поэт утверждает другую систему образов. Тем самым в стихотворении говорится не о пассивном ожидании подходящих для творчества погодных условий, но об акте поэтического, творческого выбора. То, что происходит в пятой строфе, лучше всего охарактеризовать высказыванием из «Фауста» Гёте: «Поэт - властитель вдохновенья: // Он должен им повелевать».

Образ шестой строфы утверждает красоту и ценность конечного, преходящего, умирающего. Смерть не воспринимается как возражение против жизни, но мыслится в качестве момента и условия самой жизни. Отождествление смерти с осенью вносит и мотив будущего возрождения и возвращения. Миг, граница между жизнью и смертью («Она жива еще сегодня, завтра нет»), полагается в качестве концентрации полноты бытия и максимального напряжения творческих сил. Подобно природному циклу, этот миг будет постоянно возвращаться.

Седьмая строфа оправдывает обманутые в начале текста читательские ожидания. Читатель ожидал поэтических красот осенней природы, а вместо этого на целую половину стихотворения получил бытовые и натуралистические описания. В седьмой строфе ожидаемый поэтический пейзаж наконец-то появляется. Появляются леса, одетые в «багрец и золото», и «мглой волнистою» покрытые небеса. Вот оно, настоящее (то есть привычное и ожидаемое, воспринимаемое в качестве поэзии) поэтическое описание осени, которое можно будет найти у Вяземского или Баратынского, у других поэтов. Однако в седьмой строфе Пушкин снова переходит к прозе, точнее к тому, что принято воспринимать в качестве прозы, не-поэзии. Пушкин сам заостряет на этом внимание читателя, добавляя в скобках ремарку о «ненужном» прозаизме. Конечно, это игра с читателем в стиле онегинского: «(Читатель ждет уж рифмы розы; // На, вот возьми ее скорей!)». Ожидаемые романтические красоты прерываются прозаизмами. Но эти прозаизмы составляют содержание стихотворения, посвященного самому поэтическому творчеству. Происходит существенное переосмысление и расширение границ поэтического. В седьмой строфе поэтическое и прозаическое перестают быть четко различимыми. Образы всадника и сидящего перед камином поэта даны одновременно и как поэтические и прозаические. В них присутствуют сразу оба регистра, сразу два противоположных стиливых пласта. Картину можно воспринимать

одновременно в двух измерениях: как традиционный поэтический, романтический образ и как бытовую, реалистическую зарисовку.

Следующая строфа дает характеристику самого творческого акта. Происходит своеобразное замещение субъекта. «Я» лирического героя характеризуется как усыпленное, в то время как в нем пробуждается поэзия. Непоэтическое «Я», погруженное в сон, отходит на второй план и замещается другим началом, которое не есть «Я» в смысле эго, но представляет собой скорее то, что К.Г. Юнг определял как архетип анимы. Характерно, что Пушкин представляет это начало существительными женского рода: поэзия и душа.

Сохранилась выпущенная автором следующая строфа:

Стальные рыцари, угрюмые султаны,
Монахи, карлики, арапские цари,
Гречанки с четками, корсары, богдыханы,
Испанцы в епанчах, жида, богатыри,
Царевны пленные и злые великаны.
И вы, любимицы златой моей зари, -
Вы, барышни мои, с открытыми плечами,
С висками гладкими и томными очами.

Перечислительный ряд характеризует как содержание определенных периодов в поэзии самого Пушкина, так и романтическую традицию в целом. Сохранение данной строфы в этом кульминационном месте стихотворения означало бы возврат к уже пройденному этапу. «Стальные рыцари», «угрюмые султаны» и прочее составляют предмет творчества сугубо литературного, противопоставляющего поэзию и жизнь. Пушкин же осуществляет переход к тому, что позднее будет называться творчеством жизни. Поэзия раскрывается в самой жизни.

Одиннадцатая строфа вместо представления определенного предмета творчества продолжает характеристику самого творческого акта. Аналогичное описание мы находим у Ницше: «Есть ли у кого-нибудь в конце девятнадцатого столетия ясное понятие о том, что поэты сильных эпох называли инспирацией? В противном случае я хочу это описать. - При самом малом остатке суеверия действительно трудно защититься от представления, что ты только инкарнация, только рупор, только медиум сверхмогучих сил. Понятие откровения в том смысле, что нечто внезапно с несказанной уверенностью и точностью становится видимым, слышимым и до самой глубины потрясает и опрокидывает человека, есть просто описание фактического состояния. Слышишь без поисков; берешь, не спрашивая, кто здесь дает; как молния, вспыхивает мысль, с необходимостью, в форме, не допускающей колебаний, - у меня никогда не было выбора. Восторг, огромное напряжение которого разрешается порою в потоках слез, при котором

шаги невольно становятся то бурными, то медленными; частичная невменяемость с предельно ясным сознанием бесчисленного множества тонких дрожаний до самых пальцев ног; глубина счастья, где самое болезненное и самое жестокое действуют не как противоречие, но как нечто вытекающее из поставленных условий, как необходимая окраска внутри такого избытка света; инстинкт ритмических отношений. Охватывающий далекие пространства форм - продолжительность, потребность в далеко напряженном ритме, есть почти мера для силы вдохновения, своего рода возмещение за его давление и напряжение... Все происходит в высшей степени непроизвольно, но как бы в потоке чувства свободы, безусловности, силы, божественности. Непроизвольность образа, символа есть самое замечательное; не имеешь больше понятия о том, что образ, что сравнение; все приходит как самое близкое, самое правильное, самое простое выражение. Действительно, кажется, вспоминая слова Заратустры, будто вещи сами приходят и предлагают себя в символы. («Сюда приходят все вещи, лаптясь к твоей речи и лстя тебе: ибо они хотят скакать верхом на твоей спине. Верхом на всех символах скачешь ты здесь ко всем истинам. Здесь раскрываются тебе слова и ларчики слов всякого бытия: здесь всякое бытие хочет стать словом, всякое становление хочет здесь научиться у тебя говорить -».) Это мой опыт инспирации; я не сомневаюсь, что надо вернуться на тысячелетия назад, чтобы найти кого-нибудь, кто вправе мне сказать: «это и мой опыт» [5, С 756""]. С.Н. Бройтман характеризует «Осень» Пушкина как «стихотворение стихотворения» или «метастихотворение», то есть такой поэтический текст, содержанием которого является сам поэтический текст и процесс его создания. Исследователь выделяет в стихотворении три момента: «1) описание состояния, предшествующего вдохновению; 2) художественное воссоздание вдохновения как особого акта-состояния; 3) плод вдохновения - рождающееся на наших глазах стихотворение, которое по сравнению с обычным текстом может быть названо стихотворением стихотворения» [6, С 291"". в этом плане особую значимость приобретает замена большей части заключительной строфы разрядкой. Первоначальный вариант давал перечислительный ряд, который, несмотря на обширность своей географии, все же был ограниченным:

Ура!.. Куда же плыть?.. какие берега

Теперь мы посетим: Кавказ ли колоссальный,

Иль опаленные Молдавии луга,

Иль скалы дикие Шотландии печальной,

Или Нормандии блестящие снега,

Или Швейцарии ландшафт пирамидальный?

Данный ряд значительно ограничен своей ориентацией на романтический стиль. Отказ от указания определенного географического и литературно-

стилистического направления оставляет горизонт разомкнутым. Такой открытый финал «помечает границу между поэтической и внехудожественной реальностью, знаменуя собой то последнее усилие творческой мысли, когда она готова перешагнуть черту, разделяющую эти реальности, и устремиться в необозримость самого бытия» [7, С 156]. Однако и весь текст «Осени» с первых и до последних стихов представляет собой стихотворение, написанное как раз в те самые минуты, когда «мысли в голове волнуются в отваге, // И рифмы легкие навстречу им бегут». Открытый финал не только выводит нас в бесконечный горизонт, но и возвращает к уже написанному тексту, заставляя пересмотреть его содержание. Нам не нужно обращаться к другим стихотворениям как к примерам того, что может быть создано в минуты творческого вдохновения. Само стихотворение как продукт творческого акта уже перед нами - это тот текст, который мы только что читали. Неопределенное будущее («Минута - и стихи свободно потекут») отсылает к событию, уже свершившемуся в прошлом и все еще продолжающемуся в настоящем. Стихи уже свободно потекли в самом начале «Осени», они продолжают свое течение в тот самый момент, когда говорится о самом мгновении, порождающем это течение. А поскольку конец в стихотворении отсутствует, это течение потенциально продолжается в бесконечность времени. Таким образом, достигается концентрация прошлого, настоящего и будущего в мгновении творческого акта. Сам творческий акт и есть этот миг, в котором временные «экстазисы» достигают такой концентрации. Время здесь уже мыслится не линейно. Это время вечного возвращения как события творчества. Идея вечного возвращения утверждается в «Осени» на метатекстуальном уровне: прочитав текст как «стихотворение стихотворения», мы начинаем осознавать это соединение прошлого, настоящего и будущего в одном мгновении, а также вечное возвращение этого соединения.

Литература

1. Лотман Ю.М. А.С. Пушкин: Биография писателя. Роман «Евгений Онегин». Комментарий / Ю.М. Лотман. - СПб.: Азбука, 2015. - 640 с.
2. Гаспаров М.Л. «Ясные» и «темные» стихи / М.Л. Гаспаров. - М.: Фортнуна-ЭЛ, 2015. -416 с.
3. Ницше Ф. Полное собрание сочинений: В 13 томах. Т. 6: Сумерки идолов. Антихрист. Ессе homo. Дионисовы дифирамбы. Ницше contra Вагнер / Ф. Ницше. -М.: Культурная революция, 2009. - 408 с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. - Харьков: «Фолио», 2003. - 503 с.
5. Ницше Ф. Сочинения. В двух томах: Т. 2. / Ф. Ницше. - М: «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. - 864 с.
6. Бройтман С.Н. Поэтика русской классической и неклассической лирики / С.Н. Бройтман. - М.: РГГУ, 2008. - 485 с.
7. Грехнев В.А. Этюды о лирике Пушкина / В.А. Грехнев. - Нижний Новгород: Волго-Вятское кн. изд-во, 1991. - 192 с.

ATROF MUHITNING IFLOSLANISHI VA EKOLOGIK MUOMMOLAR

Tashmatova Sevara Abdimo'minovna

Toshkent viloyati Olmaliq shahar 11-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof muhit va ekologik muammolar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Atrof-muhit, ekologiya, muammo, fikrlash, mantiq, nazariy, havo, atmosfera, ozon qatlami, suv muhiti, litosfera.

Kirish: Ekologiya, atrof-muhit muhofazasi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash chiqindilar bilan bogliq muammolarni hal etish borasida davlat boshqaruvi nazorat tizimini takomillashtirish maqsadida shuningdek "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga oid dasturda hal etiladigan vazifalarni hal etish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining" **Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to'g'risida**"gi Farmoni qabul qilindi. bu albatta kelajagimizga juda katta e'tibordir.

Atrof muhitlar: havo, suv, tuprog' - u zamin, o'simliklar, hayvonlar olami ko'plab muhim omillarning tabiiy sifat va miqdor ko'rsatgichlari keskin o'zgargan. Bunga asosiy sabab inson barcha tur tabiiy manbalarda iste'molchilikka yo'l qo'yib atrof muhitga katta ziyon yetkazilgan. Hozirgi vaqtgacha yer yuzida 80 mlrd. Dan ortiq kishilar (Fransiyalik olimlarning hisob kitobi) va so'zsiz tabiatga, turli davrlarda turlicha ta'sir ko'rsatgan. Albatta dastlabki davrlarda, ya'ni odamlar son jihatdan unchalik ko'p bo'lmagan, ibtidoiy zamonlarda, tabiiy hududlar yetarli darajada mo'l bo'lgan atrof-muhit o'z tabiiy ko'rsatgichlarini tiklab turishga muvaffaq ham bo'lgan. O'zini-o'zi tiklay olish hislati tabiatga xos ekanligi ilmiy manbalarda yetarli darajada asoslab berilgan.

Ma'lumotlarga qaraganda 1000-yil oldin odamzot yer yuzida bir necha yuz million kishinigina tashkil etgan, XX asr boshiga kelib 1,5 mlrddan sal ortiqroq bo'lgan.

So'ngra demografik o'sish nihoyatda kuchaygan. O'tgan asrda ilm - fan va texnik kashfiyot ixtirolar turli soha ishlab chiqarishlarida keng qo'llanila boshlandi ham. Buning negizida so'zsiz borayotgan insoniyat talabini qondirish talabi yotadi

Kerakli barcha modda, mahsulot va materiallar faqat tabiiy manbalardan foydalanish hisobigagina olinib boshlandi: o'rmonlar qirildi, yerlar qishloq xo'jaligi foydalanish uchun o'zlashtirildi, ko'plab suv omborlari tashkil etildi, turli-tuman yer ustki va yer osti qazilma boyliklar qazib olinib qayta ishlana bordi. Xullas dunyo miqyosidagi har xil sanoat korxonalari, texnik transport vositalari, energetika inshoot

vositalari faoliyat ko'rsata boshladi. Ko'pchilikka ayonki, bu texnologik qurilmalarning barchasi atrof-muhitga o'ta zararli yot unsurlar chiqaradi. Ko'pincha bu mahsulotlar qayta ishlanmaydi, yo zararsizlantirmasdan tashlab yuboriladi. Bu holat keyinchalik tarkibi o'zgarib, turli xil muammolar yuzaga keladi. Quyida yerda shu holat natijasida 4 asosiy hayotiy muhitlar misolida ma'lumotlar keltirilgan:

Havo ___ muhitining ifloslanishi. Ma'lumki barcha tabiiy omillar uchun eng zarur havo muhitidir. Yerdagi jami jonzorlar, tirik organizmlar, hamda jonsiz tabiat mineral jinslar o'rtasidagi uzluksiz modda energiya almashinish jarayonlarini amalga oshishini ta'minlaydi. Havo muhiti bo'lmaganda hayot ham bo'lmas edi.

Yer ob-havosi, uning iqlim sharoitini davriy takrorlanib turishi uchun zarur. Quyosh nurlari vositasida har xil kimyoviy, fizik-kimyoviy jarayonlar xavfli kimyoviy jarayonlarni hosil qilishi kuzatuv va tadqiqotlar natijasida isbotlangan.

Masalan kislotali yomg'irlar, turli rangdagi yog'ilgan qorlar, "OZON YORIG'I", va "ATMASFERA DIMIQISHI" kabi muammolar aynan shunday o'zgarishlarning natijasidir. Xususan sanoati va texnik vositalari nihoyatda ko'p bo'lgan Yevropa mamlakatlari havo muhitida kuzatiladigan achchiq (ko'zni yoshlantiruvchi) qora qurum (smog)lar ham havoga chiqarib yuborilayotgan zaharli gaz moddalar va ulardan hosil bo'lgan birikmalar mahsulotlari hisoblanadi.

Hozirgi davrga kelib is gazi, karbon, azot va oltingugurt oksidlari metan va boshqa birikmalar tashlab yuboriladi. SHunga o'xshash chiqindi gazlar qozonxona, issiqlik stansiyalari, turli texnik transport vositalaridan chiqarib yuboriladi. O'tkazilgan hisob-kitoblarga ko'ra, shu narsa ham aniqlandiki 1 ta yengil avtomashina 1 yil davomida o'rtacha harakakat faoliyati bilan 2 tonna benzin sarf qiladi. Buning uchun havo muhitidan 30 t kislorodni olib 60 kg is gazi, 50 kg metan 30 kg azot oksidlari, 5kg turli aralashmalar 3kg gacha oltingugurt oksidi ajratadi. Havo muhiti bilan bog'liq turli ekologik muammolarni hal etilish bo'yicha turli chora tadbirlar ishlab chiqilmasa yerda kelgusida hayot katta xavf ostida qolishi mumkin. SHu holatlarni hisobga olib dunyo yakdillik bilan atmosfera muhofazasiga doir chora tadbirlar ishlab chiqqan.

Suv muhiti va uning ifloslanishi.

Tabiatda suv istemolga yaroqli suv manbalari va ulardagi suv miqdorlari chegaralangan.

Mavjud bo'lgan suv manbalari turli oqava va chiqit moddalar aralashishi tufayli ifloslanmoqda. Hozirgi davrda dunyo miqyosida, ichimlik suvi tanqisligi muammosi yuzaga kelgani ham ko'pchilikka ma'lum. Ma'lumki iflos oqava suvlar, odatda, 2 xil yo'l bilan sodir bo'ladi: 1- tabiiy omillar sabab yog'in-sochinlar natijasida, masalan katta korxonalar hududida paydo bo'ladigan iflos oqovalar, sel va suv toshqinlari natijasida iflos suvlar kirishi

2-yo'l, bu sanoat korxonalari, xonadonlar, kommunal maishiy xo'jaliklar faoliyati bilan yuzaga keladigan katta miqdordagi tashlandiq oqava suvlari

Tabiiy hodisalar natijasida yuzaga keladigan suvning ifloslanishi tabiiy jarayonlar orqali tozalanishi ma'lum, lekin sanoat oqova suvlarining tabiiy yo'l bilan tozalanishi qiyin.

Litosferadagi o'zgarishlar-tuproqlarning ifloslanishi. Davrlar o'tishi bilan Yer yuzasi qatlamlarining tarkib tuzilmasi va sifat ko'rsatkichlari ham o'zgarib borayotgani kuzatilmoqda. Odamlarning yer yuzida ko'payishi, ya'ni demografik omil sabab, hozir odam oyog'i yetmagan joy qolmadi. Inson qayerda o'zi, ehtiyoji uchun tabiatdan foydalanadi. Insoniyat faoliyati natijasida litosferaning tarkib tuzulmasi, yerdagi barcha tabiiy manbalar holati, yer landshaft tuzulmasida ham o'zgarishlar kuzatilmoqda. Sanoat korxonalari, energetika tarmog'i va boshqa sohalarni xomashyo bilan ta'minlash litosfera qa'ridan tabiiy gaz, neft, ko'mir va boshqa har xil ma'danli va qazib olinmoqda, yer osti suvlaridan ham jadal foydalanilmoqda. Natijada tabiiy manbalar zahiralarning kamayishi, hatto litosfera qatlamlari tarkibida har xil ko'rinish va hajmlarda bo'shliqlar paydo bo'lishi yer qatlamlarida siljishlar kuzatilmoqda.

Yuqoridagi o'zgarishlar tufayli yer osti qatlamlariga oid tektonik kuch va jarayonlarning har xil ko'rinishida tasviri ham namoyon bo'lmoqda. Yer ko'chmalari har xil darajadagi silkinish va bosha turdagi abiotic voqea hodisalar borgan sari ko'paymoqda.

Biosfera o'zgarishlari har xil kasalliklarning vujudga kelishi.

Yuqorida bayon qilinganidek, atrof-muhitga chiqarib tashlanayotgan gaz, suyuq oqova va qattiq holatlardagi chiqit moddalar hozirning o'zida tabiatga katta ziyon yetkazmoqda. Turli ekologik muammolar hozir biosfera (o'simlik va hayvonot olami)ni qamrab olgan. Bunga eng yaxshi dalil o'simlik zararkunandalarning ko'payishi, kasallanishi, va ular mahsulotlarining kamayishi, hayvonot olamida

kuzatiladigan turli kasalliklar, hatto biologik turlarning yo'qolib borayotganligi buning dalilidir. Yil sayin o'simlik va hayvonot dunyosida ko'plab biologik turlarning yo'qolib borayotganligi sababli ularni muhofaza qilish bo'yicha turli chora tadbirlar ham ko'rilmogda. Turli davlatlarda jumladan, O'zbekistonda ham, ko'plab "Qo'riqxonalar" va "Davlat buyurtmaxonalari" tashkil qilinganligi o'simlik va hayvonlarni muhofaza qilishning usullaridan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. I. Karimov XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari - T., O'zbekiston, 1997
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - T. "O'zbekiston", 1999
3. Roziqov K. Atrof-muhit va inson ekologiyasi muammolari, T. - TITLP
4. Roziqov K, To'xtayev S, Nigmatov A, Sultonov R. Ekologiya va atrof-muhit haqida yeti saboq. T., "Bioekosan" 2004
5. Ergasheva A. Umumiy ekologiya O'qituvchi 2002
6. Ekologiya va hayot - T. O'zbekiston 2002
7. P.S. Sultonov, "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari" Toshkent 2007

UDK: 618.396:615.256.5:615.036.8

QOQ'ONOQ PARDANING TUG'RUQDAN OLDIN VA ERTA YORILISHI SABABLARI

*Usmonova Yulduz Zokir qizi, Fayzullayeva Sitora Shavkatovna,
Navruzova Ra'no Sodiqovna*

*Toshkent pediatriya tibbiyot instituti
yulduz.usmonova102b@mail.ru*

Kalit so'zlar: muddatidan oldingi tug'ruq, chala tug'ilish, tokolitik terapiya, istmik-servikal yetishmovchilik.

Rezyume: Qog'anoq pardaning muddatidan oldin erta yorilishi sog'liqni saqlash sohasidagi katta sa'y-harakatlar va sezilarli yutuqlarga qaramay, hozirgi kunda butun dunyoda ham homilador ayolning ham dunyoga keladigan chaqaloqlarning salomatligi uchun katta xavf tug'diradi va xattoki o'limi bilan yakunlanishi mumkin bo'lgan dolzarb muammodir. Muddatidan oldingi tug'ruqlarda QPTOEY chastotasi - 20-40% ini tashkil qiladi. Muddatiga yetmagan homiladorlikda QPTOEY perinatal o'lim bilan bog'liq bo'lib uning 18-20% ini tashkil etadi. O'limning asosiy sabablari bo'lib chala tug'ilish, sepsis, o'pkalar gipoplaziyasi yuqori o'rin tutadi.

ПРИЧИНЫ ПРЕЖДЕВРЕМЕННОГО И ДОРОДОВОГО РАЗРЫВОВ ПЛОДНЫХ ОБОЛОЧЕК

Усмонова Ю.З., Файзуллаева С.Ш., Наврузова Р.С.

Ключевые слова: преждевременные роды, недоношенные новорожденные, токолитическая терапия, истмико-цервикальная недостаточность.

Резюме: Преждевременный разрыв плодных оболочек, несмотря на большие усилия и значительный прогресс в области здравоохранения, на сегодняшний день представляет серьезную угрозу для здоровья беременных женщин и еще не родившихся детей во всем мире и может привести даже к летальному исходу, является актуальной проблемой. Частота ПРПО у недоношенных составляет 20-40%. ПРПО при недоношенной беременности связана с перинатальной смертностью и составляет 18-20% ее. Основными причинами смерти являются преждевременные роды, сепсис, гипоплазия легких.

CAUSES OF PREMATURE AND PRENATAL RUPTURE OF MEMBRANE

Usmonova Y.Z., Fayzullayeva S.Sh., Navruzova R.S.

Key words: preterm birth, preterm infants, tocolytic therapy, isthmio-cervical insufficiency.

Summary: Premature rupture of membranes, despite great efforts and significant progress in the field of healthcare, today poses a serious threat to the health of pregnant women and unborn children around the world and can even lead to death, is an urgent problem. The frequency of PROM in preterm infants is 20-40%. PROM in preterm pregnancy is associated with perinatal mortality and is 18-20% of it. The main causes of death are premature birth, sepsis, lung hypoplasia.

Qog'anoq pardaning muddatidan oldin erta yorilishi sog'liqni saqlash sohasidagi katta sa'y-harakatlar va sezilarli yutuqlarga qaramay, hozirgi kunda butun dunyoda ham homilador ayolning ham dunyoga keladigan chaqaloqlarning salomatligi uchun katta xavf tug'diradi va xattoki o'limi bilan yakunlanishi mumkin bo'lgan dolzarb muammodir. Muddatidan oldingi tug'ruqlarda QPTOEY chastotasi - 20-40% ini tashkil qiladi. Muddatiga yetmagan homiladorlikda QPTOEY perinatal o'lim bilan bog'liq bo'lib uning 18-20% ini tashkil etadi. O'limning asosiy sabablari bo'lib chala tug'ilish, sepsis, o'pkalar gipoplaziyasi yuqori o'rin tutadi.

Muddatidan oldingi tug'ruqda chaqaloqlar orasida erta neonatal o'lim 60-70% ini va chaqaloqlar o'limi esa 65-75% ini tashkil qiladi. O'z vaqtidagi tug'ruqqa nisbatan muddatidan oldingi tug'ruqda o'lik tug'ilish darajasi 8-13 marta yuqori. Hayotining birinchi haftasidayoq nobud bo'lganlarning 80%i erta tug'ilgan chaqaloqlardir [2, 4]. Tirik tug'ilgan chaqaloqlar orasida 1500 g dan kam og'irlikda tug'ilgan chaqaloqlarda o'lim ehtimoli 200 baravar ko'p, ular omon qolgan taqdirda ham 2500 g dan ortiq vaznda tug'ilgan bolalarga qaraganda 10 baravar ko'proq nevrologik va somatik asoratlarga duchor bo'lishadi [9].

Muddatidan oldingi tug'ruqning sabablari va uni oldini olishning zamonaviy diagnostikasi masalasi doimo dolzarbdir. Yuqori xavf guruhidagi ayollarda muddatidan oldingi tug'ruq belgilarini aniqlash, homiladorlik muddatini hisobga olgan holda, homilada respirator distress sindromining oldini olish uchun tokolitik terapiyani tanlash, infeksiya o'choqlarini sanatsiya qilish, shuningdek, istmik-servikal yetishmovchilikni oldini olish va davolash orqali muddatiga yetmagan tug'ruqlar oqilona boshqariladi. Amaliyotda qo'llaniluvchi oson diagnostik testlarning joriy etilishi, muddatidan oldingi tug'ruqda kesarcha kesish bo'yicha ko'rsatmalarning kengaytirilishi, istmik-servikal yetishmovchilikni o'z vaqtida tuzatish, muddatdan oldin tug'ilgan chaqaloqlarni intensiv terapiya bo'limida davolashning yo'lga qo'yilganligi muddatidan oldingi tug'ruqlar darajasini pasaytiradi va sog'lom bolalar tug'ilishiga olib keladigan to'liq muddatdagi tug'ruqlar sonining ko'payishiga sabab bo'ldi [10].

JSST tomonidan tavsiya etilgan tirik tug'ilish uchun yangi mezonlarning kiritilishi bilan homiladorlikning 22-24 haftalarida sodir bo'luvchi QPTOEY muammosining dolzarbligi oshdi. QPTOEY fonida homiladorlikning uzaytirilishi ko'proq yetuk bolalar tug'ilishining oshirishga imkon beradi, lekin ayni paytda ona va homilada yiringli-septik asoratlarning xavfining ortishiga olib keladi. Homilador ayollarning 15-30 % ida intramniotik infeksiya rivojlanadi, bu esa homiladorlikda QPTOEY bilan kasallangan ayollarning 2-13 %ida tug'ruqdan keyingi endometrit rivojlanishiga sabab bo'ladi. Sezilarli darajada takrorlanuvchi uzoq suvsiz davr, homila suvlarining kamligi, ko'plab vaginal tekshiruvlardan so'ng esa xorioamnionit o'zini namoyon qiladi [8].

Bugungi kunda, tug'ruq faoliyati bo'lmaganda, odatda QPTOEYda homiladorlikni kutish taktikasi qabul qilinadi. Homiladorlik muddati qanchalik kichik bo'lsa, kutish taktikasi shunchalik afzalroqdir. Bu ona va homila holatini doimiy kuzatib borishni, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda respirator distress sindromi, yuqumli kasalliklar asoratining oldini olishni talab qiladi. Tokolitik terapiya neonatal respirator distress sindromining oldini olish uchun zarur bo'lib, u 48 soat ichida amalga oshiriladi [5].

Qo'g'onoq pardaning tug'ruqdan oldin erta yorilishi uchun xavf omillari:

- a) akusherlik va ginekologik anamnezning o'ziga xos xususiyatlari: bachadonning anomal rivojlanishi, anamnezda ikki yoki undan ortiq tabiiy yoki sun'iy abortlar;
- b) homiladorlikning asoratlari: ko'p homilalik, homiladorlikning turli muddatlarida tushish xavfi, homilador ayollarda kamqonlik, homilaning chanoq bilan joylashishi, platsentar yetishmovchilik, homiladorlikning turli bosqichlaridagi o'tkir respirator virusli infeksiyalar, homiladorlik toksikozlari;
- d) yondosh ekstragenital kasalliklar: har xil turdagi qandli diabet, ayirish tizimining yallig'lanish kasalliklari.

Qayta tug'uvchi homiladorlarda QPTOEY rivojlanish xavfi sezilarli darajada yuqori bo'lsa, muddatidagi tug'ruq sezilarli darajada kamayadi [1].

Kulakova V.I., Murashko L.E., Dvoryanskiy S.A., Araslanova S.N. ning ma'lumotlariga ko'ra QPTOEYda homilaga atrof-muhitning salbiy ta'siridan, xususan infeksiyadan himoyalanganligi tufayli homiladorlik va tug'ruqning normal kechishi buziladi, neonatal kasallik va o'limning ko'payishiga olib keladi [3].

Suvsiz davr davomiyligining oshishi ko'pincha medikamentoz tug'ruq induksiyasi qo'llashga sabab bo'ladi, natijada tug'ruqni olib borish "agressiv" bo'ladi. Buning oqibati kesarcha kesish bilan tug'ilish chastotasining ortishi kuzatilib, tug'ruqning kesarcha kesish bilan yakunlanishi 26,4% ni tashkil etadi [10]. QPTOEY kuzatilgan homiladorlarda tug'ruq vaqtida akusherlik "agressiv" ligini bartaraf etish orqali, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda postgipoksik kasallik darajasi pasayishiga erishish mumkin. Shu bilan birga, suvsiz davr davomiyligining ko'payishi yuqumli va yallig'lanish asoratlarning rivojlanish xavfini oshiradi, ularning rivojlanish xavfini

kamaytirish uchun esa, tug'ruqning maqbul taktikasini tanlash me'zonlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy va umumiy antibakterial terapiya o'tkazish orqali homiladorlarni olib borish, tug'uvchilarda tug'ruq jarayoni hamda ularning natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, kesarcha kesish orqali tug'dirish holatlarini kamaytiradi va perinatal natijalarning yaxshilanishi orqali yangi tug'ilgan chaqaloqlarda markaziy asab tizimining gipoksik-ishemik shikastlanishining kamayishi isbotlandi.

QPTOEY sodir bo'lgan ayollarning atigi 2%ida homiladorlik oxirigacha davom etadi, ammo 40% muddatidan oldingi tug'ruq tufayli neonatal kasallanish va o'limning sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Muddatidan oldingi tug'ruq xavfi bachadon ichi infeksiyasi bor bo'lgan homiladorlarda ko'proq kuzatilib, sepsis bilan kasallangan yangi tug'ilgan chaqaloqlarda o'limning 4 baravar ko'payishiga olib keladi. Shuningdek, bachadon ichi infeksiyasi onada xorioamnionit rivojlanishi xavfini oshiruvchi muhim omil bo'ladi.

QPTOEY rivojlanishini pastki jinsiy yo'llardan ko'tarilgan infeksiya bilan bog'laydigan dalillar mavjud. QPTOEY bilan kasallangan ayollarning 1/3 qismida homiladorlik davrida qo'g'anoq suvlari tarkibida bakteriyalar aniqlangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bakteriyalar buzilmagan qo'g'anoq pardalari orqali kirib borishi mumkin [13].

Ko'pgina tadqiqotlarda muddatidan oldingi tug'ruqning 30-40 foizi qo'g'anoq pardaning tug'ruqdan oldin erta yorilishi genital tizimdagi infeksiyaga bog'liqligi aniqlangan. Urogenital sohaning shartli patogen mikroorganizmlari: ureaplazma, mikoplazma, B guruhi streptokokklar, Escherichia, xlamidiya, gonokokklar va boshqalar muddatidan oldingi tug'ruqning eng keng tarqalgan sabablaridandir.

Qo'g'anoq pardaning tug'ruqdan oldin va erta yorilishi zamonaviy akusherlik va perinatologiyada muhim o'rin tutadi, chunki hozirgi kunga qadar qo'g'anoq pardaning muddatdan oldin erta yorilishi va muddatdan oldingi tug'ruqning rivojlanish mexanizmi oxirigacha o'rganilmagan. So'nggi yilgi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bachadon-yo'ldosh qon aylanishining buzilishi, qon ivish tizimi patologiyalari, qon tomirlarining va bachadonning tonusi oshishi bu patologiyaga sabab bo'lishi asoslandi [6]. Mikrosirkulyatsiyaning buzilishi bachadonni kislorod bilan ta'minlash, ona-yo'ldosh-homila tizimi, neyrometabolik, endokrin o'zgarishlar uchun qulay sharoitlarni yaratib beradi, bu qo'g'anoq pardaning muddatdan oldin erta yorilishi va muddatdan oldingi tug'ruqqa olib kelishi mumkin.

Muddatdan oldingi tug'ruqda: qo'g'anoq pardaning tug'ruqdan oldin erta yorilishi; tug'ruq faoliyatining sustligi; diskoordinatsiyasi yoki haddan tashqari kuchli tug'ruq faoliyati; tez yoki jadallashgan tug'ruq yoki aksincha, tug'ruq davomiyligining oshishi; yo'ldoshning muddatidan ilgari ajralishi tufayli qon ketish; tug'ruqdan keyingi va erta chilla davrida yo'ldosh qismlarining qolib ketishi oqibatida qon ketish; tug'ruq

vaqtida ham, tug'ruqdan keyingi davrda ham yallig'lanish asoratlari; homila gipoksiyasi; chalalik bilan tug'ilish; chaqaloqda respirator distress sindromi belgilari; perinatal patologiyalar uchrashi mumkin.

2009 yilgi Amerika akusherlik va ginekologiya jurnali hisobotlarga qaraganda - 1950-yildan, 2008-yilgacha o'tkazilgan tadqiqotlar tahlili Koxrane sharhlarida ko'rsatilgan. Bunda turli xildagi tokolitik preparatlarning qiyosiy samaradorlik tahlili o'tkazilgan. Platsebo bilan solishtirganda, barcha tokolitik vositalar homiladorlikni 48 soat va 7 kunga uzaytirishda ma'lum samaraga ega, bu esa yangi tug'ilgan chaqaloqlarda glukokortikoidlar bilan RDSni oldini olish uchun zarurdir.

Prostaglandin sintezi antagonistlari homiladorlikni kamida 7 kunga uzaytirishda eng yuqori samaradorlikka egaligi sabab, birinchi qator tanlov preparati sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Shu bilan birga, kalsiy kanali blokatorlari (nifedepin, korinfar) va betamimetik preparatlar (ginipral, partusisten)larning muddatidan oldingi tug'ruq xavfida samaradorligi isbotlanmagan bo'lishiga qaramay homiladorlik muddatini 37 haftagacha uzaytirish uchun qo'llaniladi [12]. Erta tug'ilish xavfi mavjud yangi tug'ilgan chaqaloqlar nafas olishining buzilishi (respirator distress sindromi)ning oldini olish uchun homiladorlarga glukokortikoid (deksametazon) ni buyurish ham muhimdir.

Natijada qo'g'onoq pardaning tug'ruqdan oldin erta yorilishi sodir bo'lgan homiladorlarda suvsiz davr davomiyligini 12 soatgacha yetkazish, tug'uvchi ayollar tana haroratining ko'tarilishi va umumiy ahvoning klinik yomonlashuvi, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda Apgar shkalasi ballining pasayishi va yangi tug'ilgan chaqaloqlarda yiringli-septik asoratlar darajasining oshishi kuzatilmaydi. Suvsiz davr davomiyligi 12soatdan 18 soatgacha bo'lgan tug'uvchi ayollarning umumiy ahvoli yomonlashuvining klinik belgilari, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda Apgar shkalasi ballining pasayishi va yallig'lanish jarayonining yengil shakllarining kuchayishi ehtimollari mavjud.

18 soatlik suvsiz davrdan so'ng, tug'ruq paytida ayollarning tana haroratining ko'tarilishi, tug'ruqdan keyingi davrda umumiy qon tahlilida leykotsitozning oshishi, yangi tug'ilgan chaqaloqlar birinchi va beshinchi daqiqalarida Apgar shkalasi ballining pasayishi kuzatiladi.

QPTOEY bilan tug'uvchi ayollarda suvsiz davr davomiyligi 12 soatgacha bo'lganda, qin va bachadon bo'yni mikroflorasida hech qanday o'zgarishlar kuzatilmaydi. 12 soatdan keyin disbiotik o'zgarishlarning ko'payishi bilan tug'ruq yo'llaring ifloslanish xavfi oshirishi mumkin. 18 soatlik suvsiz davrdan so'ng esa umumiy va shartli patogen floraning ifloslanishi kuchayadi va nomutanosiblikda majburiy anaerob flora miqorini oshiradi.

Tug'dirish usulini tanlash homiladorlik muddatiga, homilaning holati va ko'rinishiga, suvsiz davrning davomiyligiga, gemogramma ko'rsatkichlaridagi

yallig'lanish jarayonining mavjud yoki yo'qligiga, genital traktdagi ajralmalar xarakteriga, tug'ruq yo'llarining tug'ruqqa tayyorligiga, qorin bo'shlig'ining mikrosenoz holatiga qarab belgilanadi.

Antibakterial terapiya maqsadi 12 soatlik suvsiz intervaldan so'ng homiladorlik davri va tug'ruq jarayonidagi yiringli-yallig'lanish jarayonlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, suvsiz davr 18 soatgacha bo'lgan vaqtda antibiotikka chidamlilikni keltirib chiqaradi va kesarcha kesish bilan operativ tug'dirishga qarshi ko'rsatma hisoblanmaydi. Olimlar 18 soatlik suvsiz intervaldan so'ng, kutilayotgan tug'ruqni operativ boshqarishni taklif qilishadi [11].

QPTOY bilan murakkablashgan tug'ruqni faol boshqarishda eng ko'p uchraydigan asorat bachadonning qisqarish faoliyatining susayishi ekanligi isbotlangan.

Yangi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli suvsiz davr (12 soatdan ko'proq)da o'tkazilgan antibakterial terapiyadan so'ng to'liq muddatli homiladorlikda ham, muddatidan oldingi tug'ruqda ham, onalar va yangi tug'ilgan chaqaloqlarda ham yiringli-yallig'lanish asoratlari ko'payishi kuzatilmaydi. Muddatidan oldingi tug'ruq xavfida patogenetik asoslangan dori terapiyasi homiladorlikning 75% ga uzaytirilishiga, perinatal o'lim va kasallanishning 2,5 baravar kamayishiga yordam beradi. Muddatidan oldingi tug'ruqda va qo'g'anoq pardalarning tug'ruqdan oldin erta yorilishi uchun xavf omili qin mikroflorasida turg'unlik *Streptococcus agalactiae* B - 40,1%, *E. coli* - 40,1%, *Enterococcus faecalis* - 32,7%, *Candida albicans* - 26,4%, *Staphylococcus aureus* - 20,0% bilan bog'liq. QPTOEY bilan asoratlangan muddatdan oldingi tug'ruq xavfida suvsiz intervalning davomiyligi, xorioamnionit belgilari bo'lmasa, tug'ruq homiladorlik muddati bilan belgilanadi. Homiladorlik muddati qanchalik kichik bo'lsa, muntazam tug'ruq shunchalik kech boshlanadi. Xorioamnionit 82,6% homiladorlarda dastlabki uch kun davomida muddatidan oldingi tug'ruq rivojlanishiga, 4% ida tug'ruqdan keyingi endometrit, 43,5% ida bachadon ichi infeksiyalanishiga sabab bo'ladi. Og'ir darajalarida yangi tug'ilgan chaqaloqlarda o'rta va og'ir darajadagi asfiksiya 26 %ida, 30% ida respirtor distress sindromi rivojlanishiga sabab bo'ladi. Xorioamnionitning klinik ko'rinishlari fonida o'tkaziladigan antibakterial terapiya samarasizdir [7].

Shuning uchun, QPTOY va QPTOEYning namoyon bo'lishida muhim omillar - jinsiy yo'llar infeksiyasining mavjudligidir. Bu ona va homilada homiladorlik va tug'ruqning asoratlari, shuningdek, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda RDS va asfiksiyaning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Болотских В.М. Преждевременное излитие околоплодных вод при доношенной беременности. Журнал акушерства и женских болезней, 2013.- №6.-С.12-18.
2. Кулаков В.И., Серов В.Н., Сидельникова В.М. Преждевременные роды – тактика ведения с учетом срока гестации. Журнал акушерства и женских болезней. 2002; 2: 13-7
3. Кулаков В.И., Мурашко Л.Е. Преждевременные роды // Москва. «Медицина» 2002. 13с.
4. Орлова В.С., Калашникова И.В., Набережнев Ю.И. Подходы к ведению недоношенной при преждевременном излитии околоплодных вод. Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Медицина. Фармация. 2010; 6(87), вып. 11: 13 – 21.
5. Полозская Ю.В., Щакурова Е.Ю., Попова Т.В. Акушерство и гинекология. 2014; 5 – 32
6. Пестрикова Т. Ю. и соавт. Ведение беременности и родов высокого риска: Рук-во для врачей. 2001.
7. Плеханова Е.Р. Преждевременное излитие околоплодных вод при недоношенной беременности. Тактика ведения беременности и родов. Автореферат дисс. канд.мед.наук. 2008.
8. Радзинский В.Е., Ордиянц И.М., ред. Преждевременный разрыв плодных оболочек. Информационное письмо. М.: Медибюро Статус презенс; 2011. 20с.
9. Сидельникова В.М., Антонов А.Г. Преждевременные роды. Недоношенный ребёнок: Руководство для врачей. М.: ГЭОТАР Медиа; 2006. 447с.
10. Серов В.Н., Сухорукова О.И. Эффективность профилактики преждевременных родов. Акушерство и гинекология. 2013; 3- 49
11. Тоноян Л.А. Тактика ведения родов при преждевременном излитии околоплодных вод. Автореферат дисс.док.мед.наук. 2007.
12. AJOG, Outcomes of children at two years after multiple courses of antenatal corticosteroids for threatened preterm birth: the multiple antenatal corticosteroids study (MACS). 2009. Issue 6. Volume 201. RCOG. Antenatal corticosteroids to reduce neonatal morbidity (Green-top Guideline No.7) 2010.

XORAZMNI ARXEOLOGIK VA ETNOGRAFIK JIHATDAN O'RGANISH ISHLARINING BOSHLANISHI

Normetova Mahfuza Alisher qizi
Urganch Davlat Universiteti Tarixshunoslik va
manbashunoslik yo'nalishi magistranti
Ilmiy rahbar: t.f.n. Dots. M. Jumaniyazova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm tarixini arxeologik-etnografik jihatdan o'rganishning boshlanishi va bu ishlarga boshchilik qilgan olimlarning ba'zi ilmiy ishlari ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Arxeologiya, etnografiya, Xorazm shaharsozligi, RANION, Janubiy o'zbek otryadi.

KIRISH

Xorazm tarixini o'rganishdagi eng kata muammolardan biri yozma manbalarning kamligi yoki umuman yetishmasligidadir. Shu sababdan ham sovet davrida va bugungi kunda ham Xorazm tarixini o'rganishda eng asosiy o'rinda arxeologik va etnografik tadqiqotlar ahamiyati beqiyos. O'rta osiyo tarixini o'rganish jarayonida sovet olimlari yozma manbalar yetishmaganligi uchun amaliy tadqiqot ishlarini boshlaydilar.

NAZARIY QISM

Xorazmni arxeologik va etnografik jihatdan o'rganish ishini boshlab bergan olimlardan biri bu sermahsuz ilodkor A. Yu. Yakubovskiydir. U birinchilardan bo'lib Xorazm tarixi va madaniyatika qiziqish bildiradi va tadqiqot ishlarini XX asrning 20-yillaridan boshlaydi va tez orada o'zining Xorazm tarixi va etnografiyasiga oid ilmiy maqola va risolalarini e'lon qiladi. Yakubovskiy birinchi marta Xorazm tarixiga oid Xiva to'g'risida 1923-yilda maqolasini e'lon qiladi va keyinchalik 1929 va 1930 yillarda birin-ketin A. Yu. Yakubovskiyning uchta shaharga: Quyi Sirdaryo Signoqi, Xorazmdagi Urganch va Mizdahqonga bag'ishlangan uchta alohida yirik maqolalari paydo bo'ladi¹. Bu maqolalarida Yakubovskiy o'zining arxeologik tadqiqotlari natijalariga ko'ra olgan ma'lumotlarini tahlil qilish orqali yuqorida nomlari keltirilgan shaharlar va qal'alar tuzilishi haqida bir qancha ma'lumotlarni beradi. Lekin Yakubovskiy tadqiqotini sof arxeologik izlanish deb bo'lmas edi. Chunki uning arxeologik izlanishlari keng ko'lamli bo'lmasdan ko'proq adabiyotlardagi yozma ma'lumotlarni tahlil qilish orqali o'z ishlarini e'lon qilgan edi. Lekin uning bu izlanishlari keyingi keng ko'lamli ekspeditsiyalarning ibtidosi bo'ldi.

¹ Академия наук СССР Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Культура и искусство древнего Хорезма. Москва: Издательство «Наука», 1981. С – 49.

Keyingi tadqiqotlarida Yakubovskiy Xorazm shaharsozligi, arxeologiyasi va Xorazm shaharlarining tasqi madaniy aloqalariga doir chuqurroq mazmun va kengroq qamrovga ega asarlarni ham eʼlon qiladi. Xorazm va uning asosiy shahri Urganchning rolining koʻp qirrali tavsifi A.Yu.Yakubovskiyning yana bir yirik va muhim asarida – “Oʻrta Osiyo feodal jamiyati va uning X—XV-asrlarda Sharqiy Yevropa bilan savdosi”da berilgan².

Yakubovskiy bu tadqiqotida Xorazm aholisi oʻzining qoʻshnilaridan farqli ravishda oʻtroq hayot kechirgani va buning taʼsirida oʻz shaharsozlik madaniyatiga asos solib, bu shaharlarda oʻziga xos hunarmandchilik koʻrinishidagi ishlab chiqarishni vujudga keltirganliklari haqidagi maʼlumotlarni keltiradi. Bu tadqiqoti davomida Yakubovskiy asosiy eʼtiborni Oʻrta Osiyo shaharlari, xususan Koʻhna Urganch shahrining tashqi aloqalariga doir bir qancha qarashlarini ham bayon qilib oʻtadi.

A. Yu. Yakubovskiy Xorazmning tashqi savdo aloqalari rivojlanishida turli omillarni koʻrsatadi va ulardan birlamchi omil bu Xorazmning geografik jihatdan koʻchmanchi dashtga qoʻshniligi, bu erda koʻchmanchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda hunarmandchilikning oʻziga xos rivojlanishiga olib keldi, xususan, koʻp sonli dagʻal paxta matolarini maxsus qoʻshni gʻuz (turkman) dashti uchun tayyorlashgan³.

Xorazmni arxeologik va etnografik jihatdan deyarli mukammal oʻrgangan arxeolog olim S. P. Tolstov Xorazm tarixiga oid mavjud barcha muammolarni hal qilishga qaratilgan ekspeditsiyaning rahbari sifatida sarmahsul ilmiy ish olib borgan.

S.P.Tolstov Xorazm aholisi etnografiyasini birinchi sovet tadqiqotchilaridan biri: 1928-1929 yillarda. RANION (Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук) etnografik ekspeditsiyasida qatnashgan, u Koʻhna Urganch va Xoʻjayli hududlarida ishlagan. Keyingi yillarda (1932-1934) SSSR xalqlari muzeyida ishlagan chogʻida u Oʻrta Osiyo xalqlari haqida yaratayotgan yangi ekspozitsiya uchun etnografik tadqiqotlar va eksponatlar toʻplash uchun bir necha bor Xorazm va Qoraqalpogʻistonga borgan⁴.

S. P. Tolstovning bu tadqiqotlari siyosiy holat talabi faqat arxeologik izlanishlar bilan cheklanib qoladi. Lekin keyingi davrda, yaʼni ikkinchi jahon urushidan soʻng Tolstov Xorazm hududidagi arxeologik yodgorliklarni keng koʻlamda, kompleks ravishda arxeologik va etnografik jihatdan oʻrganish ishlariga rahbarlik qiladi. Bunda Xorazmda arxeologik yodgorliklarning saqlanish sifati yaxshiligiga sabab sifatida hudud geografiyasini koʻrsatish mumkin.

² Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Торговля с Московским государством и международное положение Средней Азии в XVI—XVII вв. Л., 1932, с. 1—60.

³ Oʻsha manba: 3-4-betlar

⁴ Академия наук СССР Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Культура и искусство древнего Хорезма. Москва: Издательство «Наука», 1981. С – 21.

Xorazm vohasi aholisining etnografik o'ziga xosligi uzoq vaqtdan beri tadqiqotchilarda chuqur qiziqish uyg'otdi, ular cho'llar bilan o'ralgan geografik joylashuvining o'ziga xos xususiyatlari madaniyatning qadimgi shakllarini saqlashga yordam berdi, deb hisoblashadi⁵.

O'zbek aholisi o'rtasida etnografik ishlarni uchta jamoa olib bordi. 1946-yilda ikkita - Shimoliy o'zbek va janubiy o'zbek otryadlarining tashkil etilishi o'tmishdagi Xorazm o'zbeklarining kelib chiqishi va etnik-madaniy qiyofasining xilma-xilligi bilan bog'liq edi. Ularning ba'zilari vohaning markazi va janubida yashab, o'zlarini sart deb ataganlar, ilk o'rta asrlarda turkiy tilni o'zlashtirgan qadimgi xorazmliklarning avlodlari bo'lgan xorazmliklardir⁶.

Janubiy o'zbek otryadi M. V. Sazonova rahbarligi ostida 1946-1949-yillarda ilk ilmiy ishlarni olib brogan. Uning asosiy vazifalaridan biri vohaning tub aholisining xorazmlik ajdodlari bilan bo'lgan madaniyatining etnik-madaniy an'analari va tarixiy davomiyligini o'rganish edi. Buning uchun ko'p qirrali tadqiqotlar olib borildi: qishloq xo'jaligi texnikasi, sug'orish inshootlari, jumladan, Xorazmga xos bo'lgan chigir o'rganildi; asl, arxaik tipdagi xorazm arba; arxeologik materiallar bilan solishtirish va o'zaro bog'lashda katta ahamiyatga ega bo'lgan hunarmandchilik va hunarmandchilik buyumlari: kulolchilik, poshnalar ishlab chiqarish, zargarlik buyumlari ishlab chiqarish. Shimoliy o'zbeklarning kiyimlaridan farq qiladigan o'ziga xos kiyim va bosh kiyim turlariga katta e'tibor berilgan⁷.

M. V. Sazonova tadqiqotlarida yuqorida takidlangan ekspeditsiya faoliyati tarkibida aniqlangan dala tadqiqot materiallari asosida qiziqarli ma'lumotlar aniqlanib, e'lon qilingan. Nashr etilgan ilmiy hisobotda qisman aks ettirilgan katta oilaning qoldiqlari bo'yicha dala ishlari davomida to'plangan materiallar juda qiziq.

NATIJALARNI MUHOKAMA QILISH

Xorazm tarixini arxeologik va etnografik jihatdan o'rganish ishini Yakubovskiy boshlab bergan bo'lsada, uning ilmiy ishlari mavzuni to'liq qamrab ololmagan va ko'proq amaliyotga emas, balki nazariyaga, adabiyotlardagi ma'lumotlar tahliliga asoslangan edi. Keyingi davrda, ikkinchi jahon urushigacha va urushdan keyingi davrdagi Xorazmni arxeologik va etnografik jihatdan o'rganish ishlariga S. P. Tolstov rahbarlik qiladi va bu tadqiqot amaliyoti davomida juda boy ma'lumotlar beriladi. M. V. Sazonovanning tadqiqotlarida esa Xorazm madaniyatini to'laligicha etnografik jihatdan o'rganish boshlanadi.

⁵ К. А. Иностранцев. О домусульманской культуре Хивинского оазиса.— «Журнал Министерства народного просвещения». Н. С. Ч. 31. 1911, февраль

⁶ Академия наук СССР Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Культура и искусство древнего Хорезма. Москва: Издательство «Наука», 1981. С – 28.

⁷ O'sha manba, o'sha joyda

XULOSA

Xorazm vohasi qadim davrdan odamzod tamadduni o‘choqlaridan biri bo‘lib o‘z bag‘rida ko‘plab sir-sinoatni saqlab, tadqiqotchilarini kutib yotardi vaXX asr boshlaridan olimlar tomonidan bu o‘ziga xos hudud o‘rganila boshlandi. Dastlabki tadqiqotlar keng ko‘lamli bo‘lmasada boshlang‘ich ibtido vazifasini bajardi. Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi esa mavjud ko‘plab savollarga javob berdib, bugungacha davom qilayotgan Xorazm tarixini keng ko‘lamda o‘rganish ishlarini boshlab berdi. Shu davrda olimlar tomonidan nashr qilingan ilmiy ishlar bizning zamonimizda ham tayanch manba vazifasini o‘tab kelmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Академия наук СССР Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Макля. Культура и искусство древнего Хорезма. Москва: Издательство «Наука», 1981.
2. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Торговля с Московским государством и международное положение Средней Азии в XVI—XVII вв. Л., 1932.
3. К. А. Иностранцев. О домусульманской культуре Хивинского оазиса.— «Журнал Министерства народного просвещения». Н. С. Ч. 31. 1911, февраль.
4. ТХАЭЭ. Под общей редакцией профессора С.П.Толстова. Том I. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1952.

PALEOEKOLOGIYA FANINING VUJUDGA KELISHI, VAZIFALARI VA BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI

Ismailov Ulug'bek Saparboy o'g'li

Urganch davlat universiteti Arxeologiya yo'nalishi magistranti

Ilmiy rahbar: PhD Karimov Yashin

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola paleoekologiya fanining vujudga kelish tarixi, uning boshqa fanlar bilan aloqadorlikda rivojlanib borishini va fanning tarixiy jarayonni yoritishdagi ahamiyatini yoritib beradi. Tadqiqotda asosan fanning vujudga kelish masalasiga ko'proq e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Paleoekologiya, Amu daryo, ekologiya, paleontologiya, paleogeografiya, E.Gekkel, V. O.Kovalevskiy, N. I. Andrusov, L. Dollo, O. Abel, A.P.Karpinskiy, N.N.Yakovlev, Gerodot, Polibiy.

KIRISH

Tarix fani turli davrlarda yashagan adiblar tomonidan yozilgan asarlar va ilmiy ishlar natijasida yangi ma'lumotlar bilan boyib bordi va bu jarayon bugungi kungacha davom qilmoqda. Tarixni tadqiq qilish davomida tarix fani tarmoqlarga ajralib bordi va bu tarmoqlar fanning turli muammolarini o'z doirasida o'rganishga muhim ahamiyat kasb qilib bordi.

Bugungi ilm-fan taraqqiy qilgan zamonda fanlar aro integratsiyalashuv jarayoni kuchaygan sharoitda turli fanlardan olingan ma'lumotlar yana boshqa bir fanga oid muammolarni yechishda yordam bermoqda. Masalan, astronomiya fani geografik ma'lumotlarni to'ldirsa, geologiya tarix fanining arxeologiya tarmog'idagi muammoli masalalarni hal qilishda yordam bermoqda. Buning natijasida esa ilm-fanda yangi bilimlarni qamrab oluvchi va o'zining obekti va predmetiga ega bo'lgan fanlar vujudga kelib bormoqda. Bu yangi fanlardan biri sifatida paleoekologiya fani nisbatan yangi tarmoq hisoblanadi.

NAZARIY QISM

Tirik organizmlarning vujudga kelishida birinchi navbatda geografik muhit hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tirik organizmning hayot tarzini belgilab beruvchi omil ham uni o'rab turgan muhitning ta'siri hisoblanadi. Ekologiya fani esa organizmni o'rab turgan muhitni, tabiiy sharoitni o'rganuvchi fanlar majmuyi hisoblanadi. Ekologiya atamasi 1869 yilda nemis biolog E.Gekkel tomonidan biologiyaning tirik organizmlarning atrof-muhit bilan aloqasini o'rganuvchi bo'limini belgilash uchun

taklif qilingan. Keyinchalik bu aloqalar supraorganizm (populyatsiya) darajasida ko'rib chiqila boshlandi¹.

Muhit elementlari organizmlar holatiga, o'sish, rivojlanish, ko'payish, tarqalishiga to'g'ridan-to'g'ri yoki boshqa ikkilamchi omil sifatida ta'sir qiladilar... Muhitning o'ziga xos xususiyatlari evolyutsion rivojlanishning uzoq davrlarida ham o'zgarmay qolgan. Bunga yerning tortish kuchi, quyoshdan kelayotgan radiatsiya, ocean tuzlari tarkibidagi tuz miqdori va atmosferaning tarkibi kiradi².

Tarixiy jarayonni, qadimgi odamlar yashagan muhitni, ularning xo'jalik madaniyati shakllanishidagi shart-sharoitni, ibtidoiy madaniyatlarni vujudga keltirgan tabiiy omillar modelini qayta tiklashda va o'rganishda tarixchi va arxeologlar boshqa fanlarga murojaat qilishga to'g'ri keldi va buning asosida paleoekologiya fani shakllana boshladi.

Paleoekologiya (paleo... va ekologiyadan), geologik o'tmishdagi organizmlarning turmush tarzi va yashash sharoitlarini, organizmlar va ularning yashash muhiti (noorganik va organik) o'rtasidagi munosabatlarni hamda ularning tarixiy jarayondagi o'zgarishlarini o'rganuvchi paleontologiya bo'limidir.

Paleoekologiyaning asoschisi rus paleontologi V. O. Kovalevskiy bo'lib, u yo'q bo'lib ketgan quruqlikdagi umurtqali hayvonlarning evolyutsion va paleoekologik tahlilining yorqin misollarini keltirgan. Qazilma dengiz va sho'r umurtqasiz hayvonlarning klassik tadqiqotlari rus geologi N. I. Andrusov tomonidan amalga oshirilgan. Paleoekologiyaning rivojlanishi uchun belgiyalik paleontolog L. Dollo (1857-1931) va ularni "etologik-paleontologik" deb atagan va avstriyalik tadqiqotchi O. Abel (1875-1946) o'zining "paleobiologiya" atamasini taklif qilgan, keyinchalik "paleoekologiya" atamasi bilan almashtirilgan asarlar katta ahamiyatga ega bo'ldi. Paleoekologiyaning rivojlanishiga Rossiya imperiyasi va Sovet davrida geolog va paleontologlar A.P.Karpinskiy (1847-1936) va N.N.Yakovlevlar (1870-1966) katta hissa qo'shdilar.³

Paleontologiyaning bu tarmog'iga qiziqish XX asr boshlarida kuchaygan va fanning vujudga kelishi, shakllana boshlash davri sifatida ham shu davrni ko'rsatish mumkin bo'ladi. Keyinchalik organizmlarning qoldiqlari va tosh qotmalarini tahlil qilish orqali ularning hayot tarzi va yashash muhiti o'rganilib, yangi ma'lumotlar fanni boyitib bordi. Fanning asosiy vazifasi ham hayotni vujudga keltirgan sharoitini o'rganish hisoblanadi va bundan kelib chiqib aytish mumkinki, fanning ob'ekti organism qoldiqlari, ular qoldirgan izlar, hayotiy faoliyat ko'rinishlaridir.

Fan nisbatan yosh bo'lishiga qaramay, unga oid bo'lgan qiziqarli ma'lumotlar turli davrlarda yashagan tarixchi va geograflar asarlarida bayon qilib o'tiladi. Bu

¹ Л.Г.Бондарев. Палеоэкология и историческая экология - Издательство Московского университета 1998-С. 3

² Ahmadqul Ergashev. Umumiy ekologiya – Т. "O'zbekiston" 2003. 31-bet

³ Палеоэкология // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. Том-19. — 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1969—1978. –С. 115.

asarlar aynan hayot va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilmasada, lekin hududlar geografiyasi, geomorfologiyasi va paleoekologiyasiga oid qimmatli ma'lumotlarni beradi.

Masalan O'rta Osiyoning eng muhim tiriklim manba'si bo'lgan Amudaryo haqida yunon muarrix Gerodot "Tarix" asarida Amudaryoning o'zi ikki nom ostida namoyon bo'ladi. Birinchi holatda Amudaryo Araks daryosi nomi bilan Kirning yurishi haqidagi qissada, ikkinchisida Akes nomi bilan Osiyo va xorazmliklar yerlari tasvirida; shu bilan birga, birinchi hikoyatda Amudaryoning bir tarmog'i Kaspiyga quyilishi aytiladi⁴.

Keyinchalik yunon manbalarida Kasbiy dengizidan Hindistonga yo'l mavjudligi haqida qarash shakllanadi va buni bir necha yunon muarrixlari asarlarida kuzatish mumkin bo'ladi. Lekin miloddan avvalgi II asrda Polibiyning "Umumiy tarix" asarida O'rta Osiyo geografiyasiga oid juda qimmatli ma'lumotlar tufayli ushbu an'anaviy fikrga shubha uyg'otadigan ma'lumotlar paydo bo'ldi. Polibiy, Apasiaklar yashaydigan hududni tasvirlab, Oka (Amudaryo) Girkan dengiziga quyilishi, uning kema yurishi mumkin bo'lgan daryo ekanligini ko'rsatadi va shu bilan birga, "ko'chmanchilar Okadan otlari bilan qanday qilib quruqlik orqali Girkaniyaga o'tishganidan hayratda ekanligini bildiradi." Buni tushuntirib, Polibiy ikkita hikoya beradi. Ulardan birining so'zlariga ko'ra, "Apasiaklar, ular aytganidek, qoyaning yonida, sharshara ostidagi Girkaniyaga otlar bilan quruqlikdan o'tishadi". Boshqa bir voqea, Polibiyning fikricha, avvalgisidan ko'ra ishonarliroqdir: "Daryo suvlari bilan yuvilgan hududda daryo suvlari qoyalardan tushadigan keng tekisliklar bor, daryo tez oqib tushishi bilan bu tekisliklarni bo'shatib yuboradi, chuqurlikka kirib boradi va qisqa masofaga er ostidan oqib o'tadi, keyin yana suv yuzasiga chiqadi; Ot ustidagi ko'chmanchilar hudud haqidagi bilimlardan foydalanib, daryo suvi tegmagan bo'shliq orqali Girkaniyaga boradilar"⁵.

Yunon mualliflarining bu ma'lumotlari ilmiy jihatdan ko'plab xatoliklarni takrorlasada, lekin shu davr uchun xos bo'lgan tabiiy sharoit haqidagi qimmatli ma'lumotlarni beradi. Keyingi davrlarda esa bu ma'lumotlar sayqallanib, savdo va madaniy yo'llar rivojlanishi natijasida mukammallashib boradi va o'rta asr mualliflari asarlarida ham bir qancha ilmiy asosga ega bo'lgan ma'lumotlar orqali fan taraqqiy qilib boradi.

Fanning bu tarmog' nafaqat tarixiy muhitni, balki, o'zining boy manbalari asosida kelajakni ham prognoz qilish mumkin. Paleoekologik tadqiqotlar kelajakda

⁴ С. Я. Толстов, А. С. Кесь. Низовья Аму-дарьи; Сарыкамьш., Узбой. История формирования и заселения. – М: Издательство Академии наук СССР, 1960. –С 5.

⁵ В. В. Батольд. Сведения об Аральском море и низовьях Аму-Дарьи с древнейших времен до XVII в. «Изв. Туркестанского отдела РГО», т. IV. Ташкент, 1902, -С. 15-16

biosferadagi tabiiy sharoitlarning rivojlanishini paleogeografik va paleoklimatik ma'lumotlar asosida bashorat qilish imkonini beradi⁶.

Paleoekologiya fani birinchi navbatda tosh qotmalarni o'rganuvchi paleontologiya fanini keng ma'lumotlar bilan to'ldiradi va tadqiqot davomida bir qancha quyidagi muhim vazifalarni bajaradi:

- alohida organizmlar o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlar va ularning biotik aloqa shakllarini oydinlashtirish;

- ularning tarqalish hududlari (yashash joylari) chegaralarini, aholi punktlarining zichligini (aholi tabiatini) o'rganish;

- munosabatlar yo'nalishlarini o'rganish (raqobat, simbioz, parazitizm, komensalizm, amensalizm va boshqalar);

- ma'lum abiotik omillarga (sho'rlanish, havzaning chuqurligi, tubining tabiati, qirg'oqdan masofa, gaz rejimi va boshqalar) qarab individlarning o'zgaruvchanligi (shakllarning yo'q qilinishi yoki gullab-yashnashi) xususiyatini aniqlash.

- muhitdagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda xossalanish tezligini shakllantirish va aniqlash jarayonlarini o'rganish (stratigrafik taqsimot tahlili, qalinlik tahlili va boshqalar);

- konvergentsiya va parallellik hodisalarini, shakllar migratsiyasini aniqlash va ularning sabablarini aniqlash;

- paleotsenzlar evolyutsiyasi masalalarini o'rganish va individual taksonlarni o'z vaqtida almashtirish qonuniyatlarini o'rganish;

- turli taksonomik toifalar va ekogenez jarayonlari uchun adapteogenez jarayonlarini aniqlash va boshqalar⁷.

Paleoekologiya fani hayotni vujudga keltirgan omillar, hayot xususiyatlarinigina o'rganib qolmasdan, hayot shakllarining tabiat va atrof muhitga ta'sirini ham tadqiq qiladi. Tirik organizmlar ham o'zlarining hayot faoliyatida, o'zlari yashab turgan tabiiy joyga sezilarli darajada ta'sir qiladi va muhit holatining o'zgarishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, nafas olishda qabul qilinadigan kislorod fotosintez jarayonida yashil o'simliklar tomonidan ajratiladi va tabiatda to'planadi. Ekologik omillar tirik organizmlarga alohida-alohida va bir-birlaridan ajralgan holda emas, balki ular murakkab kompleks tarzida bir vaqtda ta'sir qiladilar. Organizmlar kompleks omillarsiz yashay olmaydilar⁸. Ya'ni hayotni ta'minlovchi omillar bir qancha bo'lib, ular biri-ikkinchisini taqozo qilgan holatda bir butun tizimni tashkil qiladi.

Shu kompleks tizimni o'rganishda paleoekologiya fani bir necha fanlarga murojaat qilish orqali fanlar aro ma'lumotlarni boyitib boradi. Bular stratigrafiya,

⁶ Г. Н. Киселева, А. В. Попова. Общая палеоэкология - Издательство С.Петербургского университета 2000-С. 24

⁷ Г. Н. Киселева, А. В. Попова. Общая палеоэкология - Издательство С.Петербургского университета 2000-С. 24-25

⁸ Ahmadqul Ergashev. Umumiy ekologiya – Т. “O'zbekiston” 2003. 33-bet

bioastronomiya, paleogeografiya va boshqalardir. Paleoekologik tadqiqotlar sistematika uchun foydali bo'lishi mumkin: morfologik xususiyatlarni paleoekotizimdagi adaptiv tuzilmalar sifatida talqin qilish, ularning evolyutsion ahamiyatini baholash va taksonomik darajasini aniqlashi mumkin.

Paleoekologik tadqiqotlar ma'lumotlari paleogeografiyaning muayyan muammolarini hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. Ular geologik vaqtning ma'lum bir oralig'ida organizmlarning tarqalish xususiyatlarini tushuntira oladilar. Dengiz umurtqasizlari - qirg'oq chizig'ining ishonchli ko'rsatkichlari (toshli qirg'oqlarda o'sish, "qattiq tub" fatsiya va boshqalar). Bo'shashgan qirg'oq bo'yidagi sayoz suv cho'kindilari hayotiy faoliyatning oddiy, odatda vertikal izlari bilan ajralib turadi, ular chuqurlashganda o'zgaradi, ular yanada murakkab gorizontalar yo'laklarga, so'ngra kuchli aylanma va spiral o'tishlarga (hayotiy faoliyat izlarining fasiy spektrlari) aylanadi. Sohil chizig'ining to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatkichlari mavjud bo'lmaganda, organizmlarning paleobazin ichida, ekologik guruhlarining dolzarb, trofik va boshqa belgilariga ko'ra tarqalishida qonuniyatlar aniqlanadi⁹.

Paleoekologiya va paleogeografiya fanlari o'z ichida bir-birini to'ldiradi va tabiiy muhirdagi organizm va geografik omillarning o'zaro ta'sirlashishidan qolgan belgilar asosida tarixiy jarayonni qayta tiklashda yordam beradi.

NATIJALARNI MUHOKAMA QILISH

Paleoekologiya fani Paleontologiya fanining eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, uninga oid ma'lumotlarning qadimgi davrdan boshlab uchrashini ko'rishimiz mumkin. Fan faqatgina paleontologiyaga oid bilimlarni beribgina qolmasdan, kishilik jamiyati vujudga kelgan hududlar va ularning ko'chib borib o'rnatilgan muhitda hayot kechirishlari uchun imkon bergan omillarni ham o'rganadi, insonning tabiatga ta'siri masalalarini ham tadqiq qiladi.

Paleoekologiya fanini alohida tarmoqqa ajratgan omil ham aynan inson-muhit ta'sirini kengroq o'rganishga bo'lgan intilishdir. Ma'lum madaniy hududda inson xo'jalik hayotini yuritish uchun mavjud tarixiy sharoitni o'rganishning ahamiyati fanning muhim roli belgilab beradi.

XULOSA

Yuqoridagilardan kelib chiqish aytish mumkinki, paleoekologiya fani tarix fanini to'ldiradi va uni yangi ma'lumotlar bilan boyitishga hizmat qiladi. Paleoekologiya tabiiy fanlar bilan aloqadorlikda o'tmishdagi inson hayot kechirgan muhitni qayta tiklaydi va o'rganadi, undagi o'zgarishlarni, xo'jalik tiplarni shakllantirgan omillarni tadqiq qiladi.

Paleoekologiya fani organizmlar o'rtasidagi ta'sir munosabatlarini, ularning tarqalish hududlari, chegaralari, munosabat yo'nalishlarini, muhit o'zgarishining

⁹ Г. Н. Киселева, А. В. Попова. Общая палеоэкология - Издательство С.Петербургского университета 2000-С. 28

insonga ta'sirini, migratsion jarayonlar va ularning sababini va boshqalarni o'rganishda tarix faniga ko'maklashadi.

ADABIYOTLAR

1. Л.Г.Бондарев. Палеоэкология и историческая экология - Издательство Московского университета 1998-С. 3
2. Ahmadqul Ergashev. Umumiy ekologiya – Т. “O'zbekiston” 2003.
3. Палеоэкология // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. Том-19. — М. : Советская энциклопедия, 1969—1978.
4. С. Я. Толстов, А. С. Кесь. Низовья Аму-дарьи; Сарыкамыш,. Узбой. История формирования и заселения. – М: Издательство Академии наук СССР, 1960.
5. В. В. Батольд. Сведения об Аральском море и низовьях Аму-Дарьи с древнейших времен до XVII в. «Изв. Туркестанского отдела РГО», т. IV. Ташкент, 1902.
6. Г. Н. Киселева, А. В. Попова. Общая палеоэкология - Издательство С.Петербургского университета 2000.

EFTALITLAR DAVLATI TASHQI SIYOSATI VA UNING QO'SHNI HUDUD VA XALQLAR TARIXIDAGI AHAMIYATI

Ismailov Ulug'bek Saparboy o'g'li

Urganch davlat universiteti Arxeologiya yo'nalishi magistranti

Normetova Mahfuza Alisher qizi

Urganch Davlat Universiteti Tarixshunoslik va manbashunoslik yo'nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyo hududida tashkil topgan davlatlar va ularning ichida eng yuksagi Eftalitlar davlati vujudga kelishi, tashqi siyosati va parchalanishi bayon qilinib, uning faoliyati davomida tarixda qoldirgan izlari va ta'sirlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Eftalitlar, kidariylar, Kushon imperiyasi, Axshunvar, Toromana, Mixirakula, Gاتفara, Eron, sosoniylar, E.N. Uspenskaya, rajputlar, Xusrav I.

KIRISH

Markaziy Osiyo hududida vujudga kelgan Kushon imperiyasi o'z davrida dunyoning eng qudratli davlatlari qatorida bo'lgan va Rim imperiyasiga qiyoslangan. Bu davlat milodiy III asrning 30-yillarida tugatilishi bilan uning o'rnida bir qancha mustaqil davlatlar vujudga keldi. Bu hududda dastlab Xioniylar, keyinchalik Kidariylar va Eftalitlar davlatlari shakllanadi.

Yuqoridagi davlatlar O'rta Osiyo hududida ketma-ket hukmronlik qiladilar va bu yerdan o'tgan Buyuk ipak yoli tarmoqlarini nazoratga olib, faol tashqi siyosat olib boradilar, Ayniqsa, Eftalitlar davlati tashqi qo'shnilariga ta'siri jahon tarixi va undagi voqealar rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

NAZARIY QISM

Faqat Eftalitlar davlatigina Kushon imperiyasining munosib davomchi bo'ldi. Uning hududlari Kushon imperiyasi hududlaridan keng bo'lsada mustahkam emas edi. Bu davlat boshqaruvi harbiy kuchga tayangan, ijtimoiy tuzulishiga ko'ra yer-mulk munosabatlariga asoslangan shaklda edi. Mamlakat bir necha mulklar birlashuvidan iborat bo'lgan. Xitoy, Suriya va Arman manbalarida Axshunvar, Toromana, Mixirakula, Gاتفara, Faronish kabi hukmdorlar sanab o'tiladi. Ular faol tashqi siyosat olib borib, davlat hududlarini kengaytirganlar. Manbalarda sanab o'tiladigan hukmdorlarning ko'pchiligi markaziy hokimiyat boshlig'i bo'lmasdan, mahalliy yirik feodal mulk egalari bo'lishgan.

Eftalitlar Xushnavaz (Axshunvar)¹ boshchiligida 457-yildan e'tiboran Chag'oniyon, Tohariston va Badaxshonni bo'ysundiradilar². Eftalitlar davlati janubiy qo'shnisi bo'lgan Sosoniylar davlati bilan urushlar olib borishga majbur bo'ladi. Tobora Eftalitlar davlatining qudrati oshib boradi va Sosoniylar hukmdori Peroz mamlakar shimolida shakllangan qudratli Eftalitlar davlati xavfini anglab, eftalitlarga qarshi bir necha bor urushga kiradi. Perozning muvaffaqiyatsiz yurishlari oqibatida Eron Eftalitlarga hiroj to'lash majburiyatini oladi va buni aholiga har bir kishi uchun og'ir bo'lgan jon boshi soliqlari solish yo'li bilan to'laydi.³

Keyinchalik Eftalitlar Qobul va Panjob vodiysini, Qarashar, Urumchi (490), Qoshg'ar (497-509) va Xo'tanni ham zabt etadilar⁴. Shu tariqa Eftalitlar davlati Kushon imperiyasi siyosatini davom ettirib, Markaziy Osiyoda kuchli markazlashgan davlatga asos soladilar.

Sosoniylar davlati ijtimoiy-iqtisodiy hayoti Eftalitlarga katta hajmda o'lpon to'lab turilishi oqibatida inqirozga uchraydi. Buning ta'sirida Sosoniylarning ichki hududlarida markazga bo'ysunmaslik harakatlari kuchayib boradi. Xususan, 450-451 va 481-484-yillarda Kavkazortida qo'zg'olonlar bo'lib o'tadi⁵.

Eftalitlar davlatiga qarshi urush va ichki kurashlar oqibatida ojizlashgan Sosoniylar davlati hukmdorlari o'zlarining azaliy dushmani bo'lgan Vizantiya imperiyasi bilan yaqinlashishga majbur bo'ladilar. Sosoniylar Vizantiya bilan 387-yilda tinchlik sulhini tuzadilar va bu bitim keyinchalik, 502-yilgacha bo'lgan davrda ittifoqchilik ko'rinishini ham oladi. Sosoniylar Eftalitlarga boy berilgan hududlar va ularga to'lanadigan o'lpon tufayli moliyaviy qiyinchiliklarga duch keladilar. Sosoniylarning bu qiyinchiliklarni xaqning talanishi evaziga bartaraf qilishga urinishlari xalq orasida norozilikni keltirib chiqaradi. V asr ohiri va VI asrlarda (491-529-yillar oralig'ida) Mazdakiylik g'oyasi bayrog'i ostida xalq qo'zg'olonlari bo'lib o'tadi. Buning oqibatida Eron Sosoniylari hukmdori Kubod (488-531) xalqni tinchlantirish maqsadida qo'zg'olonchilarga yon beradi va Mazdakni o'z maslahatchisi qilib tayinlaydi. Lekin, Mazdak va uning tarafdorlari Kubodning ukasini taxtga o'tqazdilar, Kubodni esa Xuzistonda joylashgan qo'rg'onga qamab qo'yishadi. Kubod u yerdan qochib Eftalitlardan harbiy yordam so'raydi va taxtni qaytarib oladi⁶.

Iqtisodiy tanazzul, bir qancha hududlarning Eftalitlarga boy berilishi va ularga to'lanadigan og'ir to'lovlar oddiy xalq hayotini og'irlashtirdi va ommaviy ochlik ko'rinishlari avj olib bordi. Tinka-yu madori qurigan xalq Mazdak g'oyalariga ergashdi

¹ Николай Сычев. Книга династий. М.: "Восток-Запад". 2005. -Стр.564.

² Qarang: Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov, Soibjon Xoshimov. Vatan tarixi. Birinchi kitob. - T.: "SHARQ", 2016, 109-bet.

³ O'sha manba. 110-bet.

⁴ O'sha manba, o'sha joyda.

⁵ Qarang: Академия Наук СССР. Всемирная Исиория в десяти томах. Том III. М.: "Государственное издательство политической литературы", 1957. -Стр.97.

⁶ O'sha manba, o'sha joyda.

va Eron tarixida chuqur iz qoldirgan qo'zg'alon vujudga keldi. Taxtdan mahrum bo'lgan Kubod o'zining ittifoqchisi va tayanchi bo'lgan Eftalitlardan yordam oladi va yana hokimiyatni qo'lga olib o'z "Homiy"lariga o'lpon to'lashda davom etadi. Eftalitlar ta'sirida vujudga kelgan mazdakiylik g'oyasi bundan keyingi davrlarda ham Erondagi quyi qatlam aholisining norozilik chiqishlarida g'oyaviy asos bo'lib maydonga chiqdi.

540-yillarda Eftalitlar davlati Hindiston yurishida mag'lubiyatga uchraydilar, lekin yurishda qatnashgan qabila va qavmlar shimoliy Hindistonda o'troqlashib qoladilar va mahalliy aholi bilan aralashib yangi "Rajputlar" etnosini tashkil qiladilar⁷.

Shu bilan birga aytib o'tish joizki eftallarning shimoliy Hindistonga yurishlari to'xtatilgan bo'lsada, bu hududdagi bir zamonlari qudratli imperiya bo'lgan Guptalar davlati zaiflashib qoladi va keyinchalik parchalanib ketadi.

Rajputlar ilk o'rta asrlarda shakllana boshlagan etnos bo'lib, keyingi davrlarda Hindistonda harbiy ish bilan shug'ullanuvchi "kshatriylar" kastasiga kirishgan. E.N. Uspenskaya rajputlarni "O'rta asrlar Hindistoni ritsarlari" deb ataydi va "rajput" so'zi "podshoh o'g'li" degan manoni bildirishini takidlaydi⁸. Bundan rajputlar ajdodi bo'lgan jangovor xalq Eftalitlarning xarakteri namoyon bo'ladi.

Eftalitlar hukmdori Toromana (V asr ohiri – 510-515-yillar)⁹ hukmronligi davrida 502-yil Eron tarafida turib, Vizantiyaga qarshi urushda qatnashadi va 506-yilda tuzilgan sulhga ko'ra eftalitlar Vizantiya oltinidan ulushlarini oladilar va bu davlatlar o'rtasidagi ittifoqchilik Kubod o'g'li Xusrav I davrida ham davom qilib borsada, sosoniylarda Eftalitlar davlati istibdodidan qutilish uchun mamlakat ichki kuchlari o'trasida birlashuv yuzaga keladi. Shunday vaziyatda Xusrav I Eftalitlarga qarshi urushga tayyorgarlik ko'radi. Tez orada Eron Sosoniylari uchun qudratli ittifoqchi topiladi. Bu qudratli ittifoqchi davlat Eftalitlar qo'l ostidagi hududlar va Buyuk Ipak yo'lini nazoratga olishni ko'zlagan Turk xoqonligi edi.

Eftalitlar hukmdori Gafara davrida (540-565-yillar oralig'i) Eron va Turklarning birlashgan kuchlari Markaziy Osiyoga hujum qiladilar. Gafara taxtdan ag'darilib Faronish (565-567) o'tqaziladi. Lekin u turk va forslar kuchlariga qarshilik ko'rsata olmadi va g'oliblar Eftalitlar hududini taqsimlab olishdi¹⁰.

Eftalitlar davlati mustaqilligini yo'qotishi bir vaqtning o'zida ikkita qudratli davlat ittifoqiga qarshi kurash oqibati bo'ldi va bunga mamlakat hukmron doiralarining uzoqni ko'ra bilmaganligi ham ko'malashdi.

Eftalitlar davlatining inqirozi Gafaraning tashqi siyosatidagi xatosi tufayli ham yuzaga keldi. U 560-yilda Eftalitlar hududi orqali amalga oshirilgan va Eronga yuborilgan Turk missiyasi a'zolarini o'ldirishga buyruq berdi. Bu xato oqibatida Eron

⁷ Николай Сычев. Книга династий. М.: "Восток-Запад". 2005. -Стр.564.

⁸ Qarang: E.N.Успенская. Раджпуты Рыцари Средневековой Индии. Евразя. Санкт-Петербург. 2000. Стр. 9

⁹ O'sha manba, o'sha joyda.

¹⁰ Qarang: O'sha manba. -Стр.565.

va Turk xoqonligi o'rtasida ittifoq vujudga keldi. Bu ittifoq kuchlari 565-yilda Eftalitlarga qaqshatqich zarba berdi va bu davlat o'z mustaqilligini yo'qotdi¹¹.

Eftalitlar hududining bosib olinishi va mamlakat birlashuvi oqibatida Sosoniylar davlati mustahkamlanib oladi. Eftalitlar davlati hududlari egallanishi, aholisining asoratga solinishi oqibatida Sosoniylar davlati iqtisodiy ahvolini o'nglab oladi. Harbiy qo'shin soni va sifati oshadi. Xusrav I bu qo'shini bilan qo'shni hududlarga harbiy yurishlar amalga oshiradi.

Eftalitlar xavfidan qutilgan sosoniylar O'rtayer dengizi mamlakatlari bilan Xitoy va Hindiston o'rtasidagi savdo yo'llarini qo'lga kiritish uchun Vizantiya bilan urushlar olib boradilar. Buning natijasida 572-628-yillarda Yaman Sosoniylar qo'l ostiga o'tadi. Hindistonga boradigan savdo yo'li tez rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida Hijoz orqali o'tadigan karvon yo'lining inqirozga uchrashiga sabab bo'ldi. Bu holat faqatgina Hijoz shaharlarigagina emas, balki barcha arab qabilalarining hayotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi.¹²

NATIJALARNI MUHOKAMA QILISH

Eftalitlar davlati parchalanishi va boyliklari talanishi natijasida Eron Sosoniylari kuch qudrati oshdi va o'ziga qo'shni hududlarda ta'siri kuchayib bordi. Oqibatida Sosoniylar Yamanni ishg'ol qildilar. Arablar hududidan o'tuvchi savdo yo'llari ahamiyatini yo'qotdi. Bu arab qabilalari hayotida inqirozli holatni keltirib chiqardi. Uzoq davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz va tushkunlik markazlashgan davlat tuzilishi bilan yakunlandi. Bu davlat tarixda Arab xalifaligi nomini oldi va uning chegarasi g'arbda bugungi Fransiya janubidan, sharqda esa to Xitoy hududlarigacha bo'lgan yerlarni birlashtiradi. O'zi egallagan hududlar aholisi madaniy hayotida o'chmas iz qoldiradi.

Hindistonda bugungacha yashab kelayotgan xalqlar etnogeneizda ham eftalitlar ishtiroki hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

XULOSA

Eftalitlar tarix sahnasidan izsiz ketmadilar. O'rta asrlar davlatlari iqtisodiy hayotida muhim bo'lgan "Buyuk ipak yo'li" nazoratini qo'lga olgan Eftalitlar qo'shni hududlarga o'z ta'sirini o'tkazganlar. Ular faqat o'zbek xalqi etnogenezi va davlatchiligida muhim ahamiyat kasb etibgina qolmasdan, ko'plab jahon xalqlari tarixida ham katta rol o'ynagan.

ADABIYOTLAR

1. Николай Сычев. Книга династий. М.: "Восток-Запад". 2005.
2. Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov, Soibjon Xoshimov. Vatan tarixi. Birinchi kitob.- T.: "SHARQ", 2016.

¹¹ Qarang: Н.Пигулевская. Сирийские источники по истории народов СССР. М.:1941. –Стр.17.

¹² Машарипов. О. Хоразмнома. Иккинчи китоб. Хоразм : 2007, 7-бет.

3. Академия Наук СССР. Всемирная Исиория в десяти томах. Том III. М.: “Государственное издательство политической литературы”, 1957.
4. Е.Н.Успенская. Раджпуты Рыцари Средновековой Индии. Евразя. Санкт-Петербург. 2000.
5. Н.Пигулевская. Сирийские источники по истории народов СССР. М.:1941.
6. Машарипов. О. Хоразмнома. Иккинчи китоб. Хоразм : 2007.

THE ROLE OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES IN THE HUMAN BODY

Ermat Shermatovich Sanayev - docent

Maksumova Dilrabo Kuchkarovna - docent

Islamov Fayyozbek Shakhobiddin ugli - master of group M21-12

2nd year student of Termiz branch of TMA Bozorov Ogabek Tolib ugli

Abstract: This article discusses biologically active substances, their functions in the human body, the role of biologically active substances in the body of teenagers, pregnant women, and athletes.

Key words: biologically active additives, carbohydrates, fats, vitamins, mineral substances.

As a person grows and develops, and he interacts with the external environment, his need for food increases. Nutrients entering the body are absorbed by the cells. In fact, tissue and cells are continuously renewed throughout life. So, at what cost?

It is known that when a person eats food, his body is supplied with necessary substances (such as protein, carbohydrates, fat). Some of these substances, for example, proteins, directly serve for the formation of new cells or the renewal of some parts of their composition. Proteins play an important role in human growth. When carbohydrates enter the human body, they provide the necessary amount of energy (strength) for his actions (walking, working). Fats do two things at once. On the one hand, it serves as a source of energy for the body due to the fact that it has a large energy reserve, on the other hand, it directly enters the composition of cells and tissues (for example, cell membranes). Therefore, depending on a person's age, ability to work, weather conditions in the area where he lives, the amount of nutrients that enter the body with food is taken from a few grams to several hundred grams. They are called macronutrients.

There are some nutrients that we eat that, even if they do not directly enter the cells and provide energy; they still need to be absorbed. Because they take an active part in the exchange of substances and energy in the body, prevent diseases by activating the immune system, enter into the composition of all biological fluids (blood, lymph, hormones, digestive juices, enzymes) and perform important tasks for life. Nutrients belonging to this group are called micronutrients (tiny nutrients) because they are measured in milligrams and even thousandths of milligrams.

How much do we need them? Vitamins, minerals, and many biologically active compounds are micronutrients, their absence (or insufficient amount) in nutrients causes disruption of vital processes and causes a number of diseases. The benefits of micronutrients are often overlooked. The reason for this is that most of our people think

that it is enough to eat consumer products (i.e. bread, pasta and similar flour products, sugar, meat, fats). However, healthy products for the body (melon, watermelon, cabbage, carrots, turnips, etc.), greens (such as chives, parsley, cilantro, celery, green onions) and fruits (apricots, apples, sweet cherries, cherries, pomegranates, peaches, pears, grapes, citrus fruits, dates) are also very necessary. If they are consumed in addition to daily meals, there may be no shortage of micronutrients in the body.

However, there is another side of the matter. The lack of fruits and vegetables on the table, as well as boiling everyday food at high heat, deep frying, eating in canned form, even using a microwave device for cooking sometimes do not give the expected result. In these cases, the natural vitamins and biologically active substances of the ingredients and products will eventually decrease, or even disappear completely. It should be remembered that if fruits and vegetables are collected and stored (for example, stored for the winter), the micronutrients in them decrease dramatically over time due to the influence of oxygen in the air. Therefore, in order for daily food to be biologically complete, first of all, greens that have not been boiled, withered or dried, freshly picked fruits and vegetables, and fresh fruit and vegetable products must be consumed together with the main meals. It should be said that the demand for micronutrients is also different.

For example, pregnant and lactating women need micronutrients more than healthy women. Athletes, heavy manual laborers, children of growing age, and people who have just recovered from illness also have the same condition. If a pregnant woman needs more nutrients for the formation of a child, those who are busy with hard work, especially athletes, require a large amount of these substances for continuous physical activity (due to the increased metabolism of substances and energy in the body).

Qayd qilingan omillar (oziq-ovqat, meva-cheva kabilar) tanani tabiiy kerakli moddalar bilan ta'minlashda anchagina qiyinchiliklar tug'diradi. Bu hol ayniqsa o'sish yoshidagi bolalar, homilador ayollar, tuzalayotgan bemorlar, doimiy mashqlar bilan band bo'lgan sportchilarda yaqqol seziladi.

Due to the strong growth and development of young people, their body requires a lot of additional nutrients. Moreover, it is also clear that most of the plant products grown in the current ecologically unfavorable weather conditions have significantly reduced micronutrients that are useful for us. The mentioned factors (food, fruits, etc.) make it difficult to provide the body with natural necessary substances.

This condition is especially noticeable in children of growing age, pregnant women, patients who are recovering, and athletes who are busy with constant exercises. In order to eliminate such difficulties and inconveniences, the achievements of modern biochemistry and biotechnology have been used, and a complex of special substances, which are taken along with the main food, consisting of a complex of vitamins, mineral

substances and many biologically active substances, have been produced. They are collectively known as biologically active additives (BAA).

The complex of biologically active additives is mainly obtained from the leaves, flowers, roots and fruits of plants, sometimes bacteria, microbes and some animal organs and mineral raw materials are used in their preparation as well. The term biologically active substances (BAS) has entered nutrition science (the science of food) in recent years. In fact, even in ancient times, doctors from China, India, and Arabia used biologically active additives in the treatment of many diseases. Now, biologically active substances are used in almost all countries. So, what is the reason? *First of all*, the population of the earth has increased dramatically, and it is difficult to provide them with food containing all the necessary substances.

The second reason is that the edible food of our ancestors was mainly prepared of plant products, they were mostly eaten “alive”, i.e. in their natural state without boiling or drying, so the need for micronutrients was not felt. Nowadays, products that are almost devoid of necessary substances are used after strong biotechnological processing. In addition, the existing ecological imbalance increases the demand and need for micronutrients.

Nowadays, there are a lot of conveniences in human life, the successive discovery of sweet and high-calorie foods, and the increasing number of “dead” foods (that is, boiled, fried, dried, canned) harming the characteristic of “harmony with nature” inherited from our grandfathers. Biologically active additives are very useful in eliminating such imbalances, they are very diverse and have many physiological and biochemical properties.

Useful properties of biologically active additives are as follows:

It compensates for food components (vitamins, macro and microelements, irreplaceable amino acids, fatty acids) that are lacking in the body for various reasons. Increases tolerance to various harmful factors of the external environment (high or low temperature, pressure, radiation, lack of oxygen, weightlessness, speed, strong physical loads). The immune system prevents diseases by strengthening its function:

- It ensures that the exchange of substances and energy that occurs constantly in the body is appropriate;
- Removes toxic substances and slag (mucus) formed during vital processes in tissues and cells from the body;
- It preserves useful microflora in the gastrointestinal system, ensures that pathogens do not multiply, and eliminates dysbacteriosis;
- It regulates nutrition during the physiological characteristics of the body (pregnancy, breastfeeding, growth, old age, periods of mental distress);

- It prevents and treats various diseases (cardiovascular, nervous, gastrointestinal, endocrine system diseases, cancer, obesity, etc.);

Different external and internal environmental conditions of the organism (when going to regions of the globe with a time difference of 10-12 hours, when going on long-term trips) ensure the rapid adaptability of the organism.

The question arises, are there any aspects of bioactive additives that are different from the medicines we drink?

Under the influence of biologically active additives, the activity of the body approaches the physiological norm. It has no adverse effect on the human body (if it does not exceed the norm, of course). Under the influence of drugs, the activity of the body deviates from the physiological norm. That is, if synthetic drugs have a positive effect on a certain organ in the human body, they have a negative effect on the functioning of several other organs, especially the liver, kidneys, etc. Firms and companies in many countries (for example, Tian-Shi and others) are accelerating the production of biologically active additives in recent years and are constantly promoting their products. This can also be a clear proof of our opinion.

However, it should be remembered that nutrients (foods) in the composition of biologically active additives are in high concentration, that is, they are much denser than in the composition of plant or animal organs. The human body is not indifferent to the intake of the same substance in low and high concentrations. That is, if a low concentration heals the body, a high concentration can cause harm. As our grandfather Abu Ali ibn Sina said, "nutrients of the same size affect everyone differently depending on the human body."

To sum up, it is necessary to take into account the specific characteristics of the organism, its demands and wishes, as well as its physiological and biochemical capabilities. Everyone should have at least a general idea of the chemical composition and energy value (calorie) of the products they eat and drink. Accordingly, it is necessary to take into account the opinion of relevant experts when using biologically active additives. In itself, this thing is important for a person to achieve a full healthy lifestyle.

References

1. Chorjeva N.M., Xamidova O.J., Kurbannazarova R.Sh., Merzlyak P.G., Xaqberdiev Sh., Gafurov M.B., Dalimov D.N., Tashmuxamedov B.A., Sabirov R.Z. Odam qizil qon hujayralaridan osmotik stress sharoitida gemoglobin chiqishiga ragosin, megosin va gotizolning ta'siri.
2. Dalimov D.N., Muxamedov I.M., Xaitbaev A.X., Nuritdinova N.S., Olimjonov Sh.S. Antibakterialnaya aktivnost kompozitsiy megaferona s antibiotikami penitsilinovogo i tsefalosporinovogo ryadov DAN RUz. 2016
3. Artikova G.N., Matchanov A.D. Izuchenie jirnokislotochnogo mikro- i makroelementnogo sostava semyan rasteniya Eleagnus Angustifoliya proizrastayushchego v zasolennoy pochve priaralya.

TEACHING METHODS FOR YOUNG LEARNERS

Allanova Munira

2nd year student of Karakalpak State University

Summary: This article is about ways to teach English to young students, make the lesson fun and teach young students more and prepare them for the future.

Key words: Teaching young learners, methods, materials for young learners.

Teaching English, especially for young learners (7–10 ages), should be enjoyable, interesting, repetitive and understandable. In doing so, there should be appropriate strategies for teaching English. Some strategies that can be applied in the classroom are the so-called, Songs, Pictorial illustration and TPR (Total Physical Response games, activities). These strategies try to introduce some language skills or components in an action. Using of them can be benefit to develop and improve listening and speaking skills that can be an option to learn grammar and vocabulary patterns easily. As it is known, at these ages children start to discover world broadly and their psychical and mental abilities are at the stage of developing. Around the world the term of young learners' age is differentiated. In most countries the primary school age is defined from 7 to 10. According to Piaget, children are active learners and thinkers. In addition, they are curious in learning as well as in discovering. Learning and teaching any language is challenging process and requires great patience. Young learners tend to have a lot of physical energy and more involved in visual learning, physical and social interaction. For the first time teaching young learners seems to be simple action but it demands more experience and knowledge that assist to make effective teaching. Making lessons more interesting for them is one of the most essential parts in teaching. The most preferable strategies for teaching children can be considered to be Suggestopedia (songs), chants, choral drills, pictorial illustrations, storytelling, and Total Physical Response. How do young learners learn? According to Piaget (1970), children are active learners and thinkers, and as well as they learn through social interaction.

Materials are important resources for teachers in assisting pupils to learn English. In broader view, materials can be defined as anything which is used specifically with the intention of increasing pupil's knowledge and experience of the language. Therefore materials may include textbooks (course books), workbooks, story books, videos, cassettes, pictures, brochures, menus, interactive CDs, or other real-life artifacts, (Moon, 2003: 86). In choosing and selecting materials for the teaching practices, we need to have several considerations like whether we have to create the materials ourselves, how we can select appropriate materials for our pupils, how we

can adapt the materials in assisting our learners in learning, and what the benefits are of either adapting or creating our own learning materials. The article then aims at discussing these considerations in choosing, selecting, or creating learning materials in the teaching of English for your learners.

Types of Teaching-Learning Material

Visuals Aids: Blackboard, Posters, Flashcards, Presentations, Printed textbooks, Graphs and Infographics.

Audio Aids: Radio, Tape-recorder and CDs.

Audio-visual aids: Videos, Video recordings

Films and Documentaries, Virtual Classrooms.

Turn lessons into songs.

Create visual diagrams to illustrate new vocabulary.

Encourage mnemonic devices to memorize grammar rules.

Weave in spontaneous or consistent dialogues throughout the lesson.

Break up solitary study sessions with games.

Review vocabulary through role playing.

Language Laboratory.

Theory, planning and application in teaching young students

After thinking about yourself as a child, as well as studying the characteristics of young learners, you have probably thought about some of the concepts that will be read in this chapter. Remembering what our six-year-old childhood was like reminds us how we think and learn differently as adults. In order to educate young students effectively, it is important to know them deeply and to be able to put ourselves in their shoes. Children aged 5-12 years grow and develop rapidly. Teaching English to young learners requires a developmentally appropriate approach, i.e. learning depends on the stage of the child's physical, social, emotional and mental maturity (Coltran, 2003; Nissani, 1990). The right approach is to work with their natural tendencies, not against them. To find the right approach to teaching English to young students, it is important to learn the following:

Characteristics of young learners

How children learn a language

The key points are explained for each section, followed by examples that illustrate how teachers can apply this information. Within these three main categories, there are 12 ideas for teaching English to young students, which are summarized at the end.

Characters of young learners

How to be an elementary school teacher describes him / her may be related to his student day. On a good day, he can say that young students are energetic, social, spontaneous, and curious. On bad days, he may tell himself that he is hyperactive, too talkative, unable to sit still and distracted. These two different interpretations (positive

and negative) reflect the same characteristics of young students, which most teachers agree with. Children:

1. Energetic and physically active
2. Not afraid to be spontaneous and talk or participate
3. Curious and receptive to new ideas
4. Imagine and think
5. Easily distracting and has a short focus
6. Egocentric and linking new ideas to themselves
7. Learning to relate to social and others

Interactive methods: Brainstorming, chain drills, Think pair and share, Discussion, Debates, Role playing, Project work, Group work, Aquarium, Microphone. It is universally accepted that below (interactive) teaching styles are Brainstorming , Think pair and share and so on. In interactive method some point of views are followed the leader, Test Tournaments, YouTube, Videos Quizzes, One word, Opposite Arguments, Total Physical Response (TPR), Electronic Role Playing, Puzzle pieces. It is undeniably true that such types of methods are extremely helpful to arrange teaching and learning processes successfully. For example, Brainstorming as well as Think pair or share are very crucial for both language learner and teacher. Hence, such kinds of methods can persuade both of them to reckon logically, to analyze the thought appropriately, to express the ideas clearly, to assist to criticize or judge various views autonomously or to adapt the new atmosphere in any conditions, or else to strengthen language learners' ability. Taking into everything consideration it is concluded that above factor the utilizing interactive ways or methods into educating and learning foreign languages process is one of the most pivotal solutions to overcome the issue. Besides that, it is undeniably true that teacher should be skillful and experienced at not only educating foreign languages, but also organizing the connection between the lessons and innovative technologies nearly professionally. The reason for this is that modern approaches and methods are efficient in teaching English language comprehensively.

Today in Uzbekistan there are many conditions for teaching foreign languages to young children. Mostly young children are taught foreign languages from kindergarten. They are taught the phrases, greetings, and farewells that are needed in daily life during the lesson. They memorize words to increase their vocabulary, teach with various interactive games, dances, music, videos.

Reference:

1. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child. New York: Orion Press.
2. McCloske, Mary Lou. 2002. Seven Instructional Principles for Teaching Young Learners of English. Symposium, San Diego. http://home.comcast.net/~educatlanta/Handouts05/McCloskey_TESOL_Symposium02.pdf accessed on 29 September 2009
3. Hughes, Annie. 2009. An Introduction to Teaching English to Young Learners. http://www.ed2go.com/elt_demo/3te_demo/L02.htm, accessed September 10, 2009.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ И ПЛАСТИКА ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

*Зокирова Саида Муратовна, и. о. доцент кафедры
«Сценическое движение и физическая культура» государственного
института искусств и культуры Узбекистана*

Аннотация: В статье определены важнейшие направления инклюзивного образования в современных условиях. Даны педагогические рекомендации по обеспечению этим видом образовательных услуг.

Ключевые слова: инклюзив, индивидуум, мотивация, хореография, эффективное обучение, образовательные услуги, ограниченные возможности, особые потребности.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy sharoitlarda inklyuziv ta'limning eng muhim yo'nalishlari belgilangan. Ushbu turdagi ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv, individuum, motivatsiya, xoreografiya, samarali o'qitish, ta'lim xizmatlari, cheklangan imkoniyatlar, maxsus ehtiyojlar.

Abstract: The article identifies the most important areas of inclusive education in modern conditions. Pedagogical recommendations are givens to provide this type of educational services.

Keywords: inclusive, individual, motivation, choreography, effective learning, educational services, disabilities, special needs.

Инклюзив (от французского – «включающий в себя»). Инклюзивное образование нацелено на образование детей с особыми потребностями.

Все дети – индивидуумы, они испытывают различные потребности в образовании, и этот вид образования – инклюзивный – обеспечивает условия для эффективного обучения детей с определенными особенностями.

Стартовые условия для получения образования имеют различные группы детей, и эти условия могут быть различны для детей с ограниченными возможностями, со специальными потребностями.

Инклюзивное образование стремится обеспечить всех обучаемых соответственной дидактической системой. Это «снимает» социальное неравенство детей, ставит их в равные условия для получения образовательных услуг в той или иной сфере, несмотря на их физические, интеллектуальные, эмоциональные особенности инклюзивное, или «включенное» образование позволяет обеспечивать образования детей с особыми в общеобразовательных (массовых) школах и детских садах общего типа.

Для родителей детей с ограниченными возможностями предоставляются право выбора:

- получение образовательных услуг через коррекционные программы в обычной школе;
- получение тех же услуг в стенах спец школ.

В каждом конкретном случае учитывается при выборе пути инклюзии следующие характеристики:

- учёт состояния индивидуума;
- его психофизические и умственные способности;
- склонности, вкусы и приоритеты ребёнка;
- механизмы взаимодействия ребенка со средой, образовательными учреждением (его желание или нежелание учиться в данном учреждении).

ЮНЕСКО дала наиболее точное определение инклюзивного образования как целостного феномена, предполагающего равный доступ к качественному образованию всех детей без исключения [1]. На наш взгляд, оно должно учитывать следующие факторы: развитие интеллекта и творческих способностей, учёт индивидуальных особенностей личности, эмоциональное состояние.

И только с середины 80-х годов была создана модель включения, т.е. инклюзия. [2] В настоящее время этот вид образования обеспечивает детям с особыми образовательными потребностями одинаковые возможности развития, «включение» этих детей в общеобразовательный процесс как равных остальным ученикам.

Как известно, успешность образовательного процесса зависит от профессиональной деятельности педагогов, от их умения анализировать предшествующий и собственный опыт, подбирать наиболее эффективные технологии, принимать оптимальные решения в конкретной педагогической ситуации, выстраивать занятие согласно интересам и потребностям обучаемых в рамках дополнительного образования детей и молодёжи, способствующего развитию склонностей, способностей, интересов, их социальному и профессиональному самоопределению.

В последнее время в научных исследованиях убедительно показана необходимость в хореографическом образовании обучающихся, так как занятия в творческих коллективах могут значительно повлиять на личностные качества человека – его социальную активность, творческие способности, общую культуру, коллективизм и многое другое. [3] Мы считаем, что данное положение касается не только образования здоровых детей, но и лиц с ограниченными возможностями здоровья.

При этом занятия хореографией, имея большое значение для физического развития детей, способствуют приобретению ими стройной осанки, они начинают легко, свободно и грациозно двигаться, избавляются от таких физических недостатков, как сутулость, «косолапость», лишний вес и тому подобное.

В области искусства и культуры инклюзивное образование призвано повысить степень участия учеников в культурной жизни нашей Республики. Для этого необходимо реструктурирование (изменение) методики работы в школе в соответствии с особенностями психолого-педагогического подхода к детям со специфическими образовательными потребностями в процессе развития их пластики, сценического движения.

С этой целью создаются специальные программы, которые учитывают:

- индивидуальное способности учеников;
- их степень развития – умственного, физического, нравственного;
- социальная адаптация;
- способности к различным видам движения – ходьбе, бегу, пластическим упражнениям;
- мотивация;
- темперамент;
- внимание;
- восприятие.

Таким образом, обеспечивается широта «включения» в общеобразовательный процесс практически любого человеке, имеющего право выбора вида образования.

Литература:

1. Малофеев Н.Н. Специальное образование в России и за рубежом/ Н.Н.Малофее. – М., 1997.
2. Mamirova, D. T. (2019). INFLUENCE OF EASTERN HERITAGE ON THE FORMATION OF PERSONAL DEVELOPMENT. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(6), 430-433.
3. Мамирова, Д. Т. (2019). Основы организации и управления массовыми видами спорта в системе непрерывного образования. *Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта*, (7 (173)), 113-117.
4. Мамирова, Д. Т. (2021). Физиологические изменения в организме при физических нагрузках и средства восстановления. *Международный инженерный журнал исследований и разработок*, 6(1).
5. Mamirova, D. T. (2019). SOCIAL FACTORS AND MOTIVATION AS A WAY OF INCREASING ATTRACTING STUDENT YOUTH TO REGULAR ACTIVITIES BY PHYSICAL CULTURE AND MASS SPORTS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(4), 370-375.

6. Мамирова, Д. Т. (2021). Национальная методология управления спортивно-массовыми мероприятиями. *Universum: филология и искусствоведение*, (1 (79)), 4-6.
7. Мамирова, Д. Т. (2022). ПРИЧИНЫ ПЕРНАПРЯЖЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ У ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ ЛЮДЕЙ И МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ. *Journal of new century innovations*, 10(3), 103-108.
8. Мамирова Д. Т. (2021). СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД ПЛАНИРОВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАНЯТИЯ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОРТУ. Академические исследования в области педагогических наук, 2 (10), 867-870.
9. Mamirova, D. T., Abaykulova, N. E., Fazlieva, Z. K., Zokirova, S. M., & Jumaev, S. S. (2022). The Manifestation Of Creative Potential By Integrating Physical Culture And Departments Of The Youth Movement In Uzbekistan. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 5221-5228.
10. MAMIROVA, D. (2019). ASSOCIATION OF PHYSICAL PREPAREDNESS AND ACTOR MASTERY IN A SINGLE APPROACH DURING FUTURE SPECIALISTS TRAINING. *Culture and Arts of Central Asia*, 9(1), 68-72.
11. Tavakulovna, M. D., Erkinovna, A. N., Kamarbekovna, F. Z., Muratovna, Z. S., & Saidovich, J. S. (2022). Physical education and “union of youth” as an application of creative potential in Uzbekistan. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 430-439.
12. Tavakulovna, M. D., & Kamarbekovna, F. Z. (2021). THE ROLE OF PHYSICAL CULTURE IN PROFESSIONAL APPLIED TRAINING IN THE UNIVERSITIES OF ARTS AND CULTURE. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6(1), 6-6.
13. Tavakulovna, M. D., & Shamshidinovna, N. A. (2022). METHODOLOGY FOR CARRYING OUT THE EDUCATIONAL PROCESS IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 457-459.
14. Tavakulovna, M. D., & Shamshidinovna, N. A. (2022). OECD Principles of Corporate Governance and Well Organized Corporate Governance in Liverpool FC. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 4, 55-58.
15. Tavakulovna, M. D., & Shamshidinovna, N. A. (2022, March). USE OF MULTIMEDIA IN THE TRAINING PROCESS OF YOUNG GRECO-ROMAN WRESTLERS. In *Archive of Conferences* (pp. 32-37).
16. Ярская-Смирнова Е.Р. Социокультурный анализ не типичности/ Е.Р.Ярская-Смирнова. – Саратов, 2003.
17. https://iro86.ru/images/documents/CPMPK/2/kon_22_iunya.pdf

КОМПЬУТЕРДА ИМИТАЦИОН МОДЕЛЛАШТИРИШНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА САМАРАДОРЛИГИ

Isayev Nurbek Faxriddin o`g`li
JDPU o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompyuter yordamida imitatsion modellashtirishning imkoniyatlari va samaradorligi bo`yicha ko`rsatmalar berilgan.

Kalit so`zlar: Imitatsion modellashtirish, model, axborot, kompyuterli modellashtirish, adekvat, eksperiment.

Аннотация: В данной статье приведены инструкции о возможностях и эффективности компьютерного имитационного моделирования.

Ключевые слова: Имитационное моделирование, модель, информация, компьютерное моделирование, адекватность, эксперимент.

Annotation: This article provides instructions on the possibilities and effectiveness of computer simulation modeling.

Keywords: Simulation modeling, model, information, computer modeling, adequate, experiment.

Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining rivojlanishi axborotning tobora ortib borayotgan intensivligi bilan belgilanadi. Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining kuchayishi hisobiga oqimlar tufayli axborot olami makonining shakllanishi internetning rivojlanishi bilan bevosita bog`liq.

Bizning yaqin kelajagimiz yuqori ehtimollik bilan murakkablikni oshirish va o'zgarishlar sur'atini tezlashtirish orqali boshqariladi. Murakkablikning ortib borayotgan omillari yangisiga o'tishga olib keladi. Bilimga asoslangan iqtisodiyot zamonaviy sharoitda biznes qurishga yordam beradi. Bunday iqtisodiyot eng so'nggi ma'lumotlarni kiritishni talab qiladi.

Axborot texnologiyalarining eng ko'p qo'llaniladigan turlari quyidagilardir:

- birlashtirilgan ma'lumotlar bazalari bilan ishlash;
- tarmoq texnologiyalaridan foydalanish;
- foydalanish imkonini beruvchi ekspert tizimlarini joriy etish;
- boshqaruvchilarni qutqaradigan qarorlar qabul qilish tizimini joriy etish.

Hisoblash yordamida imitatsion modellashtirish texnologiya tizimlarini o`rganish uchun juda muhim vositadir, ammo undan foydalanish hamma hollarda ham samarali bo`lavermaydi.

Imitatsion modelni maxsus deb hisoblash mumkin, unday holda matematik modelning shakli quyidagicha bo`ladi:

- tizimni tarkibiy qismlarga ajratish loyihalanyotgan yoki o'rganilayotgan obyektning tuzilishini hisobga olgan holda amalga oshiriladi;
- xulq-atvor qonunlari sifatida foydalanish mumkin bo'lgan eksperimental ma'lumotlar, tabiiy tajribalar o'tkaziladi;
- tizimning vaqtdagi xatti-harakati bilan tasvirlangan dinamik tasvirlar yaratiladi. [1]

Kompyuterda imitatsion modellashtirishdan foydalanishning maqsadga muvofiqligining eng muhim mezonlari quyidagilardir:

- muammoni hal qilishning analitik, raqamli yoki sifat usullarining yo'qligi yoki qabul qilinishi mumkin emasligi;
- adekvat imitatsion modelni yaratish imkoniyatini ta'minlash uchun modellashtirilayotgan tizim haqida dastlabki ma'lumotlarning yetarli miqdori mavjudligi;
- kompyuterda ham amalga oshirish qiyin bo'lgan juda ko'p sonli hisob-kitoblarga ehtiyoj;
- kompyuterda modellashtirilganda tizimning optimal variantini izlash imkoniyati.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda imitatsion modellashtirish haqiqiy obyektga sodir bo'ladigan hodisalar mexanizmini o'rganishga imkon beradi. Agar to'liq miqyosli eksperimentda qisqa vaqt ichida sodir bo'lgan o'zgarishlarni kuzatish qiyin yoki imkonsiz bo'lsa imitatsion modellashtirish orqali ishonchli natijalarga erishiladi. [2]

Tizimni kompyuterda imitatsiya qilishning mohiyati kompyuterda model bilan tajriba o'tkazishdan iborat bo'lib, u ma'lum bir dasturiy ta'minot to'plami bo'lib, uning ishlashi davomida tizim elementlarining xatti-harakatlarini rasmiy yoki algoritmik tarzda tavsiflaydi.

Imitatsion modellashtirish samaradorligini imitatsiya natijalarining aniqligi va ishonchliligi, modelni qurish va u bilan ishlash vaqti, mashina resurslari narxi, modelni ishlab chiqish va ishlatish xarajatlari kabi bir qator mezonlar bo'yicha baholash mumkin. Samaradorlikning eng yaxshi o'lchovi, shubhasiz, olingan natijalarni haqiqiy tadqiqot bilan taqqoslashdir.

Xulosa qilib aytganda shaxsiy kompyuterlarning paydo bo'lishi modellashtirish uslubiyotiga yangi sifat o'zgarishlari kiritdi. Shaxsiy kompyuterlar yordamida tuzilgan model va algoritmlar asosida hisob-kitob ishlarini bajarish vositasi sifatidagina qolmadi, balki modellarni qurish va model yordamida tajribalarni o'tkazishda muhim o'rin egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. В.Ф.Кабанов. “Информационные технологии митационного моделирования в профессиональной деятельности”. Учебное пособие для студентов Саратовского государственного университета. Саратов 2015.
2. Ablazov Lazizbek Abdiquosimovich. Imitatsion modellashtirishning asosiy konsepsiya va vositalari. “Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari” elektron ilmiy jurnali. 131-bet.
3. Имитационное моделирование экономических процессов [Электронный ресурс]: Учебное пособие / Наталья Николаевна Лычкина. - Москва : Издательский Дом "ИНФРА-М", 2012. - 254 с.
4. Summers R.L. Computer simulation studies and the scientific method // (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16363976/>)

МАТЕМАТИКА DARSLARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Usarov Sardor Abdunazirovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika darslarida matnli masalalar o'zni, ahamiyati va turlari haqida ma'lumotlar va ularni yechish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, matnli masalalar, mantiq elementlari, mantiqiy masalalar.

O'quvchilar tafakkurini rivojlantirish muammosi matematika o'qitish metodikasining asosiy vazifalaridan biridir. Biroq hozirgi vaqtda o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmayapti, shuning uchun matematikaning ulkan rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayapti. Darsda o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning ba'zi usullarini hamda natijaga erishish uchun nimalarni o'zgartirish kerakligini ko'rib chiqamiz.

2021-yilda PISA tadqiqotida ilk bor ijodiy fikrlashni baholash yetakchi tarkibiy qismlardan biri sifatida kiritildi, bu tadqiqotning ushbu sohasining ahamiyatini ham, unga bo'lgan qiziqishni ham sezilarli darajada oshirdi. PISA tadqiqoti iqtidorli bolalarni aniqlashga emas, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlash imkoniyatlari chegaralarini aniqlashga, shuningdek, bu qobiliyatning ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlariga – o'quv amaliyotiga, dars va darsdan tashqari faoliyatlarga qanday bog'liqligini aniqlashga qaratilgan.

Biroq darsliklar ijodkorlikni rivojlantiruvchi mashqlarga boy emas. Hozirgi kunda matematika darslarida o'quvchilarni ochiq masalalarni yechishga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir. Bu vazifalar bolalarda turlicha fikrlashni rivojlantiradi. Divergent fikrlash bir xil muammoga bir nechta teng to'g'ri javoblarni topishga qaratilgan. Agar o'quvchi konvergent usuli bilan fikrlasa u muayyan algoritmgaga muvofiq harakat qiladi, divergent fikrlashda esa u ijodiy, nostandart yechimlarni qidiradi. Divergent fikrlash tarzi bilan tayyor harakat algoritmi bo'lmasa ham o'quvchilar har qanday muammoga yechim topa olishadi. Divergent taffakurli shaxs nusxa ko'chirmaydi, yaratadi. Inson har ikki turdagi fikrlashni rivojlantirishi mumkin va bu variant eng maqbuldir. Umumiy o'rta ta'limda konvergent fikrlashni o'rgatamiz, ammo divergent fikrlashni rivojlantirish majburiy o'quv dasturiga kiritilmagan.

O'quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirishni amalga oshirish uchun quyidagi mavzular bo'yicha rivojlantiruvchi topshiriqlar tizimi tuzildi: ortiqcha narsalarni istisno qilish; eng yomonini anqlash; tasniflash; mantiqiy vazifalar;

геометрик tarkib bilan bog'liq muammolar; quyishga doir vazifalari; qiziqarli vazifalar. Vazifalar o'quvchilarning aqliy faoliyatiga ta'sirini hisobga olgan holda guruhlariga bo'linadi.

Quyishga doir topshiriqlar, mantiqiy topshiriqlar, rebuslar, tasniflash vazifalari maktab o'quvchilarini fikrlashga o'rgatadi, hamda fikrlashning matematik uslubini shakllantiradi va rivojlantiradi, bu esa aniq, to'liq mantiqiy fikrlash va o'z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatiga olib keladi.

O'xshatish va ortiqcha narsalarni istisno qilish uchun topshiriqlar muammolarning yechimini topish, sezgi ko'nikmalarini shakllantirish uchun ishlatiladi, nazariyani bilish va hal qilishda noan'anaviy yondashuvni talab qiladi.

Geometrik mazmunga ega bo'lgan topshiriqlar maktab o'quvchilarining fazoviy va tasviriy ko'nikmalarini shakllantirishning asosi sifatida geometrik shakllar va ularning xossalarni bilishga, dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan.

Bunday vazifalarni darslarda muntazam ravishda qo'llanilishi, quyidagi yutuqlarga olib keladi:

- bolalar tafakkurini rivojlantiradi;
- o'quvchilarning mazmunini o'zlashtirish uchun faol aqliy faoliyatni talab qiluvchi yangi darsliklarga qiziqishiga;
- o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlari, kreativlik rivojlanadi.

Yuqorida aytib o'tilgan vazifalar tizimidan foydalanish uchun quyidagi shartlarni hisobga olish kerak:

1. tanlangan vazifalar bolalar uchun tanlangan bo'lishi kerak;
2. bir dars uchun tanlangan vazifalar fikrlashning turli tarkibiy qismlariga ta'sir qilish uchun turli xil bo'lishi kerak;
3. agar o'quvchilar topshiriqni bajara olmasalar, uni keyingi darsgacha fikr yuritish uchun qoldirish tavsiya etiladi;
4. o'quvchilarga shu kabi masalalar tayyorlash bo'yicha ixtiyoriy uy vazifasi berilishi mumkin;
5. Darsda vaqt cheklangan bo'lsa, u holda bu topshiriqlardan matematika to'garagida foydalanish mumkin.

Vazifalarni yechish va hal etishning muvaffaqiyati ma'lum bir mavzu bo'yicha bilimlarning chuqurligiga emas, balki fikrlash jarayonlarini tashkil etishga ko'proq bog'liq bo'lishi kerak. Tekshirish puxta o'rnatilgan va belgilangan mezonlar asosida amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Rivojlantiruvchi vazifalar tizimi:

Analogiya

Analogiya - ob'ektlarning qaysidir ma'noda o'xshashligi. Matematikada analogiyadan foydalanish masalalar yechimini topishning asoslaridan biridir. Ushbu turkumning vazifalari so'zlar o'xshashliklarni aniqlash va raqamlar orasidagi

o'xshashlikni topish kabi kognitiv usullarni qo'llashga qaratilgan.

Masalan:

1. kamaytiruvchi - ayirma, ko'paytma - ...?
2. qatorni davom ettiring: 1, 5, 13, 29, ...

Ortiqcha narsalarni istisno qilish.

Ushbu bo'lim har bir muammosida to'rtta ob'ekt ko'rsatilgan, ulardan uchta bir-biriga o'xshash va faqat bittasi boshqalardan farq qiladi.

Masalan,

1. Yig'indi, ayirma, ko'paytuvchi, uchburchak.
2. 9; 12; 8; 15.
3. sm, dm, m², km.

"Eng yomonini aniqlash"

Bu muammoni hal qilish usuli bo'lib, unda bayonotni isbotlash uchun eng noqulay, eng yomon holatni ko'rib chiqish mumkin. Agar biz eng yomon holat uchun bayonotni isbotlasak, boshqa holatlar to'g'ri bo'ladi. Asosiysi, bu eng yomon holatni to'g'ri aniqlashdir.

Masalan:

1. Sinfda 37 kishi bor. Ularning orasida bir oyda tug'ilgan to'rt kishi borligini isbotlang.
2. Uchta qulf uchun uchta kalit mavjud. Qulflarning kalitlarini topish uchun eng kam sinovlar soni qancha?

Tasniflash.

Tasniflash - fikrlashning umumiy kognitiv usuli bo'lib, uning mohiyati berilgan ob'ektlar to'plamini juftlik bilan kesishmaydigan kichik to'plamlarga (sinflarga) bo'lishdir.

Masalan:

Uzunlik, maydon, massa so'zlarini nima birlashtiradi? Ularga qaysi so'z mos keladi: ikkinchi, sentner, kattalik, metr?

Mantiqiy masalalar.

Mantiqiy topshiriqlar dalillarga asoslangan fikr yuritish, tahlil qilish qobiliyatini talab qiladigan vazifalardir.

Masalan:

1. Shohida, Dilshoda, Sobir va Nurbek olma terishdi. Dilshoda tergan olma eng ko'pi edi, Shohidaniki esa eng kami emas edi. Qizlar o'g'il bolalarga qaraganda ko'proq olma terganlari rostmi?
2. Nodira to'g'ri bayonot berdi. Lola buni so'zma-so'z takrorladi va u yolg'on bo'ldi. Nodira nima dedi?

Geometrik shakllarga oid vazifalar.

1. Ikkita uchburchakni shunday chizingki, ularning umumiy qismi:

a) olti burchakli; b) beshburchak; v) to'rtburchak; d) segment; e) nuqta.

2. Kvadratni ikkita teng shaklga kesib oling (10 ta usul).

Quyishga doir masalalar.

1. Birinchi idishda 10 litr suv bor. Qanday qilib suvni 5 va 7 litrli bo'sh idishlar yordamida teng ikki qismga bo'lish mumkin?

2. Sakkiz litrli banka suv bilan to'ldirilgan. Uch litrli va besh litrli idishlar yordamida 1 litr suvni qanday to'kish mumkin?

Xulosa qilib aytganda turli mavzularda ko'plab bunday vazifalarni o'ylab topishimiz mumkin, ular turli xil fikrlashni rivojlantiradi, fikrlash va ijodkorlikning moslashuvchanligini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ijodiy vazifalar ijodkorlikni rivojlantirish vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Karaganova Y. "Развитие креативного мышления на уроках математики" nsportal.ru Ta'lim ijtimoiy tarmog'i.

2. Usarov S. "Elements of logic and some considerations on the application of operations on them " Euroasian scientific Herald (ESH) ISSN (E): 2795-7365.

3. Mamadjanova M. "Mantiqiy, kombinatorik va nostandart masalalar" Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2020.

4. Usarov S. "Elektron ta'lim muhitida o'quvchilarning mantiq elementlarini o'rganishga qiziqishlarini rivojlantirish" Toshkent davlat pedagogika univrsiteti ILMIIY AXBOROTLARI ilmiy nazariy jurnal 2022 yil 264-270 bet.

МАКТАБ МАТЕМАТИКА ДАРSLARIDA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILARNING BO'SHLIQLARINI TO'LDIRISHDA ULARNING TEMPERAMENT XUSUSIYATLARINI XISOBGA OLIB YONDASHISH

Ismatov Normurod Asatulla o'g'li, Bayzaqov Maxmud Baxodir o'g'li
JDFU Matematika o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchilari

Annotatsiya: ushbu maqolada maktab matematika darslarida bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bo'shliqlarini to'ldirishda temperament xususiyatlaridan kelib chiqib yondashish bo'yicha metodik ko'rsatmalar va tavsiyalar berilgan. Temperamentning to'rt xil turiga mansub o'quvchilar bilan qanday ishlash bo'yicha metodik ko'rsatma berilgan hamda misol va masalalar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: temperament, matematika, sangvinik, flegmatik, xolerik, melanxolik, matinli masala, mantiqiy masala, tasvirli masala.

Bugungi kunda matematika fanini rivojlantirish uchun turli metodlar va ta'lim texnologiyalari ishlab chiqilmoqda. Ularning barchasida bitta maqsad-matematika darslarida o'quvchilarning matematik bilim, malaka va ko'nikmalarini samarali rivojlantirishdan iboratdir. Biz ham shu maqsadda maktab matematika darslarida past o'zlashtiruvchi o'quvchilarga ularning temperament xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish metodikasini rivojlantirishni maqsad qildik. Albatta har bir o'quvchi turli darajadagi bilim bilan bir qatorda turli darajadagi fel-atvor va turli darajadagi kayfiyatga ega hisoblanadi, ularning hammasiga bir xil topshiriq bermasdan bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarga ularning temperament xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashish zarur. Biz aynan shu muammoni yechishga harakat qilmoqdamiz!

Maktab matematika darslarida bo'sh o'zlashtirayotgan o'quvchilarning bo'shliqlarini to'ldirishda ularning temperament xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashish. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni matematika faniga qiziqtirish va ularga misol va masalalar yechish orqali matematik savodxonligini oshirish. O'quvchilar temperamenti xususiyatlaridan kelib chiqqan holda misol va masalalar berish, ularga yo'nalish va yordam berish, darslarda ko'proq etibor berish, kerak bo'lganida yakka tartibda darsda va darsdan tashqari holatlarda ishlash orqali ularning bilimini boshqa sinfdosh o'quvchilarning darajasiga yetkazish!

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini va matematik savodxonligini oshirish. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning boshqa sinfdoshlaridan qolib ketmasligiga, fan mavzularini o'zlashtirishiga amaliy yordam berish. Mavzular ketma-ketligining uzviyligini ta'minlash. Ular bilan kerak bo'lganida yakka tartibda ishlash orqali bilim, ko'nikma va malakasini oshirish. Matematika fanini amaliy ahamiyatini tushuntirish va hayotda qo'llay olishlariga yordam berish.

Jamiyatimizda har sohada bilimli, yetuk kadrlarni chiqarish bugungi kun uchun dolzarb hisoblanadi. Yetuk kadrlar yetishishi uchun avvalo maktabda o'qitilayotgan fundamental bilimlar asos bo'lib xizmat qiladi. Maktabda o'qitilayotgan fanlarning samaradorligini oshirishimiz zarurdir.

Yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan yanada ishlash, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan esa ularning temperament xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlash zarurdir. Ayrim o'quvchilarga do'stona munosabatda bo'lsangiz, ayrimlariga qattiq qo'llik qilish zarur, ayrimlari og'irroq gaplarni ko'tarsa, ayrimlari umuman gap ko'tara olmaydi. Chunki, ular turli temperamentga ega hisoblanadilar. Shu sababli ularni fanga qiziqtirish va o'qitish dolzarb hisoblanadi.

Maktabda matematika darslari boshqa fanlarga qaraganda birmuncha qiyinroq hisoblanishi bor gap. Ushbu fanni hamma o'quvchilar ham yaxshi o'zlashtira olishmaydi, bunga sabab ularning fanga bo'lgan qiziqishlari sustligida va temperament xususiyatlaridadir. O'quvchilarning temperament xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitishni tavsiya qilamiz. Albatta, bunda o'qituvchi temperament haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak.

Temperamentning xususiyatlari deganda, bir inson psixik faoliyati dinamikasini belgilovchi psixikaning barqaror individual xususiyatlarini tushunamiz. Bu xususiyatlar turli mazmundagi faoliyatlarda, motivlarda, maqsadlarda nisbatan o'zgarmaydi hamda temperament tiplarini xarakterlovchi tuzilishni hosil qiladi. Temperament 4 turga bo'linadi:

- Kuchli, muvozanatli, epchil tip. Serharakat tip. Sangvinik
- Kuchli, muvozanatli, inert (sustkash) tip. Og'ir, vazmin tip. Flegmatik.
- Kuchli lekin muvozanatsiz, ya'ni qo'zg'alish tormozlanishdan ustun chiqadigan qizg'in, jushqin tip. Xolerik.
- Kuchsiz tip. Melanxolik.

Matematika darslarida bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning temperamenti qaysi turga to'g'ri kelishini aniqlab olish zarur! Shundan keyingina ularga o'zidan kelib chiqqan holda yondashish mumkin.

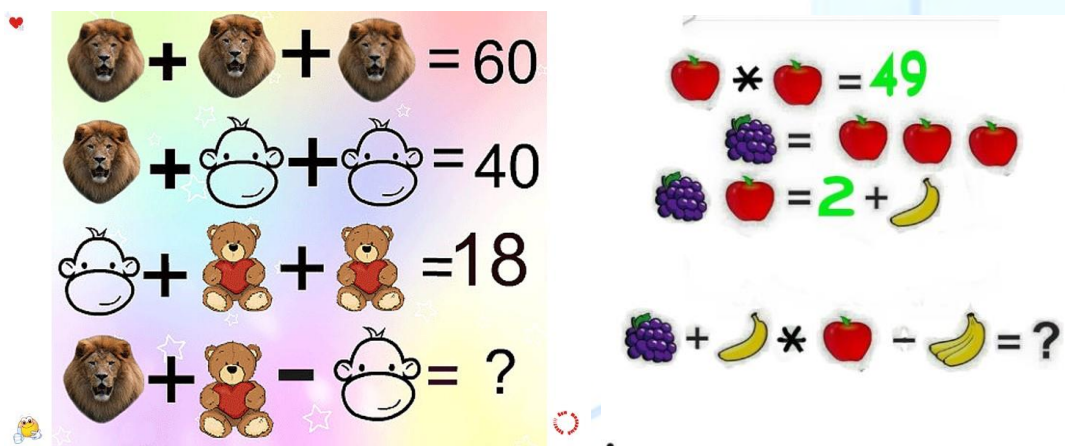
Biz quyida har bir temperament turiga mos keluvchi o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha metodik ko'rsatma beramiz!

1) Kuchli, muvozanatli, epchil tip. Serharakat tip. (Sangvinik)-bu temperament turiga mos keladigan o'quvchilar g'ayratli va shijoatli bo'ladi. Ammo, ularning matematikani bo'sh o'zlashtirishlariga sabab g'ayrati va shijoatini boshqa narsalarga yo'naltirganligidadir. Ularga ko'proq qiyin bo'lmagan soddadan murakkabga qarab joylashgan misol va masalalar berish tavsiya qilinadi, chunki ularga tushuntirib bersangiz ko'plab masalalarni ishlab kelishadi.

Masalan: Quyidagi cheksiz davriy o'nlilik kasr ko'rinishidagi sonlarni kasr ko'rinishiga o'tgazing.

- a) 0,(4) 0,(7) 0,(8) 0,(3) 0,(1) 0,(13) 0,(37) 0,(33) 0,(77)
0,(43) 0,(55) 0,(60) 0,(80) 0,(75) 0,(36) 0,(87) 0,(24)
0,(48)
- b) 0,2(4) 0,3(1) 0,5(7) 0,9(2) 0,4(4) 0,7(1) 0,9(7) 0,2(2)
- c) 0,2(4) 0,3(1) 0,5(7) 0,9(2) 0,4(4) 0,7(1) 0,9(7) 0,2(2)
- d) 0,21(4) 0,36(2) 0,5(75) 0,7(32) 0,12(4) 0,3(51) 0,12(5)
- e) 2,1(4) 3,5(9) 5,5(5) 2,7(2) 4,12(4) 8,3(51) 2,12(5)

2) Kuchli, muvozanatli, inert (sustkash) tip. Og'ir, vazmin tip. (Flegmatik)- Ushbu temperament turiga mos keladigan o'quvchilar kamgapligi va tortinchoqligi bilan ajralib turadi. Ularga do'stlardek muomala qilish orqali ko'ngliga yo'l topish mumkin. Dars davomida doskaga ko'proq chiqarish va ko'proq e'tibor berish tavsiya qilinadi. Ularni fanga qiziqtirish uchun tasvirli masalalar berish mumkin.

3) Kuchli lekin muvozanatsiz, ya'ni qo'zg'alish tormozlanishdan ustun chiqadigan qizg'in, jushqin tip. (Xolerik)- Ushbu temperament turiga mos keladigan o'quvchilar xayollari har joyda bo'lib, darsga etibor berishmaydi, boshqalarga halaqt qilishadi. Bunday o'quvchilar odatda mantiqiy masalalar yechishni yoqtirishadi. Shu sababli, ularga dars mavzusidan kelib chiqqan holda alohida individual topshiriqlar berish orqali matematik savodxonligini rivojlantirish tavsiya qilinadi.

Masalan: Bo'rilar va quyonlar orolida. Sexrli orolda faqat bo'rilar va quyonlar yashaydi. Ular sexrli xislatlarga ega. Bo'rilar haftaning seshanba, chorshanba va payshanba kunlari faqat rost gapiradilar, qolgan kunlari esa faqat yolg'on gapiradilar. Quyonlar esa haftaning payshanba, juma va shanba kunlari faqat yolg'on, qolgan kunlari esa faqat rost gapiradi.

1. Bir kuni Afandi oroldagi daraxt soyasida dam olayotgan bo'ri va quyonga duch keldi. Ular quyidagi gaplarni aytdilar:

Bo'ri: Kechadan oldingi kun men yolg'on gapirgan edim.

Quyон: Shu kuni men ham yolg'on gapirgan edim.

Bu voqea haftaning qaysi kuni ro'y bergan?

4) **Kuchsiz tip.** (Melanxolik)- Juda zaif o'quvchilar, ularni xafa qilishlari mumkin. Bunday o'quvchilar bilan muloqotda bo'lganda uning zaifligini hisobga olish kerak, shuning uchun u boshqalarga qaraganda ko'proq maqtovg'a va dalda olishga muhtoj. Ularni doskaga chiqarganda soddaroq masalalar berib ko'proq maqtash tavsiya qilinadi.

Maktab matematika darslarida a'lo va yaxshi darajada o'qiyotgan o'quvchilar bilan ishlash qiyinchilik tug'dirmaydi. Ular bilan til topishish ham juda osondir. Ammo, qoniqarsiz darajada o'qiydigan o'quvchilar bilan til topishish va ularga matematik bilimlarni berish birmuncha qiyin hisoblanishini tan olishimiz zarur. Bunga sabab ularning temperament xususiyatlaridan kelib chiqib o'qitmaganimizdadir. O'quvchilarning fe'l-atvori tez o'zgaruvchan hisoblanadi, chunki ular shunaqa yoshda. Temperament xususiyatlarini hisobga olib o'qitishda ular bilan yaqin aloqa o'rnatib, matematikadan boshqa mavzuda tez-tez suhbatlashib turish tavsiya qilinadi. Chunki, ularning temperamenti xususiyatlari o'zgargan bo'lishi katta ehtimol. Biz yuqorida taklif etgan tavsiyalarni albatta dars mavzusidan kelib chiqqan holda yondashish zarur. Masalan, "Har xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirish" mavzusini o'tayotganingizda aynan shu mavzuga doir tasvirli masalalar, mantiqiy masalalar, matnli masalalar va boshqa masalalar berish zarur. Dars muqaddasdir! O'quvchi olishi kerak bo'lgan bilimlar qolib, mavzudan tashqariga chiqib ketmaslik muhimdir. Buning uchun o'qituvchi darsga bir kun oldin yaxshigina tayyorgarlik ko'rishi kerak. Zero, biz kelajak avlodlarini o'qitayabmiz bunga bor kuch quvvatimiz va mahoratimiz bilan yondashishimiz zamon talabidir!

Adabiyotlar ro'yxati

1. G'oziyev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. T.: 1994
3. D. I. Yunusova. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Toshkent. 2010.
4. Azizhodjaeva N.N. Pedagogicheskie tehnologii i pedagogicheskoy masterstvo. - T.: TGPU im. Nizami, 2003.
5. A.Quchqorov, Sh.Ismoilov "Mantiqiy masalalar". Toshkent-2008
6. Podlasiy I.P. Pedagogika. Noviy kurs. Uchebnik dlya studentov pedagogicheskikh vuzov. - Maskva-1999.
7. B.Q.Haydarov "Matematika" 5-sinf darslik. Toshkent-2015

INTERNET TARMOQLARI

IBRAGIMOVA MEHRANGIZ

G'ijduvon tuman 2-son Kasb-hunar maktabining

INFORMATIKA fani o'qituvchisi

Tel: (90)0850204

Annotatsiya : Internet barcha an'anaviy informatsiya tizimlari – telekommunikatsiya, teleradioeshittirish, informatsiyalarni xalqaro miqyosda faol almashtirish va h. k.ning texnologik imkoniyatlarni uyg'unlashtirib qo'llanganligi uchun u bir necha vazifani – informatsiya va bilimlar manbai;

Kalit so'zlar: Internet , Internet tizimi, ompyuter tarmoqlari, . IP, elektron pochta, O'zbekiston, informatsiya

Internet (lotincha: inter – aro va net – tarmoq) – standart minimal internet protokoli (I) orqali ma'lumot almashuvchi kompyuter tarmoqlarining butunjahon va omma uchun ochiq to'plamidir. Bu ma'lumotlarning asosiy tashuvchi protokoli TCP/IP dir. TCP/IP o'zaro bog'liq protokollar yig'indisi bo'lib, internetda ma'lumot tarqalishida asosiy o'rin egallaydi. Internet tarmog'ini minglab akademik, davlat, tijorat va xonadon tarmoqlari tashkil etadi. Internet elektron pochta, chat hamda o'zaro bog'langan sahifalar va boshqa Butunjahon o'rgimchak to'ri servislaridan tashkil topadi.

Internet — katta (global) va kichik (lokal) kompyuter tarmoqlarini o'zaro bog'lovchi butunjahon kompyuter tizimi. Unda geografik o'rni, zamon va makondan qat'iy nazar, ayrim kompyuter va mayda tarmoqlar o'zaro hamkorlikda global informatsiya infratuzilmasini tashkil etadi. Qaydnomalar tizimi bilan boshqariladigan barcha hosila tarmoqlar hamkorlikda iste'molchilarga ma'lumotni saqlash, e'lon qilish, jo'natish, qabul qilish, izlash va ma'lum bo'lgan barcha variantlar (matn, tovush, videotasvir, fotosurat, grafika, musiqa tarzida va b. ko'rinishlar) da axborot almashinishga imkon yaratadi.

Internet tizimi 20-asr. 60-yillarida paydo bo'ldi. O'sha paytlarda Amerika mudofaa departamenti tashabbusi bilan kompyuterlar telefon tarmoqlariga ulana boshladi. Dastlab, bunday faoliyat takomillashtirilgan loyihalar agentligi (AKRA) tadqiqotlari doirasida olib borildi. Bu tadqiqotlar sovuq urush avj olgan davrga to'g'ri keldi. AQSH mudofaa departamenti urush bo'lib qolgan taqdirda oddiy kommunikatsiya vositalari ishdan chiqqudek bo'lsa, o'rniga yangi qo'shimcha kommunikatsiya vositalarini izlash bilan faol shug'ullandi. 60-yillar oxiri va 70-yillarda Internet tarmog'i uncha keng rivojlanmadi. Dastlabki o'n yillik xalqaro tarmoq, asosan, harbiylar va yirik olimlarning shaxsiy elektron liniyalari faoliyati doirasi bilan cheklandi. Internetning beqiyos rivojlanish sur'ati davlat, ta'lim, akademik va ijtimoiy tuzilmalarning o'ziga xos umumiy moliyaviy va intellektual ulushiga bog'liq bo'ldi.

20-asr 70-yillarida turli tarqoq kompyuterlar tarmoqlari orasida informatsiyani uzatish va almashinish qoidalari tizimi ishlab chiqildi. Bular o‘zaro hamkorlikka doir qaydnomalar – Internetworking protocols (IP) bo‘lib, global tarmoqni takomillashtirish uchun qulay muhit yaratdi. IP o‘rnatgan tartibga ko‘ra, har qanday alohida tarmoq informatsiyani ko‘p tarmoqlar orqali "birinchi punktdan to oxirgi punktgacha" yetib borishini nazorat qilishi lozim. Shuning uchun Internet negizini tashkil qiladigan qaydnomalar tizimi, xususan, Transmission Control Protocol (TCP), File Transfer Protocol (FTP) ichida IP muhim qaydnomalardan biri hisoblanadi.

Internet rivojlanishining dastlabki bosqichida uni, asosan, AQSH mudofaa departamenti mablag‘ bilan ta‘minlagan. 70-yillar oxiriga kelib esa, asosan, uch ta‘minlash manbai ajralib turdi: xukumat, universitetlar va tadqiqot laboratoriyalari (shu jumladan mustaqillari ham).

80-yillarda Internet o‘ziga xos tarzda universal ko‘lamlargacha rivojlana boshladi. O‘sha davrda Internet vositasida uzatiladigan informatsiyaning o‘sishi "oyiga 20 foizdan ko‘paytirib borish" shiori ostida bordi. Masalan, AQSH ning asosiy tarmog‘i bir sekundda 165 mln. bayt informatsiyani qayta ishlaydi va uzatadi. Bu sur‘at bir sekundda "Brittanika" ensiklopediyasi"ni uzatish uchun yetarli. 80-yillar o‘rtalarida Internetni jamoat va tijorat tarmoklariga ulash natijasida Internet tizimi ham ko‘lam, ham sifat jihatidan rivojlandi. 90-yillarda Internet tizimini boshqarish borasida tub o‘zgarishlar yuz berdi.

Internet standartlar tizimi hisoblanadi. U o‘z faoliyatida o‘zini o‘zi rostlab turish, o‘zini o‘zi boshqarish falsafasiga rioya qilib foliyat yuritadi. Hozirgacha uni boshqarib turadigan yagona tashkilot yo‘q. Uning faoliyatiga doir qoidalar kirish mezonlari sifatida ishlab chiqilgan. Texnik masalalar esa "Internet Engineering Forse (IETL) kompaniyasining faol ishtirokida hal qilinadi, barcha standartlar "Internet Architecture Board" (IAB) kompaniyasi tomonidan qabul qilinadi. 20-asrning oxirgi o‘n yilligida Internet tizimi beqiyos darajada o‘sdi. Agar 80-yillar oxirida Internet tizimiga taalluqli 28000 dan ortiq asosiy kompyuterlar faoliyat ko‘rsatgan bo‘lsa, 90-yillar oxiriga kelib ularning soni o‘nlarcha mln.gayetdi. Internet xizmatidan foydalanuvchilar soni butun yer yuzi bo‘yicha 160 mln. kishini tashkil qildi (1999).

Shveysariyadagi yadro tadqiqotlari markazlaridan biri multi-media tizimining tarqoq kompyuterlarini yagona tarmoqqa "bog‘lash"ning ancha takomillashgan usulini ishlab chikdi. U "World Wide Web" ("Jahon o‘rgimchak uyasi") tizimida o‘z aksini topdi. Bu tizim Internetni o‘ziga xos ommaviy axborot vositasiga aylantirdi hamda u informatsiya texnologiyalari, radio eshittirish va telekommunikatsiya imkoniyatlariga ega bo‘ldi. Endi Internet faqat matnni emas, balki tasvirni, suratlarni, rasmlarni, tovush va videotasvirlarni ham uzatishga, voqea yuz berayotgan joydan to‘g‘ridanto‘g‘ri olib berishga ham qodir.

Internet barcha an‘anaviy informatsiya tizimlari – telekommunikatsiya, teleradioeshittirish, informatsiyalarni xalqaro miqyosda faol almashirish va h. k.ning texnologik imkoniyatlarni uyg‘unlashtirib qo‘llanganligi uchun u bir necha vazifani – informatsiya va bilimlar manbai; ommaviy axborot vositasi, insoniyat faoliyatining barcha sohalari (shu jumladan, ta‘lim-tar-biya, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy,

sayyohlik va h. k.) ga taal-luqli informatsiya xizmatlari tizimi; istiqbolli bozor va milliy kom-paniyalarning xalqaro informatsiya maydoni va jahon bozoriga eng tejamli va tezkor usulda qo'shilish imko-nini beradigan vosita vazifasini o'taydi.

Jamoat va tijorat tuzilmalari uchun Internetdan foydalanish imkoniyati oshgan sari provayderlar (Internet bilan aloqa o'rnatishga xizmat ko'rsatadigan kompaniyalar), Internet informatsiyasi iste'molchilari soni ham ko'paymoqda, informatsiya manbai va ommaviy axborot vositasi sifatida Internet ommalashmoqda. Bularning barchasi noshirlar, jurnalistlar, informatsiya agentliklari, i. ch. xamda savdo kompaniyalari va firmalari muhitida raqobatning shakllanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Telefon simlaridan tashqari, optik tolali kabellar, radio tarmog'i yoki sun'iy yo'ldosh orqali Internetga chiqish mumkin bo'ldi. Buning uchun Internet bilan aloqa o'rnatishga xizmat ko'rsatadigan kompaniyalar – provayderlar bo'lishi lozim. O'zbekistonda Internetga ulashga doir informatsiya xizmatlari 1997-yildan ko'rsatila boshladi. Dastlab Naytov (<http://www.naytov.com>), Uznet (<http://www.uznet.net> Arxivlandi 2013-02-16 Wayback Machine saytida.) yoki Istlink (<http://www.eastlink.uz> Arxivlandi 2020-06-12 Wayback Machine saytida.) kabi provaydkompaniyalar faoliyat boshladi (1999). O'zbekistonda jadal rivojlanayotgan kompyuterlashtirish va avtomatlashtirish sohalari Internet tarmog'ining aloqa funksiyasidan keng foydalanishga imkon beradi. Internetga ulangan abonent uydagi yoki ishxonadagi kompyuter orqali, aytaylik, AQSH, Avstraliya yoki Afrikadagi kompyuterlarga kiritilgan xilma-xil mavzudagi ma'lumotlarni matn, surat yoki videotasvir ko'rinishida olishi mumkin. Bu ma'lumotlar Internet tizimiga oldindan kiritiladi. Dunyoning turli chekkalarida joylashgan maxsus ixtisoslashgan kompaniyalar qidiruvni tezlashtirishga yordam beradi. Ular "qidiruv dvigateli" deb ataladi, ma'lumotlarning mundarijasini ma'lumotnoma (spravochnik) kabi saqlaydi va o'sha ma'lumotlar joylashgan "Internet adresi"ni abonentga beradi. Mazkur adres bo'yicha ma'lumotlar "Internet varaqchalari" da saqlanadi. Abonent biror ma'lumotni, mas, "paxta" so'zini qidiruv dvigateli orqali qidirsas, shu so'zga tegishli ma'lumotlarni, paxta bilan ish olib boradigan kompaniyalar ro'yxatini yoki jahon birjasida paxtaning narxini abonent kompyuterida chiqarib beradi. Internet varaqchalari shaxsiy va rasmiy bo'lishi mumkin. Shaxsiy varaqchalar alohida shaxslar tomonidan tuziladi va shu shaxslar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Rasmiy varaqchalar idoralar, tashkilotlar, kompaniyalarga tegishli bo'ladi, ularda hukumat idoralariga doir ma'lumotlar saqlanadi. Internet orqali savdo-sotiq ishlari, kom-paniyalar xizmatlarini yoki mahsulotlarni reklama qilishni keng yo'lga qo'yish, Internet varaqchalarida suratlar bilan berilgan mahsulotlarni harid qilish mumkin.

Xalqaro Internet tizimida O'zbekiston haqida ham ma'lumotlar bor. Rasmiy varaqchalardan O'zbekiston hukumati varaqchalari, O'zbekistonning AQSH dagi elchixonasi varaqchalari va b. ko'plab rasmiy varaqchalar mavjud. Ularda O'zbekiston Respublikasiga tegishli deyarli barcha ma'lumotlar bor. Bulardan tashqari, O'zbekistonga taalluqli shaxsiy varaqchalar ham mavjud: "Umid" varaqchasi, o'zbek estradasi haqidagi varaqcha va boshqa 2000-yil fevral oyidan boshlab Internet efiriga O'zbekiston televideniyesi (O'z TV)ning "Axborot" dasturi chiqa boshladi, O'z TV sayti tuzilgan va takomillashtirilmoqda. Informatsiya resurelariga oid ko'p masalalarni

respublikadagi yirik kutubxonalar shu sohadagi Internet tarmog‘i ko‘lamiga suyanagan holda hal qiladi. Mas, Tibbiyot kutubxonasi, Respublika ilmiy-texnika kutubxonasi, O‘zbekiston fanlar akademiyasining Asosiy kutubxonasi va boshqa.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Internet"ning xalqaro axborot tizimlariga kirib borishni ta‘minlash dasturini ishlab chiqishni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori (2001) O‘zbekistonning bu borada xalqaro miqyosda o‘z mavqeiga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ma‘lumotlarni uzatish milliy tarmog‘i O‘zPAK Davlat kompaniyasi va O‘zNET tarmog‘idan iborat.

Internetdan foydalanuvchilar soni, mas, AQSH da 55 mln., Xitoyda 55 mln., Yaponiyada 8 mln.dan oshib ketdi. Keyingi o‘rinlarni Angliya, Kanada

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. „Harlow H. Curtice is dead at 69“. The New York Times (4-noyabr 1962-yil). Qaraldi: 6-oktabr 2009-yil. (fee for article)
3. Larsen, Roy (5–yanvar 1970–yil). „A Letter From The Publisher“. Time. 2013-08-22da asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 2015-10-15. Arxivlandi 2013-08-22 Wayback Machine saytida.
4. „Person of the Year 2007“. Time. 24-avgust 2013-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 8-iyul 2009-yil.
5. Von Drehle, David. „Person of the Year 2008“. Time (17-dekabr 2008-yil). 29-aprel 2009-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 17-dekabr 2008-yil.
6. Grunwald, Michael. „Person of the Year 2009“. Time (16-dekabr 2009-yil). 26-avgust 2013-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 16-dekabr 2009-yil.
7. Grossman, Lev. „Person of the Year 2010“. Time (15-dekabr 2010-yil). 15-dekabr 2010-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 15-dekabr 2010-yil.

DUNYO DINLARINING PAYDO BO'LISHI VA ULARNING INSONIYAT TARIXIDAGI O'RNI

Xolmatov Abror Sobirovich

Toshkent viloyati Ohangaron tumani

40-umumiy o'rta talim maktabi

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyo dinlarining vujudga kelish tarixi, turfa xil ta'limotlari hamda ularning insoniyat tarixidagi o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: din, etiqod, qarashlar, fikr, millat, fakt, insoniyat, tarix

Din inson va jamiyat ma'naviy hayotining bir qismi bo'lib, kishilarni doimo ezgulikka chorlab kelgan. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov dinning jamiyat hayotida tutgan o'rni haqida "Din odamzotni hech qachon yomon yo'lga boshlamaydi. Mamlakatimizda qadim davrlardan boshlab turli millat va elatlar ahil-inoq bo'lib yashab kelmoqdalar. Ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda 10 mingdan ortiq din mavjud. Salkam 8 milliardni tashkil etuvchi jahon aholisining etnik tarkibiga nazar solsak, ikki mingga yaqin millat va elatdan iborat ekaniga guvoh bo'lamiz. Qiziq millatlar sonidan ham ko'p bo'lgan dinlar qanday yuzaga kelgan. Bu borada nazariyada qanday faktlar va tarixiy ma'lumotlar bor. Ushbu maqolada shu xususda olib borgan izlanishlarimizni jamladik. Fanda dinlarning shakllanishi tarixiga oid ikki xil qarash mavjud. Birinchi qarashga ko'ra dinning paydo bo'lishi bevosita insoniyatning yaralishi bilan bog'liq. "Teologik yondashuv" ya'ni birinchi qarashga ko'ra, Xudo ilk insonlarni yaratishi bilan ularga O'zini tanitgan, natijada inson ilk dinga e'tiqod qila boshlagan. Bugun mavjud bo'lgan har qanday din o'zining tarixini insoniyat yaralishi – ilk inson bilan bog'lashini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, islom dinida – Odam va Havvo, yahudiylik va xristianlikda – Adam va Eva, zardushtiylikda – Govmard va boshqalar. Mazkur ta'limotlar dinlarning muqaddas manbalarida bayon qilingan. Teologik yondashuvga ko'ra, turli buyumlarga sig'inish va ko'pxudolik, jumladan animizm, totemizm, fetishizm va shomonlik yakkaxudolilikdan keyin yuzaga kelgan.

1. Fetishizmga e'tiqod qiluvchilarning ma'budlari

Dinlarning kelib chiqishi haqidagi ikkinchi qarash fanda "materialistik yondashuv" deb nomlanadi. Mazkur qarashlarning paydo bo'lishi antik davrga borib taqalib, ilk bor qadimgi yunon faylasuflari qarashlarida aks etgan. XVII asrga kelib Evropada cherkov hokimiyatining susaya boshlashi, hurfikrlilik namoyandalari – din tanqidchilarining paydo bo'lishi, XIX asrning ikkinchi yarmida Charlz Darvin tomonidan "Turlarning kelib chiqishi" (1859) nomli asarning chop etilishi ham turtki bo'ldi. Qator olimlarning fikriga ko'ra din bu ijtimoiy hodisa, inson tafakkuri,

emosiyalari mahsulidir. Mazkur qarash tarafdorlari dinlar soddadan – murakkabga, umumiylikdan – xususiylikka, ko`pxudolikdan – yakkaxudolikka tomon uzoq tarixiy evolyusion jarayonni bosib o`tgan deb hisoblashadi. Materialistik qarash qo`rquv dinlarning kelib chiqishida asosiy rol o`ynagan hissiy holat ekanini ilgari suradi. Jumladan, ingliz faylasufi Gerbert Spenser (1820–1903) ham ibtidoiy qabila dinlarining kelib chiqishiga qo`rquv natijasida “ajdodlarga sig`inish” sabab bo`lganligini ta`kidlaydi. Spenser ijtimoiy hisob–kitoblarga suyangan holda, hayot qo`rquvining dinlardagi o`rniga alohida degan nazariyani ilgari surgan. Raqamlarga murojaat qilsak, bugun eng ko`p tarafdorlarga ega dinlar 5 ta bo`lib, ular Islom, Xristianlik, Yahudiylik, Buddaviylik, Hinduizm sanaladi. Diniy e`tiqod mavzusi shaxsiy va erkin tanlovga asoslangan huquq bo`lishiga qaramay, bu borada turli-tuman statistikalar e`lon qilib boriladi. O`tgan 2021 yilgi raqamlarga ko`ra, xristianlik eng ko`p tarqalgan din bo`lib, unga dunyo bo`yicha 2,38 milliard kishi e`tiqod qiladi. Islom diniga e`tiqod qiluvchilar soni esa bugungi kunda 1,91 milliardni tashkil etmoqda. Hinduiylikka sig`inuvchilar soni esa 1,16 milliardga teng. Bu din tarqalish darajasi bo`yicha jahonda uchinchi o`rinda. Buddizmga esa esa 507 million kishi e`tiqod qiladi. Navbatdagi eng keng yoyilgan din yahudiylik bo`lib, unga e`tiqod qiluvchilar soni 14,6 million kishini tashkil etadi. Keling, endi eng ommalashgan ushbu besh dinning paydo bo`lish tarixiga nazar solsak. 1. Demak, izdoshlari soni bo`yicha dunyoda birinchi o`rinda turadigan Xristianlik (yunoncha christos – «muqaddas yog` surtilgan», «xaloskor») milodning I asrida Falastinda yuzaga kelgan. Xristianlik ta`limotining paydo bo`lishi Iso Masih shaxsi bilan bog`liq. Iso shaxsi haqidagi munozaralar fanda mifologik va tarixiy maktablarning paydo bo`lishiga olib kelgan. Mifologik maktab vakillari Isoni to`qima obraz sifatida bilishsa, tarixiy maktab tarafdorlari uning real shaxs bo`lganiga ishonch bildirishadi. 311 yilda xristianlik din sifatida rasmiy ravishda tan olindi. Shu asrning oxirida, imperator Konstantin davrida xristianlik davlat muhofazasini ado etuvchi va unga rahnamolik qiluvchi davlat diniga aylandi. Xristianlikning muqaddas manbasi “Qadimgi Ahd” va “Yangi Ahd” deb nomlanuvchi ikki bo`limdan tarkib topgan “Bibliya” (yunoncha – “kitoblar”) kitobi hisoblanadi. (

2. “Bibliya” kitobi

1054 yilda xristianlik dini doirasida ilk yirik bo`linish ro`y berib, natijada pravoslav (Sharqiy xristianlik) va katolik (G`arbiy xristianlik) cherkovlari yuzaga keldi. Pravoslavlik tarixan xristianlikning sharqiy yo`nalishi sifatida shakllandi. Nomlanishi yunoncha “orthodoxia” – “to`g`ri e`tiqod” tushunchasining rus tiliga tarjimasidan – Pravoslavlik so`zidan kelib chiqqan. Katoliklik xristianlik dinining eng yirik yo`nalishi hisoblanadi. “Katolik” so`zi butun jahon, butun dunyo (umumiy, dunyoviy) degan ma`noga ega.

2. Islom dini eng keng tarqalgan navbatdagi din bo`lib, bu so`zning arab tilidagi lug`aviy ma`nosi – taslim bo`lish, bo`ysunish ma`nolarini beradi. Islom dini ta`limoti bo`yicha Muhammad payg`ambar (a.s.) avvalgi payg`ambarlar ishini davom ettirgan, ular dinini qayta tiklagan, Qiyomat oldidan yuborilgan oxirgi payg`ambar (Xotam al-anbiyo) – nabiy va rasul deb tan olinadi. Islom dini VII asrda Hijoz (G`arbiy Arabiston)da paydo bo`lgan. Islom dinining paydo bo`lishi xususida Islom manbalariga asoslangan diniy an`anada u ilohiy hodisa, insonlarni to`g`ri yo`lga solish uchun Alloh taolo tomonidan yuborilgan oxirgi ta`limot deb hisoblanadi. Islom talqinida dastlab yahudiy va xristianlar ham aynan musulmonlar e`tiqod qilgan Xudoga ishonganlar.

3. Qur`oni karim — Islom dinining muqaddas kitobi

Qur`oni karim Islom dinining muqaddas kitobi hisoblanadi. Mazkur kitobning bir necha nomlari bo`lib, ulardan “Qur`on” (arabcha – o`qish), “Furqon” (farqlovchi), “al-Kitob” nomlari mashhur. Qur`on 114 ta sura, 6236 oyatdan iborat. Suralar Qur`ondan bir bo`lak bo`lib, eng kam uchta, eng ko`pi 286 oyatni o`z ichiga oladi. Qur`ondagi suralar o`z mazmuniga yoki nozil bo`lgan vaqtiga, ya`ni xronologik tartibiga qarab emas, balki Muhammad (s.a.v.) belgilab bergan tartib asosida payg`ambar vafotidan keyin jamlab yozilgan. 3. Yahudiylik dunyodagi eng qadimiy milliy dinlardan biri bo`lib, taxminan miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikda Misrda paydo bo`lgan. Yahudiylik yagona Xudoga, muqaddas kitobga va payg`ambarlarga imon keltirilishi bilan milliy dinlardan, milliy lashtirilishi bilan esa, ilohiy dinlardan ajralib turadi. Yahudiylikda diniylik va milliylik o`zaro birlashib ketgan bo`lib, ularni bir-biridan alohida tushunish mumkin emas. Yahudiylik dini vakillari tarixiy va adabiy – badiiy manbalarda “yahudiy”, “ibroniy” va “isroil o`g`illari” kabi nomlar bilan tilga olinadi.

4. “Tavrot” — Yahudiylikning muqaddas kitobi

“Tanah” va “Talmud” Yahudiylikning muqaddas kitoblari hisoblanadi. “Tanah” kitobi “Tora” (“Tavrot”), “Naviim” (“Payg`ambarlar”) va “Ketuvim” (“Kitoblar”) kabi uch bo`limdan tashkil topgan. “Tanah” nomi esa, ana shu uch bo`limning ibroniycha bosh harflarining qo`shilishidan hosil bo`lgan.

4. Hinduiylik atamasi “Hind daryosi atrofida yashovchi” ma`nosini bildiruvchi fors so`zidan kelib chiqqan bo`lib, g`arb olimlari mintaqa xalqining dinini ifodalash uchun uni ishlatganlar. Hindlar esa o`z dinlarini “Sanatana Dharma” – azaliy–abadiy din, deya nomlaydilar. Mazkur din, asosan Hindistonda tarqalgan bo`lib, mamlakat aholisining 83 foizi unga e`tiqod qiladi.

5. Hinduizm dinining ilohlari haykali

Hinduiylikda totemistik unsurlar yorqin namoyon bo`lib, bu, asosan, sigir, maymun, ilon kabi xayvonlarning ilohiylashtirilishida namoyon bo`ladi. Hinduiylikning aqidaviy, marosimiy va ramziy sohalaridagi juda ham murakkab tizimi unga e`tiqod qiluvchilarning turlicha talqinida yana ham murakkablashib ketadi.

5. Diniy–falsafiy ta`limot sifatida vujudga kelgan Buddaviylik bugungi kunda e`tiqod qiluvchilar soniga ko`ra, xristianlik, islom dinidan keyingi o`rinda turadigan jahon dinlaridan biri hisoblanadi. Buddaviylik miloddan avvalgi VI–V asrlarda Shimoliy Hindistonda vujudga kelgan. Bu davrga kelib ko`p xudolikka asoslangan vedachilik, braxmanlik, jaynizm yangi ijtimoiy sharoitga javob bera olmay qolgan edi. Buddaviylikning asoschisi Siddhartha (sanskritcha “ezguliklar keltiruvchi”) Gautama Shak`yamuni (mil. av. 567–488 y.) real tarixiy shaxs bo`lib, Hindiston va Nepal chegarasidagi Kapilavasta viloyatining Shak`ya qabilasi hukmdori oilasida tug`ilgan. Manbalarda uning ot minish, ov qilish, yugurish, kurash, she`r o`qish, husnixat va boshqa sohalarda mahoratli bo`lgani, bilimlarni oson o`zlashtirgani uchun donishmandlar unga saboq berishga ojiz qolganlari qayd etiladi. (6-rasm)

6. Buddha haykali. Yaponiya

Umuminsoniy g`oyalarning targ`ib etilishi hamda har bir millatning Buddha ta`limotini o`z tilida o`qib–o`rganishi mumkinligi buddaviylikning turli hududlarga tarqalishiga zamin yaratgan. Milodning birinchi asrlarida buddaviylik butunlay boshqacha tus oladi. Buddha ilohiylashtirilib, xudo darajasiga ko`tariladi va unga sig`iniladi. Buddaviy donishmandlar fikricha, har bir inson juda ko`p ezgu va yaxshi ishlar qilish orqali Buddaga aylanishi mumkin. Buddaviylik qoidalari va axloqiy tamoyillarini o`zida mujassam etgan kitob “Tipitaka” ushbu dinning muqaddas manbasi sanaladi. Hozirda “Tipitaka”ning ilk qo`lyozma nusxasi Shri Lanka (Seylon)da saqlanadi. Yuqorida dunyo xalqlari orasida eng keng tarqalgan besh dinning kelib chiqish tarixiga oid bo`lgan nazariy ma`lumotlarni jamladik. Ta`kidlash lozimki, ushbu dinlarning tub mohiyatida ezgulik va insoniylik g`oyalari ulug`lanadi. Shunday ekan, dinimiz, millatimiz va irqimizdan qat`iy nazar ezgu qadriyatlarni, insoniylikni unutmaylik.

References

1. Temirov. R. Hidoyat Journal 2011. Issue 2. Qadriyat.uz
2. Yodgorov. Sh. Early stages of formation and development of Arab-Muslim culture (VII-XI). Tashkent. 2012.
3. Qosimov.E. World History Ancient and Medieval Period. Tashkent. 2013. b431.
4. Fletcher, Richard. Moorish Spain. New York, 1992. P. 155.
5. Sulaymonova. F. East and West (cultural relations of ancient and medieval times). Tashkent-1997.p.-260.
6. Mamajonova I. (2019). Historical factors of formation of the notarial sphere in our country Modernization in the process of education and upbringing, 1 (14), 88- 95.
7. Toshtemirova C. (2019). Comments on the study of collectivization and its consequences in Uzbekistan. Tafakkur ziyosi, 1 (3), 78-80.

ZAMONAVIY DUNYODA KSENOFOBIYA VA UNING TURLARI

Rasulova Nilufar Xolmurodovna
Toshkent viloyati Ohangaron tumani,
40-umumiy o'rta ta'lim maktabi
Tarbiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ksenofobiya va uning har xil turlari haqida soʻz yuritiladi. Ksenofobiya Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasi (BMT), tenglik sharoitida tan olinishni bekor qilish yoki kamaytirish maqsadiga yoki natijasiga ega bo'lgan irq, rang, nasab yoki milliy yoki etnik kelib chiqish sabablariga ko'ra har qanday farqlash, chiqarib tashlash, cheklash yoki imtiyozni taxmin qiladi. , siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy sohalarda yoki jamiyat hayotining boshqa har qanday sohalarida inson huquqlari va asosiy erkinliklari.

Kalit soʻzlar: madaniyat, ziddiyat, fobiya, idrok, qadriyat, vahima, qoʻrquv

Madaniyat yodgorliklarini yo'q qilish va shaxsiy tahqirlash - ksenofobiya nuqtai nazaridan minimal zarar. Xenofobiya boshqa millatlarga nisbatan nafratni kuchaytiruvchi millatlararo ziddiyatlar, millatlararo farqlarga asoslangan inson boshqa odamni osongina yo'q qiladigan, axloqiy tonlardagi harakatini bo'yab olgan - har qanday insonda dushmanni tasvirleydigan, poydevorsiz muayyan harakatlar uchun.

Diniy ksenofobiya

Fobiya har qanday shaklda - vahima qo'rquvi, odamlarni aqldan ozish va ahmoqona harakatlarga majbur qiladi, atrofdagi dunyoni noto'g'ri idrok qiladi. Olimlar tarixiy munosabatlar jarayonida - urushlar, urushlar, madaniy qadriyatlarni o'zgartirish, genetik ksenofobiya shakllanishi mumkin degan fikrni bildiradi. Psixologlar ksenofobiya yuqumli ekanligini aytishadi - boshqalarga osonlik bilan etkaziladi. Bunday davlatni eng ko'p uchraydigan ksenofobiya turlariga ajratish qabul qilinadi:

irqiy;
diniy;
hududiy
etnik kelib chiqishi;
uy xo'jaligi;
ijtimoiy.

Ksenofobiya ochiq ko'rinishda ifodalangan bo'lsa, odamlar yoki millatlar zarar ko'rishi mumkin bo'lgan noxush kurashdir. Ksenofobiya ham kam uchraydi:

Sexizm - boshqa jinsga nisbatan chidamsiz munosabatdir.

Ageism - yoshga qarab odamlarga nisbatan zo'ravonlik bilan javob.

Handikapizm - shaxsni jismoniy qobiliyatlarga ko'ra kamsitish - nogironlik.

Ksenofobiya va irqchilik

Odamning irqqa nisbatan alg'ov-dalg'ov tushunchasiga irqchilik deyiladi. Irqiy ksenofobiya - insonga qarshi qo'rquv va tajovuz, axloqiy bosim va haqorat, insonning o'ziga xos teri rangi, dini, madaniy qadriyatlari, og'zaki nutqiga asoslangan milliy asosda tahqirlash. Tarixda odamlarni "yuksak" va "past" irqqlarga aylantirgan misollar mavjud, u erda millatning belgisi hukm chiqarilgan - inson vayron qilingan.

Ksenofobiya va ekstremizm

"Ekstremizm" so'zi frantsuzcha ildizlarga ega bo'lib, tarjimada bu - haddan tashqari, ya'ni mafkuraviy qarorlar va harakatlardagi chegarani belgilaydi. Chet elliklar uchun xavfli bo'lgan narsa - ksenofobiya haqidagi badiiy muammodir. Ijtimoiy mafkura jamiyatda madaniy va etnik qadriyatlarni yo'qotishdan qo'rqadi, ularni boshqa xalqlarning qadriyatlariga aralashish bilan bog'laydi - ma'lum bir mamlakatda odatiy bo'lmagan xatti-harakatlar normalariga nisbatan nafratni, umume'tirof etilgan dunyoqarashni anglatadi.

Ksenofobiya va shovinizm

Shovinizm - boshqa millatlardan ustunlik qilishning g'ayratli tuyg'usidir, ko'pincha boshqa millatlarga zulm qilishni oqlash uchun ilhomlantiruvchi, har xil irqqlarga va xalqlarga yoqmaslik uchun ilhomlantiradi. Ksenofobiya hissiyotlari shovinizm deb ataladi, radikal harakatlar manbai, boshqa xalqlarga qarshi - axloqiy zo'ravonlik uchun bahona, jismoniy yo'q qilish.

Ksenofobiya va millatchilik

Milliyetçilik - vatanga muhabbat, ota-bobolarining va zamondoshlarining etnik va madaniy qadriyatlarini, butun dunyo miqyosida yurtdoshlarimizning yutuqlari bilan faxrlanaman. Buzuq yoki soxta millatchilik - ksenofobiya namoyishlari, odamlarni rad etish va tajovuzkor xatti-harakatlarda namoyon bo'lgan axloqiy qadriyatlar, harakatlar. Inson boshqa odamni rad etadi va e'tibordan chetda qoladi, hatto "begona" ning ustunligi bo'lsa ham, uning ijobiy fazilatlarini inkor qiladi, uning "o'z" xalqiga tegishli bo'lmaganligi sababli uning qadr-qimmatini ochiqdan-ochiq buzadi.

Milliyizm o'zining haqiqiy ifodasida boshqa xalqlarga, dinlarga nisbatan hurmatsizlik munosabatda emas. Millatchining maqsadi - tarixiy va madaniy qadriyatlarga, milliy an'analarga bo'lgan mehr-muhabbatdir. Xalqaro va konfessiyalararo do'stlik, bunday shaxs uchun - o'z xalqining qadriyatlarini va milliy sayyohlarini ifoda etish va ko'rsatishning bir usuli.

Bardoshlik va ksenofobiya

«Tolerantizm» atamasi chet elliklarga, xorijiy jamiyatga, noma'lum madaniy va axloqiy qadriyatlarga, ijtimoiy me'yorlarga mos keladigan munosabat sifatida tasvirlanishi mumkin. Har bir inson chetga nisbatan bag'rikenglik nuqtai nazaridan o'z chegarasiga ega. Yabanciofobi bilan shaxsiy kurash dushman sifatida emas, balki,

raqib sifatida, bir xil masalalar bo'yicha umumiy fikrlarga ega bo'lgan boshqa bir vakil, umum qabul qilingan an'anaviy normalarga alohida yondashuvni anglatadi.

Ksenofobiya insonni boshqa madaniyatga chidamli, tajovuzkorlik yoki hurmatsizlikka undashga undashi mumkin. Uning atrofida yashovchilarni dushmanlarga qarshi qaratilgan harakatlarga qarshilik ko'rsatish uchun boshqa odamga qarshi dushmanlik qo'rquvini keltirib chiqaradi. Ksenofoblar bir-biriga o'xshash odamlar va formalar guruhlarini topadi, ular bunday olomon bilan sabrli odam bilan bahslasha olmaydi.

Xenofobi - qanday davolash mumkin?

Ksenofobiyaning jamiyatdagi tajovuzkor harakatining ildizi millatchilik, siyosiy qarashlar, ijtimoiy tengsizlikka olib kelishi mumkin. Ba'zi hollarda, kelib chiqishi sababi o'tmishdan salbiy xotiralar. Bolalikda ma'lumot olish - boshqalar bilan muloqot qilish taqiqlanadi - begonalarga nisbatan salbiy munosabat paydo bo'lishi mumkin.

Psixologlar ksenofobi bilan ruhiy kasallik sifatida kurashishni tavsiya etadilar, inson boshqalarga nisbatan pozitsiyasini asossiz deb bilishi kerak, u aloqalarni o'rnatish va etarlicha muloqot qilishni taqiqlaydi. Psixoterapevtik treninglar va tushuntirishlar suhbatdoshlar obsesif qo'rquvdan va begonalarga qarshi dushmanlik xurujidan xalos bo'lishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Резолюция ГА ООН 1904 (XVIII) от 20 ноября 1963 г.
2. Commission on human rights. Fifty-third session (E / CN. 4 / 1997 / 71. 16 January 1997). Implementation of the Programme of Action for the Second Decade to Combat Racism and Racial Discrimination. A.
3. 3 A / CONF.189 / 5. II. 1
4. Рассел Б. История западной философии. Новосибирск. 1997. С. 393.
5. О состоянии прав человека в Европе. Док. 11202. 22 марта 2007 г.
6. О состоянии прав человека и демократии в Европе. О состоянии демократии в Европе. Док. 11203 203. 26 марта 2007 г. П. 30.
7. A digression: Origins of xenophobia in Denmark
<http://randomlatitudes.blogspot.com/>
8. Буш одобрил операцию по дестабилизации Ирана
<http://news.mail.ru/politics/1337182#>

ALIFBONING PAYDO BO'LISHI VA UNI 1-SINF O'QUVCHILARIGA O'RGATISH USULLARI

Mo`ydinova Mo`tabar Nurdinjonovna

Toshkent viloyati Ohangaron tumani 40-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada alifboning paydo bo'lishi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining savod chiqarish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda qo'llaniladigan metodlar haqida tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, savod chiqarish, dam olish daqiqasi, bo'g'inlar jadvali, aksini ayt o'yini.

Bizga ma'lumki savod o'rgatish juda murakkab jarayon bo'lib, 4 oy davom etadi. Birinchi sinf o'quvchilari bu jarayonda bir xil o'zlashtira olmaydilar. Ayrim o'quvchilar tez o'rgansalar, ayrimlari o'zlashtirishda ortda qoladilar. Savod o'rgatish jarayoni 2 davrga bo'linadi: Alifbogacha tayyorgarlik davri. (2 hafta) 2. Alifbo davri (31 dekabrgacha davom etadi). 1. Alifbogacha tayyorgarlik davrida bolalar maktab, sinf, tartib-intizomqoidalari, o'quv qurollari, bilan tanishadi, nutq o'stirishga oid mashqlar o'tkazilib, fonematik eshitishni o'stirishdan iborat. I. Alifbogacha tayyorgarlik davri ikki bosqichga bo'linadi: 1. Harf o'rganilmaydigan bosqich (1 hafta) 2. Unli tovush va harf o'rganiladigan bosqich (1 hafta) 1. Harf o'rganilmaydigan bosqich- bu jarayonda maxsus nusxalar asosida o'quvchilarning bog'lanishli nutqi ustida ishlanadi. Ularga "Alifbe" da berilgan rasmlar asosida hikoya, tuzdirishdan tashqari o'zlari bilgan she'r, ertak, hikoya, tezaytish, maqol, topishmoq qo'shiqlar aytiriladi. Yozuv daftari va yozuv chiziqlari bilan tanishtiriladi, harf elementlari yozishga o'rgatiladi. 2. Unli tovush va harf o'rganiladigan bosqichda unli tovush-harflar o'rgatiladi. II. Alifbo davri. Bu davr. 31-dekabrgacha davom etib, unda o'quvchilar alifbodagi barcha unli va undosh -harflar bilan tanishadilar. Savod chiqarish jarayoni bosqichlari bilan ham tanishib oldik. 4 oy davom etadigan ushbu jarayonni bosqichli amalga oshirish davomida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari ham o'quvchilarimiz ham bir qator qiyinchiliklarga uchraydi. Birinchi sinf o'quvchilari bog'chada yoki uyda ko'p vaqtini o'ynab o'tkazganligi sababli sinfda o'tirib, dars mavzusini tinglashi qiyin bo'ladi. Ularni ko'niktirish mashg'ulotlarga qiziqtirish kerak. Sinf xona ko'rinishi jihozlanishida chinakam "mo'jiza" yaratish yaxshi natija beradi. Bunda har o'qituvchi xonaga ertak qahramonlari aks ettirilgan bukletlar tayyorlash, turli xil rangli qog'ozlardan katta harflar yasab sinf pardalariga ilish o'ziga xos bezatish lozim. Alifbogacha tayyorgarlik davrining birinchi bosqichida rasmlar asosida og'zaki tushunchalar beriladi. Bu jarayonda bolalar tez zerikadilar sababi esa

miyani qabul qiluvchi qismi 20 daqiqada yopiladi. O'qituvchi qanchalik tushuntirmasin o'quvchilar qabul qilaolmasligi tabiiy holat. Har 20 daqiqadan so'ng 10 daqiqa dam olish daqiqasi o'tkazish maqsadga muvofiqdir. I. Dam olish daqiqalarida quyidag imavzularda savol-javob o'tkazish mumkin: 1. Gullar ranglari haqida 2. Yoqtirgan mevalari to'g'risida 3. Qushlar 4. Yoqtirgan taomlari 5. She'rlar aytirish II. "Aksini ayt" o'yini: o'qituvchi birinchi so'zni aytibqarama-qarshi so'zni topishlarini aytadi. Masalan: oq-qora, yaxshi-yomon, kun-tun, issiq-sovuq va hokazo. III. "Buni top" o'yini: iste'mol qilinadigan narsalar nomini aytganda chapak chalinishi bolalarga tushuntiriladi. O'qituvchi o'quv qurollari, uy jihozlari, tabiat jismlariga oid so'zlarni vaqtini poylab aralashtirib aytadi. Masalan: anor, asal, ananas, anjir, banan, behi, do'lana, do'lma, jiyda, jilg'a, tosh. Ana shunday davom ettirib boriladi. Bu o'quvchilarni zerikishdan chiqaradi va diqqatini oshirib faollashtiradi. Alifbogacha tayyorgarlik davrining ikkinchi bosqichida unli tovush va harflar o'rgatiladi. a) Talaffuzda to'siqqa uchramasligi. Dastlab hamma bolalar birgalikda talaffuz qiladi, alohida so'rash yaxshi natija beradi. O'quvchilar talaffuz qilishi va o'rganishi har xil. Alohida ishlash I sinf o'quvchilarini savod chiqarish jarayonida juda muhim. b) cho'zib aytirish. Individual ishlash yaxshi natija beradi. c) Faqat ovozdin tashkil topish. Dastlab hamma bolalar birgalikda talaffuz qiladi, alohida so'rash lozim. Ayrim bolalar ichida to'g'ri talaffuz qilsada aytganda yetarli balandlikda aytmasligi mumkin. Qayta-qayta ishlash lozim. Alifbodavri. 31-dekabrgacha davom etib, unda o'quvchilar alifbodagi barcha unli va undosh tovush harflar bilan tanishadi. Alifbo davrida – tovushlarni talaffuzi o'qilishini o'rgansalar, yozuv darsida harflarni to'g'ri va chiroyli o'rgana boshlaydi. Savod o'rgatishda yaxshi natijaga erishish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: 1. "Harfni top". Karton qog'ozga yozilgan o'quvchi uchun o'rganilgan tanish va o'rganilmagan notanish harfarni aralashtirib, o, a, n, m, u kabi o'tilgan harflarni topadi bu qaysi harf ekanligini aytadi, doskaga yozilishini yozadi. 2. Bo'g'inlar jadvalini to'ldirish. Vatman qog'ozga har kuni o'tilgan bo'g'inlarni o'qituvchi tomonidan yozib boriladi. Har kuni bolalar jo'r bo'lib o'qiydilar. So'ng har bir o'quvchiga alohida o'qitiladi. Bu usulda bolalar so'z hosil bo'lishini ko'rib tushinib boradi. Yodda saqlash oson. Masalan: Bo'g'inlarni o'rganamiz no in nom non ni-na ma-na na ma a-na mo o-na mi min Shu tariqa to'ldirib boriladi. So'zlarni o'qish osonlashadi. 1. O'quvchilarga alifbo darsidan ham daftar tutishlarini tashkil etish. Alifbo kitobidagi bosma harflarini yozma shaklda ko'chirishni o'rganib boradilar. 2. Dam olish daqiqalari uchun "So'z topish" o'yini. O'yinda guruhlarda ishlanadi. Qatorlar o'rtasida tashkil etish mumkin. Birinchi o'quvchi so'z aytadi, ikkinchi bola tezlik da sinfdoshi aytgan so'zni oxirgi harfi bilan boshlanuvchi so'zni topib aytishi kerak. "Boychechak" guruhi "Binafsha" guruhi "Moychechak" guruhi ona ana asal lola ayiq qora qulupnay yo'l limon non ninachi ip pilla alla anor

Bu usuldan III-chorakda ona tilida foydalansa ham bo‘ladi. Ya’ni topgan so‘z doskada yozdir ish mumkin.

Foyddalaniladigan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva N.N “Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat”Toshkent 2006
2. Bo‘ri Ziyamammedov, Mamarajab Tojliyev “Pedagogik texnologiya - zamonaviy o‘zbek milliy modeli.Toshkent.2009
3. Saloydinov, S. Q. (2021). Paxta tozalash zavodlarida energiya sarfini kamaytirishning texnik-iqtisodiy mexanizmini yaratish. “Academic research in educational sciences”, 2(9), 886-889. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-9-886-889>
4. Saloydinov, S. Q. (2021). Creation of feasibility studies to reduce energy costs in ginneries. "Экономика и социум", 9(88), 147-149.
5. Салойдинов, С. К. (2021). Образовательные кредиты в Узбекистане. "Экономика и социум", 12(91), 470-472.
6. Салойдинов, С. К. (2021). Спрос на рынке дифференцированных продуктов. "Экономика и социум", 12(91), 473-476.
7. Салойдинов, С. К. (2022). С паровой турбиной 471 МВт на Талимарджанской ТЭЦ расчет электрических режимов при максимальной зимней нагрузке.

XORIJIY MAMLAKATLARDA ENERGIYA ISTE'MOLI ME'YORLARINING TADQIQOTI

Doc. Xakimov G'ayrat (Toshkent arxitektura-qurilish institute)

Mag. Janiyazova Aypara (Qoraqalpoq davlat universiteti)

Mag. Sadullaev Rasulla (Qoraqalpoq davlat universiteti)

Annotatsiya : Ushbu maqolada energiya tejaydigan uylar, texnika va texnologiyaning eng songgi yutuqlari asosida energiya resurslaridan iqtisodiy jihatdan oqilona foydalanish, Binolar elektomobillarni zaryadlovchi qurilmalar haqida.

Kalit so'zlar: aqilli uy, passiv uy, energiya samarador uylar.

Energiya samarador tushunchasi, avvalo, texnika va texnologiyaning eng so'nggi yutuqlari asosida energiya resurslaridan iqtisodiy jihatdan oqilona foydalanishga erishganlikni anglatadi. Uning maksimal energiya samaradorligiga birinshi navbatda, yakuniy natijani yomonlashtirmagan holda issiqlik yoqotishni kamaytirish va barcha energiya jarayonlarida issiqlik energiyasidan oqilona foydalanish hisobiga erishiladi. [1].

Birinchi energiya samaradorli uylarning loyihasi bilan AQSH da shug'illanishgan. Hozirgi davrda energiya samarador binolarni qursh boyicha bir qator ijobiy ishlar Evropada ham amalga oshirilmoqda. Evropa mamlakatlari tajribasiga ko'ra, hattoki, eski me'yorlar asosida qurilgan yashash uy-joylarida ham energiya yo'qotilishini kamaytirish mumkin. Evropada binolarning energiya iste'moli boyicha turkumlanish qu'yidagicha:

«Eski binolar» (1970 yilgacha) 300 kvtc/m² sarflaydi;

«Yangi bino» (1970 yildan 2000 yilgacha) yiliga 150 kvtc/m² dan ko'p sarflamaydi;

«Energiyani past iste'mol qiladigan uy» yiliga 60 kvtc/m² dan ko'p sarflamaydi;

«Passiv uy» yiliga 15 kvtc/m² dan ko'p sarflamaydi;

«Nol energiyali uy» yiliga 0 kvtc/m² sarflaydi

«Plyus energiyali uy» yoki «Aktiv uy» qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish hisobiga iste'mol qilinganiga ko'ra koproq energiya ishlab chiqaradi.

Odatda energiya saamarador binolar ikki turga bo'linadi:

Passiv va aktiv.

Passiv uylar koncepciyasi shved professori Bo Adamson tomonidan oylab topilgan bo'lib, bunday uyga qoyilgan birinchi talab Skandinaviyaning qahraton qish sharoitida minimal isitish bilan qishni o'tkazish hisoblangan. Energiya samarador yoki bolmasa tashqi energiya manbalaridan va tashqi muhitdan maksimal darajada mustaqil bo'lgan «passiv uylar» deb ataluvchi binolarni loyihalashtirish va yaratish tog'risidagi

g'oya o'rtada tashlangan. Natijada « passiv uylar» koncepciyasi jahon iqtisodiyotining energiya samaradorligini oshirishda haqiqiy portlash boldi [2; 4]

Energiya samarador binolarni qurishda dunyoda yetakchi mamlakatlarning biri Germaniya hisoblanadi. Аугсбург (Bavariya, Germaniya) da ijobiy energetic muvozanatli qishloq barpo etildi, bu qishloq binolari iste'mol qilinadiganga nisbatan ko'proq elektr energiya ishlab chiqaradi degani. Gap faqat yoritish yoki maishiy uskunalarni quvvatlantirish uchun foydalaniladigan elektr energiyada emas, isitish tizimi, issiq suv ta'minoti va boshqalarni ham o'z ichiga olgan butun iste'mol qilinadigan energiya haqida bormoqda.

Qishloq 13 bino kuchli tashqi issiqlikka egakeramik toshlardan qurilgan 9individual uy va 4 ikki qavatli kottejdan iborat. Kottejning maksilam maydoni: 161m².

Binolar KfW-Effizienzhaus 55 standartiga muvofiv loyihalashtirilgan va qurilgan bu KfW taraqqiyot bankining yuqori energosamarali binolari standartidir. «55» raqami birlamchi energiya xarajati bu erda amaldagi davlat normasidan 55 foizdan oshmasligi kerakligini anglatadi. Bugunga kelib kfw-Effizienzhaus 55 standarti taxminan Passiv uy mezonlariga muvofiv keladi. Shu tariqa qishloq binosi issiqlik energiyasiga bo'lgan talabning juda pastligi bilan ajralib turadi.

Har bir binoda quyosh elektr stanciyasi o'rnatilgan. Yakka tartibdagi uyda - 11.8kvt quvvatli, ikki qavatli kottejda bir oilaga 7.56kvt. u 6.4 kvt/c sig'imlii litiy ion elektr energiya yig'uvchisi bilan uyg'inlashadi. Shuningdek, binoda issiqlik energiya toplovchisi, bir uy uchun 1500 l va kottejlarda bir oila uchun 1000 l sig'imli baki ham ornatilgan. Issiqlik va issiq suv ishlab chiqarish fotoelektr stanciyasidan sozlamalarga muvofiq keluvchi havo-suv issiqlik nasosi orqali amalga oshiriladi. Bunday binolarda issiqlik rekupertsiyasi (issiqlik uzatish) bo'lgan ventilyacion qurilma « seriyali «

bo'lishi kerak. Mazkur holatda 90% li issiqlik uzatish koefficientiga ega qurilmalar qollaniladi.

Yakka tartibdagi uy uchun umumiy energetikxarajatlar yiliga 6651 kvт/s ni tashkil qiladi, ikki qavatli kottejning yarmiga □yiliga 6050kvт/s. bunda quyosh elektr stanciyalarining rejali ishlab chiqarishi yiliga 13168 va 8343 kvт/s ni tashkil qiladi, yani shaxsiy uyda bir yilda energiya ishlab chiqarish uning iste'molidan ikki baravar oshadi.

Binolar elektomobillarni zaryadlovchi qurilmalar bilan jihozlangan. Ishlab chiqariluvchi ortiqcha energiya shu taruqa qo'llanishi mumkin. Bugun Germaniyada shaxsiy elektr energiyani tarmoqqa sotgandan ko'ra uni iste'mol qilgan foydaliroq.[3]

Hulosa qilib aytganda, olib borilgan izlanishlar va takliflarimiz natijasida energiya samarali va tejamkor uylarni qurish va ulardan foydalanish borasida toplangan ilg'or xorijiy tajriybalarni qiyosiy o'rganish va ulardan buyuk O'zbekiston va uning hududlarida joriy etish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz.

1. Energiya samaradorli va energiya tejamkorli binolarni qurishni qo'llab-quvvatlashning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini shakllantirish va uni doimiy takomillashtirib borish.

2. Aholi o'rtasida energiya samarali va energiya tejamkor resurslar asosida uy-joylarni qurish va ulardan foydalanish istiqbollari to'g'risida targ'ibot va tashviqot ishlari samaradorligini oshirish

3. Energiya samarali va energiya tejamkor binolarni qurish va ulardan foydalanish borasida to'plangan ilg'or xorijiy tajribalarni tanqidiy o'rganish va ulardan mahalliy sharoitlarda foydalanish istiqbollarini tadqiq etish borasida ilmiy-amaliy konferensiyalar, seminar treninglar va davra suhbatlarini tashkil etish

4. Energiya samaradorligiga ega qurilish materiallarini ishlab shiqarish korxonalarini qollab-quvvatlash va ular orasida sof raqovatchilik mexanizmlarini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy qilish

5. Zamonaviy energiya samaradorligiga ega qurilish materiallarini ishlab shiqarishga mo'ljallangan innovatsion-investitsion loyihalarni amaliyotga joriy etishning tashkiliy huquqiy asoslarini takomillashtirish va boshqalar

Umuman hulosa o'rnida shuni alohida ta'idlash lozimki, passiv energiya samaradorligiga ega binolar konsepsiyasi o'zida kompleks yondashubni namayon etadi. U o'zida nafaqat energiya-resurslarini tejashni, ba'liki atrof-muhit bilan hamkorlikdagi g'oyaga asoslangan butun bir falsafani namoyon etadi. Bugungi kunda insoniyat tomonidan uning tabiiy resurslardan ayovsiz va nooqilona tarzda foydalanishi natijasida kelib shiqayotgan tabiiy ofatlar va ekologik ziddiyatlar oqibatlarining oldini olish za'rurligini anglab etishi faoliyat yuritishning ko'pgina saholarida, shu jumladan qurilishda ham burilish nuqtasi bo'ladi. Natijada bugungi

kunda zamonaviy texnologiyalar asosida energiya samaradorligiga ega va tejamkor zamonaviy uylarni qurish bu hayotiy za'ruriyat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Винкова А.С , Петупько К.А Энергоэффективные технологии в строительство // молодой ученый
2. http://ecovata-pnz.ru/energoeffektivnye_doma
3. <http://iqtisodiyat.tsue.uz>
4. <http://kun.uz>

UMUMTA'LIM JISMONIY TARBIYASI TIZIMIDA SPORT O'YINLARINING O'RNI

O'rolov Aziz Karim o'g'li

Sergeli tumani 300- maktab, Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi

Sodiqova Oybarchin Gofur qizi

Toshkent shaxar Sergeli tuman 300 maktab, Jismoniy tarbiya o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktab jismoniy tarbiya tizimida sport o'yinlaridan foydalanishning asosiy yondashuvlari tahlil qilingan. Umumta'lim maktabida sport bilan shug'ullanishning eng muhim maqsadlari - o'quvchilarni sport o'yinlari va mashqlarining turlari bilan tanishtirish, to'g'ri texnikaning asosini qo'yish.

Kalit so'zlar: sport o'yinlari, jismoniy madaniyat, jismoniy rivojlanish, jismoniy madaniyat va sport faoliyati, maktab jismoniy tarbiya tizimi.

Kirish : So'nggi vaqtlarda yosh avlodning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishida an'anaviy va anchadan beri amalda qo'llaniladigan shakllari endi zamonaviy talablarga javob bermasligi va uni yanada samarali shakllarga aylantirish zarurligi tobora ko'proq anglanilmoqda. Shundan kelib chiqib, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda jismoniy tarbiya va sport ishlarini tashkil etishning yangi g'oyalari va yondashuvlarini izlash zarurati tug'iladi [1].

Harakat samaradorligini oshirishning eng samarali usuli bu jismoniy faollikdir. Jismoniy tarbiyaning mazmuni moddiy, estetik va ma'naviy qadriyatlarning majmuasi bilan ifodalanadi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining natijasi - bu jismoniy tayyorgarlik va ko'nikmalar, qobiliyatlarining mukammallik darajasi, hayotiy kuchlarning yuqori darajada rivojlanishi, sport yutuqlari, axloqiy, estetik, intellektual rivojlanish, sog'lom turmush tarziga yo'naltirishdir.

Umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiya va sport ishlarining asosiy maqsad va vazifalari bugungi kunda o'quvchi yoshlar o'rtasida jismoniy madaniyatni oshirish, sog'lom turmush tarziga tayyorgarlikni shakllantirish, sport mashg'ulotlariga qiziqishni rivojlantirish, jismoniy mashqlarni muntazam bajarish, axloqiy, hissiy, intellektual, ijtimoiy-madaniy va estetik shaxsiyatni, ijodiy qobiliyat va kognitiv ehtiyojlarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgandir [2].

Shuni ham tan olish kerakki, maktab o'quvchilari uchun musobaqa ishtirokchilari o'rtasida shiddatli raqobat, g'oliblarning faqat kichik bir guruhini rag'batlantirish, sport musobaqalarini tashkil etishning an'anaviy modeli kabi jarayonlar ancha jiddiy kamchiliklarga egadir. Bu ishtirokchilarning har qanday yo'llar va usullar bilan g'alaba qozonish hissini, boshqalardan ustunligini ochiq ko'rsatish, shon-shuhratga erishish, g'alaba bilan bog'liq moddiy manfaat olish, qimmatbaho sovrinlarni qo'lga kiritish

istagini tug'diradi (hatto sog'liq uchun zararli bo'lsa ham, axloqiy tamoyillar buzilsa ham).

Ta'lim tizimida pedagoglar ko'pincha jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini amalga oshirishning to'rtta asosiy yo'nalishidan foydalanadilar [3].

Birinchi yo'nalish birinchi navbatda jismoniy tarbiya va sport sohasida o'quvchilarning ma'lum bilimlarni o'zlashtirishlariga, shuningdek, ko'nikmalari va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ikkinchi yo'nalish doirasida asosan, jismoniy sifatlarning yuqori darajadagi rivojlanishiga va majburiy mashg'ulotlar sonini ko'paytirish orqali mashg'ulot samaradorligiga e'tibor qaratiladi.

Uchinchi yo'nalish sportga yo'naltirilgan bo'lib, birinchi navbatda mashg'ulotlarning bo'lim va sinf-dars shakllarini oqilona birlashtirishga, sportning ayrim turlarini amalga oshirishga asoslangan. Ushbu jarayondagi asosiy vazifa - jismoniy faoliyatning afzal bo'lgan turlari bo'yicha tizimli tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdir.

To'rtinchi yo'nalish doirasida o'quvchilarning salomatligi va ularning jismoniy rivojlanish darajasi, jismoniy tayyorgarligi insonning eng yuqori qiymati deb hisoblanadi [4].

Maktabda jismoniy tarbiyani takomillashtirishning barcha to'rtta yo'nalishi, ularning har birini amalga oshirish doirasida, o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda o'zgaruvchan o'quv dasturlarini yaratishga katta ahamiyat berilishi bilan ta'minlangan bo'ladi [5]. Shuningdek o'qituvchining kasbiy imkoniyatlari inobatga olinib u ikkita blokdan iborat bo'lishi kerak deb taxmin qilinadi: bular, majburiy (asosiy) va differentsial (o'zgaruvchan)dir [6, 7]. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini takomillashtirishning muqobil shakllari, jismoniy tarbiya darsining an'anaviy shakllaridan farqli o'laroq, o'quv guruhlarida o'quv jadvalidan tashqari o'quv rejimida mashg'ulotlarni tashkil etishga imkon beradi. Shu bilan birga, talabalar o'z qiziqishlari va intilish darajalariga qarab, dars turini tanlashda to'liq erkinlikka ega bo'lishadi [8, 9].

Sport o'yini - tarixan rivojlangan ijtimoiy hodisa, odamlarga xos bo'lgan sport faoliyatining mustaqil turidir [10, 11]. Bu o'yin, o'zini-o'zi rivojlantirish, o'zini bilish, sport, dam olish, umumiy jismoniy rivojlanish yoki ijtimoiy ta'lim vositasi bo'lishi mumkin. Jismoniy rivojlanish uchun qo'llaniladigan sport o'yinlari turli xildir, ammo ularni baribir sport va harakat faolligiga ajratish mumkin. Sport o'yinlari harakatli o'yinlarning eng yuqori darajasi hisoblanadi. Shu bilan birga sport o'yinlari harakatli o'yinlardan yagona qoidalar, o'yin davomiyligi, ishtirokchilarning ma'lum bir tarkibi, maydonlarning o'lchami va tartibi, uskunalari va inventarlar va boshqalar bilan farq qiladi, bu esa musobaqalarni sifatli o'tkazishga imkon beradi [12, 13, 14].

Sport o'yinlari musobaqalari ishtirokchilardan ko'proq jismoniy kuch va irodaviy sifatlarni talab qiladi. Sport o'yinlarida ikkita juda muhim omil ob'ektiv ravishda birlashtiriladi: bir tomondan, bolalar ushbu raqobatbardoshlikdan estetik va axloqiy qoniqish oladi, atrof-muhit haqidagi bilimlar zaxirasini kengaytiradi, boshqa tomondan ular amaliy mashg'ulotlarga qo'shiladi. Bularning barchasi shaxsiyatning shakllanishiga hissa qo'shadi [15, 16].

Shunday qilib sport o'yinlari-bu har tomonlama jismoniy tayyorgarlikka, o'yin organishning xarakter xususiyatlari va funktsiyalarini yaxshilashga qaratilgan murakkab samarali ta'lim vositalaridan biridir.

Sport o'yinlari maktab o'quvchilarining psixologik va pedagogik bilim olish jarayonlariga samarali ta'sir qiladi: fikrlash, e'tibor, xotira, idrok, tasavvur, o'qish kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi va fiziologik jihatdan nafas olish tizimini, metabolizmni, qon aylanishini yaxshilaydi.

O'quvchilar o'qituvchilari bilan birgalikda o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni izlash va joriy etishga harakat qilishadi va ushbu jarayonda maktab o'quvchilari uchun o'yin faoliyatining jozibadorligi va ahamiyati yaqqol ko'rinadi. Sport o'yinlari o'qituvchiga o'quvchilar bilan ishlashda bir qator muhim va strategik vazifalarni hal qilishga imkon beradi, ularning jismoniy faollikka bo'lgan qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirish, o'z tanasizni boshqarishni o'rganish, his-tuyg'ularini barqarorlashtirish, nafaqat jismoniy, balki aqliy, psixofiziologik, ijodiy qobiliyatlar, axloqiy sifatlarni namoyon etdiradi. Sport o'yinlarini jismoniy tarbiya darslarida, maktablardagi uzaytirilgan tanaffuslarda, uzoq kunlik guruhlarda muntazam ravishda ishlatish vosita rejimini optimallashtirishga, sog'lig'ini va aqliy faoliyatini yaxshilashga yordam beradi. Sport o'yinlarini haqli ravishda o'quvchilarning barkamol rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi vositasi deb atash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turdimurodov, D. Y. (2021). Preschool period: pedagogical aspect of education of will in a child. *Current Research Journal of Pedagogics* (27673278), 2(09), 47-51.
2. Turdimurodov, D. Y. (2021). Testing volitional qualities for students of high schools of secondary school. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(03), 405-413.
3. Турдимуродов, Д. (2021). Formation and education of will in schoolchildren in the process of physical education lesson. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(02), 64-74.
4. Турдимуродов, Д. Й. (2020). Педагогические факторы внешней стимуляции влияющие на волевые усилия школьников при физических упражнениях разного характера. *Педагогика ва психологияда инновациялар*, 9(3).

5. Турдимуродов, Д. Ю. (2021). Особенности проявления волевых усилий в процессе внешней стимуляции у школьников 10-12 лет. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1348-1354.

6. Абдуллаев, Я. М. (2012). Развитие физического воспитания подрастающего поколения в непрерывном образовании. *Молодой ученый*, (11), 381-383.

7. Абдуллаев, Я. М., & Юлдашевич, Т. Д. (2020). Создание педагогических условий в формировании волевых качеств у учеников начальных классов. In *Colloquium-journal* (No. 24 (76)). Голопристанський мюькрайонний центр зайнятость

8. Турдимуродов, Д. Й. (2021). Укувчиларнинг иродавий сифатларини шакллантиришда жисмоний тарбия воситаларининг имкониятлари. *Инновации в педагогике и психологии*, 4(7).

9. Abdullaev, Y. (2021). Forms and methods of developing the use of folk movement games in high school students. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(2), 73-79.

10. Norboyev N. N. The most ancient chess in the world detected in uzbekistan // *Theoretical & Applied Science*. - 2020. - №. 10. - С. 43-47.

11. Alikulovich, M. K., & Yuldashevich, T. D. (2020). Development of physical training skills and formation of willpower qualities in extracurricular activities. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(3)

12. Норбоев, Н. Н. (2019). Методы физической подготовки спортсменов-ориентировщиков. *Вопросы педагогики*, (12-1), 181-184.

13. Narzikulovich, N. N. (2020). The effectiveness of doing sport in everyday life. *Педагогика ва психологияда инновациялар*, 12(3).

14. Уткир Салимов (2021). Анализ отношения студентов Сурхандарьинской области к здоровому образу жизни и физической активности. *Общество и инновации*, 2 (3/S), 155-159. doi: 10.47689/2181-1415-vol2-iss3/S-pp155-159

15. Менгликулов, Х. А. (2020). Особенности физической подготовки специалистов физической культуры в высшем учебном заведении. *Педагогика ва психологияда инновациялар*, 11(3).

16. Абдуллаев Яшнаржон Мах,камжонович, & Турдимуродов Дилмурод Йулдошевич (2020). Усмир ёшдаги укувчиларда иродавий сифатларни жисмоний тарбия воситалари оркали ривожлантириш. (Современное образование (Узбекистан). (9 (94)), 56-62.

TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE

Ibrokhimova Diyorakhon Mukhtorovna
Student of World Language University
Subject: The basics of Scientific Work
Scientific supervisor: Yuldasheva F.F

Annotation: This article aims to give useful information and to show some tips for becoming a good foreign language teacher. And difficulties of language teaching are also briefly given.

Keywords: Language teaching, qualification, visuals, beforehand arrangement, simplicity.

Аннотация: Цель этой статьи — предоставить полезную информацию и показать несколько советов, как стать хорошим учителем языка. А также кратко приведены трудности обучения языку.

Ключевые слова: обучение языку, квалификация, наглядность, предварительная договоренность, простота.

Annotatsiya: Ushbu maqolaning maqsadi yaxshi chet tili o'qituvchisi bo'lish uchun foydali ma'lumotlar va bir nechta yo'nalishlar ko'rsatishdan iborat. Shuningdek, til o'rgatishning qiyinchiliklari haqida ham qisqacha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Til o'rgatish, malaka, ko'rgazmalar, oldindan tayyorgarlik, oddiylik.

Like when you are teaching any other subject, you will find that kids and adults alike learn at different rates. To make sure everyone gets the most out of your lessons, you will need to adjust your lessons to each student's pace.

Teaching a learner a new language is difficult, but it's also incredibly gratifying. We have included five key suggestions that you might use in the classroom to assist you along the path.

1. Have the required qualifications

Even if you speak English well, that doesn't imply you should be entrusted with the task of instructing others. A bachelor's degree (in any field) and a 120-hour TOEFL certification are hence requirements if you are serious about teaching English as a second language. You can enroll in a college course or complete your TOEFL or master's in TESOL online.

After completing your certification, you will be provided resources to apply for openings and start your new teaching profession, whether it would be abroad or at home.

2. Keep it simple

One of the most crucial guidelines to remember while instructing in English as a foreign language is this. In fact, by including a few extra words, you run the danger of making a statement too complex for your kids. For instance, “Move to the front of the class, please” would be preferable to “Would you mind coming to the front of the class?” if you wanted to ask a student to do so.

It’s recommended to utilize sentences in their simplest form while conversing with novices. Make sure your pupils are receiving the proper language-building bricks by using a limited vocabulary and introducing new words gradually.

3. Use visuals

It is imperative to use images in your class, whether you are instructing children or adults. These illustrations may take the shape of tangible labels placed on desks, seats, computer screens, and doors. Additionally, they may be visual, like handouts and sketches. Your kids will be able to relate to real-world objects and images and start to understand specific phrases if you use visual aids.

To aid your pupils in expanding their vocabulary and associating words with their meanings, you can also create a picture wall. A picture really can say a thousand words in an ESL classroom. Additionally, your pupils will learn knowledge more quickly if you properly use timelines to teach grammatical tenses.

4. Make the lesson enjoyable

It can be challenging to study a foreign language for long stretches of time without getting bored. Therefore, it is best to make your courses as enjoyable as you can to prevent your students from leaving the classroom at the sound of the bell.

In order to engage your pupils, you might do this by incorporating their hobbies into the class. Use the firefighter dog Marshall and the police pup Chase in your instances, for instance, if you are teaching young children who love PAW Patrol.

Games are another excellent activity; divide the class into two teams so they can compete against one another while the subject is being taught. Your pupils will find the class more engaging and relatable because to this advantageous learning method, which will speed up their progress.

5. Arrange and get ready beforehand

Every successful teacher understands the value of meticulous lesson planning; given how unpredictable pupils may be, there is no way you can enter a classroom and wing it. Instead, you should print enough worksheets for the full class, make sure you have enough materials for the time allotted for the lesson, and have backup plans in case an activity does not go as planned.

Consider how you will integrate a new language into the curriculum as well as whether your students are prepared to continue on with the course material or if anything needs to be reviewed. Do a quick pop quiz at the beginning of your lecture to make sure all of your pupils are comfortable before moving on to new topics.

English language teaching is a worthwhile and satisfying endeavor. Once you have mastered your skills, you will be in a career that is meaningful and gratifying to you, bringing you delight every day. Even though every instructor has their own unique teaching style, the aforementioned advice will enable you to build a strong rapport with your pupils and help them succeed!

REFERENCES:

1. De Jong, E and C. Harper. Preparing Mainstream Teachers for English Language Learners: Is Being a Good Teacher Good Enough?, *Teacher Education Quarterly*, Spring 2005, pp 101-124.
2. Tang, G. Graphic Organizer” In Purvues, C., Jordan, S., & L. Papa (Eds), *Encyclopedia of English Studies and Language Arts*. National Council of Teachers of English, 1994. Pp 542-544
3. Roberge, M. A. (2009). Teacher’s Perspective on Generation 1.5, in *Generation 1.5 in College Composition: Teaching Academic Writing to U.S.-educated Learners of ESL*, ed. Roberge, Siegal, and Harklau, pp 3-24.

СТРУКТУРА АНОМАЛИЙ ПРИКУСА У ДЕТЕЙ

*Садриддинова Н.С., Фатхуллаев О., Набизода М.,
студенты стоматологического факультета ТГСИ*

*Научный руководитель: Сиддиқов Нурали Нишонлиевич, старший
преподаватель кафедры общественных наук с курсом биоэтики
Ташкентский Государственный стоматологический институт
Узбекистан, Ташкент*

В данной статье освещаются общие понятия о развитии патологических видов прикусов у детей с постоянным и молочным прикусом, а также причины развития аномальных видов прикусов у детей и современные методики их лечения.

Ключевые слова: патологические виды прикусов, дети, зачаток зуба, наследственность, внешние факторы.

E-mail Sadriddinovan2002@gmail.com

Tashkent State Dental Institute Uzbekistan, Tashkent

This article highlights the general concepts of the development of pathological types of bites in children with permanent and milk bites, as well as the causes of the development of abnormal types of bites in children and modern methods of their treatment.

Key words: pathological types of bites, children, tooth germ, heredity, external factors.

Прикус — взаиморасположение зубных рядов при функциональном смыкании челюстей. Для нормального прикуса характерно полноценное функционирование зубочелюстной системы без каких-либо затруднений при жевании и речевой деятельности. Патологическим прикусом называют ярко выраженную асимметричную позицию верхнего зубного ряда относительно зубов нижней челюсти, вследствие чего страдают функции зубочелюстной системы, возникают аномалии морфологического, эстетического плана.

Зубочелюстные аномалии являются частой патологией и выявляются у 30-50% взрослого населения. Наиболее частым их видом является скученное положение зубов (33,7 %).

В зависимости от выраженности и сочетания с отсутствием отдельных зубов, они могут приводить к эстетическим и функциональным нарушениям. Для таких пациентов характерны недостаток места в зубной дуге и различные варианты неправильного расположения зубов. При этом наблюдается снижение

величины продольной длины зубной дуги относительно величины суммы мезиодистального размера коронок зубов, которые её образуют. Одной из наиболее распространенных аномалий является скученность резцов. Часто отмечается множественное некорректное положение зубов.

Считают, что в основе этих аномалий лежат генетические факторы, которые обуславливают наследование патологических признаков – количества, формы, размеров зубов, а также параметров челюстей и костей лицевого черепа. К генетически обусловленным аномалиям относят диспропорции размеров челюстей, их недоразвитие, уменьшение ширины зубных рядов, а также прорезывание зубов мудрости.

Среди причин сужения зубного ряда рассматривают множество гетерогенных причин, в первую очередь связанных с особенностями детского возраста – затруднение носового дыхания, сосание пальцев, вялое жевание, наличие соматических заболеваний, способствующих нарушениям метаболизма и ослаблению организма, в первую очередь – рахита, диспепсии, инфекционных и других болезней. Полагают, что изменения в структуре питания населения в последние десятилетия способствовали существенному изменению функциональных характеристик челюстей, что в свою очередь усилило наблюдаемую тенденцию к снижению размеров этих костей. В то же время, четкой взаимосвязи нарушений формирования челюсти с приемом мягкой пищи и преобладанием ротового дыхания в настоящее время не установлено.

Механизм формирования скученности зубов в раннем возрасте связан, как правило, с прорезыванием резцов, что существенно уплотняет оба зубных ряда. В большинстве случаев на верхнем зубном ряду объем пространства достаточен для всех четырех резцов, однако на нижнем зубном ряду в этот период может обнаруживаться дефицит пространства, величина которого составляет в среднем 1,6 мм. Это способствует возникновению нижнечелюстной скученности резцов. Развитие скученности зубов в более старшем возрасте часто совпадает с прорезыванием третьих моляров. Ряд исследователей полагает, что давление, возникающее при прорезывании третьих моляров, способствует возникновению поздней скученности резцов. Однако эта патология может выявляться также у пациентов с полным отсутствием третьих моляров.

Скученность фронтальных зубов осложняет патологии прикуса, сопровождаясь морфологическими, функциональными и эстетическими нарушениями челюстно-лицевой области. При наличии вышеперечисленных факторов создаются неблагоприятные условия формирования зубной дуги, способствующие нарушениям прикуса, а также предпосылки к наличию эстетических нарушений. Скученность передних зубов способствует возникновению функциональной перегрузки одних зубов наряду со снижением

нагрузки на другие, а также ухудшению гигиены ротовой полости. Считают, что в случае некорректного расположения зубов пародонт воспринимает окклюзионную нагрузку, направление которой изменяется, в результате этого развивается перегрузка пародонта, которая квалифицируется как функциональная и травматическая, приводящая к нарушениям кровообращения тканей зубочелюстной системы. Также установлено, что скученность зубов в значительной мере предопределяет развитие кариеса, возникновение заболеваний пародонта, что в свою очередь осложняет и снижает возможности применения ортодонтических методов лечения.

Чаще всего отмечают такие признаки скученности, как наложение углов передних зубов друг на друга, небное расположение боковых резцов и клыков, «шахматное» положение нижних резцов, вестибулярное и высокое положение клыков на верхней челюсти, изменение формы зубной дуги.

В переднем отделе челюсти отмечают сужение, укорочение, а также трапецевидное ее уплощение. Эти изменения сопровождаются отсутствием множественности окклюзионных контактов, дефицитом места, аномалиями прикуса. Как правило, у пациентов отмечают нарушения движений нижней челюсти и патология височно-нижнечелюстного сустава.

Однако эстетическая составляющая в данном случае является не единственной. Лечение аномалий прикуса является обязательным. Так как они способствуют неправильному распределению жевательной нагрузки, а значит, на какие-то зубы будет постоянно оказываться большее давление, способствуя их скорейшему разрушению. Также эти проблемы связаны с нарушением функции челюстных суставов, изменением пропорций лица. психоэмоциональным нарушениям у пациентов.

Таким образом, скученность зубов выявляется обычно при активном обращении пациента к врачу-ортодонту в связи с эстетическими нарушениями. И для лечения врач специальными конструктивными элементами корректирует положение зубов в ряду, также приходит в норму функция мышечного аппарата, развитие кости челюсти. В зависимости от клинической картины подбирает более эффективную схему лечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Прикус у детей Григорьев Л.П 2011г
2. Ортодонтия Хорошилкина Ф.Я 2003 г
3. Анализ распространенности и структуры зубочелюстных аномалий среди детей школьного возраста 2019 / Арзуманян А.Г., Фомина А.В.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA NUTQ O'STIRISH JARAYONIDA BOLALARNING MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Musulmonova Shahnoza To'lqinovna

*Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va
psixologiyasi kafedrasida o'qituvchi*

Аннотация: Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o'stirish jarayonida bolalarni mustaqil fikrlash metodikalarini yanada takomillashtirishdir Maktabgacha ta'lim sohasiga to'liq bolalarni qamrab olish ularni sog'lom yetuk barkamol shaxs sifatida shakillantirib borish hozirgi kunda maktabgacha ta'lim soxalarining birinchi navbatdagi vazifasi hisoblanadi . Bugungi kunda yosh Pedagoglarning bilimi va ular tarbiyalayotgan bolalarning mustaqil fikrlay olish malakarida namoyon bo'ladi

Калит so'zlar : Maktabgacha ta'lim , metodika , uzluksiz ta'lim , Nutq o'stirish, Nutq, muloqot

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ МЫШЛЕНИЮ В ПРОЦЕССЕ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация: В процессе развития речи у дошкольников заключается в дальнейшем совершенствовании приемов самостоятельного мышления детей. В настоящее время актуализируется включение всех детей в сферу дошкольного образования, формирование их как здоровых, зрелых и всесторонне развитых личностей. приоритетное направление дошкольного образования. Сегодня находят свое отражение знания молодых педагогов и умение мыслить независимо от детей, которых они воспитывают.

Ключевые слова: Дошкольное образование, методика, непрерывное образование, речевое развитие, речь, общение.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING CHILDREN TO THINK INDEPENDENTLY IN THE PROCESS OF SPEECH DEVELOPMENT IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation: In the process of developing speech in preschool children, it is to further improve the methods of independent thinking of children. The inclusion of all children in the field of preschool education, forming them as healthy, mature and well-

rounded individuals is currently the first priority of the fields of preschool education. Today, the knowledge of young pedagogues and the ability to think independently of the children they educate is reflected

Key words: Pre-school education, methodology, continuous education, speech development, speech, communication

Yurtimizda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni erkin fikrlashga o'rgatish bu ustuvor vazifalaridan biri xisoblanadi. Avvalom bor nutq bu ontogeneza odam o'zlashtiradigan birinchi faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. U yetakchi aloqa vositasidir. Kichik yoshdagi bolalarda atrofdagilar bilan muloqot qilish zarurati nutqning ko'inishini belgilaydi. Bilish jarayoni, og'zaki muloqot jarayonida sodir bo'ladi. Tarbiyachilar va maktabgacha yoshdagi bolalar bilan muloqot qilish orqali bola dialog shakllarini oladi, Birinchi o'rinda kattalar bilan muloqot qilish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyachi dastlabki aloqani o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tengdoshlar bilan muloqot kommunikativ qobiliyatni shakllantirishning eng muhim ko'rsatkichidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyatni shakllantirish jarayonida kamida ikkita bo'g'in rivojlanadi ya'ni tilni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirish, tildan kommunikativ maqsadlarda foydalanish batafsil matn tuzish va interfaol o'zaro ta'sirni o'rnatish qobiliyatini nazarda tutadi, Ushbu jarayonda suhbatni boshlash, suhbatni davom ettirish, kerak bo'lganda mavzuni o'zgartirish va suhbatdoshni qiziqtirishi uchun suhbat qurish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar orqali va metodikalar orqali bolalarni nutqni rivojlantirish so'z boyligini oshirish, erkin fikrlash, muammolarning dolzarbligidir.

Barcha ta'lim faoliyati, bolalarning so'z boyligini boyitish, takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasalarida nutq o'stirish faoliyatlarida sharoit yaratilishi muhim bo'lgan o'qitish usullaridan biri b maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion o'qitish usullarini joriy etishdir. Bu kabi o'qitish usullarini faoliyatlarga olib kirish guruhdagi bolalarning o'z ichki „men,„ini anglashga hamda mustaqil fikrlash va o'z mustaqil fikrlarini faoliyat jarayonlarida qo'llay olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Yurtimizda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sifatini oshirish uchun pedagoglarning ijodiy salohiyatini faollashtirish, faoliyat jarayonlariga yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish kerak.

Xulosa qilib aytish kerakki tizimda olib borilayotgan maktabgacha ta'limda bolalarni mustaqil fikrlashi uchun ularga metodik tavsiyalarni yanada takomillashtirish faoliyatlar samarali bo'lib, yaxshi natijalar beradi, bolalarning nutq faolligini oshiradi.

Foydalanilgan adabyotlar ro'yxati:

1. Sh.Sodiqova Maktabgacha pedagogika T. Fan va texnologiya 2012 y. F.Qodirova Sh.Toshpolatova M.Azamova. Maktabgacha pedagogika. Toshkent-2013.
2. D.R. Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). T.«Barkamol fayz media», 2018- y.
3. Lupicheva Natalya Sergeevna "Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi"nutqni rivojlantirish bo'yicha ilmiy maqola 03.02.2019.
4. Ergashevna, A. D. (2023). TALABALARDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOSLASHUVCHANLIK MEHANIZIMLARINI RIVOJLANTIRISH TEHNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH BUGUNGI MUOMMO SIFATIDA. *PEDAGOGS jurnali*, 26(1), 13-17.
5. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, 1(B8), 322-326.
6. Akramova, D. (2022). Oliy ta'lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. *Science and innovation*, 1(B8), 2150-2153.
7. Abdiyeva, F. (2022). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORLARINING BOSHQARUV MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH. *Science and innovation*, 1(B8), 2154-2156.
8. Yoziyeva, U., & Abdieva, F. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkiloti samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari. *Общество i innovatsii*, 2(11/S), 111-114.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

*Гулнозахан Одилова Эркинжонова, учитель русского языка
1-й общеобразовательной школы Бешарыкского района
Ферганской области. Тел: 91 204 24 17*

Аннотация: В данной статье представлена информация о методах, используемых при обучении русскому языку и методике обучения русскому языку.

Ключевые слова: русский язык, методика обучения, образование, учебный процесс, методы, метод интервью.

Методика обучения русскому языку - это особая наука педагогики, определяющая содержание, принципы, приемы и приемы обучения, закономерности овладения определенным предметом. Слово метод образовано от греческого слова "methodos", означает путь, способ. Учебный метод - это метод, который регулярно используется учителем с учащимися, чтобы помочь учащимся развивать свои умственные способности и интересы, приобретать знания и умения, использовать их на практике, является рабочим методом, допускающим использование. Это совокупность регламентированных приемов организации совместной деятельности учителя и учащихся для достижения заданной воспитательной цели. Метод интервью - идеальное духовно-нравственное формирование личности ученика. Живая речь учителя. является одним из самых эффективных методов. При выборе темы для интервью важно, чтобы она была подходящей и актуальной для учащихся данного класса. Беседа может быть организована на следующие темы.

1. Этические темы (социальные, духовные, нравственные, правила поведения в обществе).
2. Эстетические темы (красота природы, красота человека, межличностные отношения).
3. Политическая тематика (внутренняя и внешняя политика, мировые события, международные отношения).
4. Организация беседы на темы, связанные с образованием и познанием (вселенная и животный мир и т. д.), дает творческий результат. В этом отношении дискуссия также очень важна.

Метод рассказывания историй, при котором студенты обычно интересуются и любят слушать истории, обогащенные различными примерами. Им можно рассказать о прошлом народа, о жизни сказочных героев, об их храбрости. Также не оставит читателей равнодушными информация в СМИ, газетах, журналах, на

радио и телевидении. Выбор учащимися темы беседы или рассказа обеспечивает их содержательное и интересное прохождение. В результате студенты не останутся равнодушными к продвигаемой теме. Он может свободно выражать свои мысли. Это приводит к развитию мысли. Материал для наблюдений в учебниках обычно состоит из двух частей: 1) языковой материал; 2) вопросы для анализа. После наблюдения ставится правило, определение, то есть обобщаются обнаруженные законы языка. В учебниках предлагаемым для анализа материалом может быть готовый текст (слова, словосочетания, предложения или связный текст) или задания, помогающие учащимся самостоятельно выбрать текст для анализа как единицы, направленность на овладение учащимися, как а также активизация познавательной деятельности учащихся, стремление развивать у них наблюдательность, умение делать выводы, обусловили широкое использование языка. метод языкового наблюдения, особенно на первом этапе изучения систематического курса русского языка. Метод моделирования непосредственно связан с методом лингвистического анализа и наблюдения за языковыми явлениями. Учебные языковые модели даются учащемуся в готовом виде и становятся для него орудием познания. Схематическое изображение изучаемых языковых явлений давно используется в школьном образовании, так как позволяет устранить абстрагирование учебного материала и представить его в наглядно-графической форме. Такие модели используются в учебном процессе, знаниях, умениях и позволяет широко использовать графические текстовые диктанты для проверки квалификации. Принятие графической записи помогает учителю проводить проверку быстро и тщательно. Кроме того, учащиеся младшего и среднего возраста с большим интересом повторяют модели слов и предложений, строят предложения по моделям. Все это стимулирует мыслительную деятельность ребенка, развивает детское абстрактное мышление: предложения и слова становятся моделями, а модели — конкретными предложениями. Сам процесс моделирования представляет собой процесс творческий. Прием построения и подбора примеров по заданной учащимися теме, а также построение собственных высказываний относятся к той части русского языка, которую обычно называют речевой. развития и включает в себя обогащение словарного запаса учащихся. обучение грамматическому строю своей речи и литературному языку на материале различных функционально-стилистических типов предложений Экспериментальный метод применяется не на всех этапах его подготовки. Тем не менее наблюдения показывают очевидную целесообразность его использования. Рассмотрим пример. Для развития зрительного восприятия всех элементов изобразительного письма и понимания роли знаков препинания в письменной речи учитель написал на доске два небольших текста: один со знаками препинания в конце предложения (этот текст

он накрыл бумагой), другой без знаков препинания. Текст без знаков препинания предполагает разное прочтение (Зайчик спрятался под кустом у дерева. Лисица спряталась на опушке). В результате вопросов учителя и прочтения размеченного текста учащиеся самостоятельно пришли к выводу, что в отрывке со знаками препинания нет разночтений. Им ясно: лиса прячется не на опушке, а возле дерева. А на краю показался волк. Это означает, что экспериментальный метод активизировал мыслительную деятельность школьников, и они пришли к правильному выводу о назначении пунктуации: помочь учащемуся правильно воспринять смысл. Метод аналогии - познание в учебном процессе. Выступает как метод. . Использование метода аналогии помогает учащимся выявить сходство между языковыми явлениями, усвоить новую учебную информацию, понять изучаемый материал, закрепить, обобщить и систематизировать знания. По словам известного ученого и педагога В. П. Вахтерова, аналогия «как явление освещает для ученика темные места, стороны изучаемого предмета». Он также богат методами. Например, учащихся часто просят найти предложения в художественном тексте, сопоставив их с информацией, содержащей определенный знак препинания. Сходство знаков препинания - «где имеется сходство в строении предложения или характере соединения его частей, то есть сходство в условиях, определяющих употребление знаков препинания». («кроме предикативных придаточных, соединенных союзом "и"»), сложноподчиненные предложения с однородными придаточными, сложные союзы (с общим смыслом счета) можно изучать в VIII классе. Аналогия с пунктуацией предложений одного пола. Такой подход высвобождает много времени, которое можно использовать для практической работы. Статистический метод До недавнего времени он использовался только учителем в учебном процессе. Количественный подсчет орфографических, пунктуационных, грамматических и речевых ошибок помогал учителю контролировать качество усвоения, выявлять пробелы в знаниях, контролировать успешность усвоения учащимися программного материала, организовывать работу по предупреждению типичных ошибок. Вот только представлены наиболее важные методики обучения русскому языку.

Резюме:

Напоминаем, что универсальных методик, одинаково эффективных на всех этапах обучения, не существует. Каждый из вышеперечисленных способов может быть максимально эффективным в одних условиях, а в других – малоэффективным или вовсе неприемлемым. Только сочетание методов и методических приемов может дать положительный результат в обучении русскому языку.

Использованная литература:

1. www.ziyonet.uz[1]
2. Баринова Е. А., Боженкова Л. Ф., Лебедев В. И. Методология русского языка. — Москва, 1974. [2]
3. Бондаренко С. М. Методика обучения русскому языку в школе. — Москва, 1979. [3]
4. Власенков А. И. Развитие преподавания русского языка. — Москва, 1983. [4]

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАРНИ РАСМ ЧИЗИШГА О`РГАТИШ	3
2	МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАРНИ АППЛИКАТСИЯ ҚИЛИШГА О`РГАТИШ АҲАМИЯТИ	7
3	YANGI O`ZBEKISTONDA YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA O`QITUVCHINING O`RNI	13
4	МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА RIVOJLANISH MARKAZLARIDA BOLALARNING FAOLIYATI VA ULARGA QO`YILGAN TALABLAR	19
5	CONTRASTIVE ANALYSIS OF FULL ANTONYMS IN PROVERBS WITH THE CONCEPT "NATURE" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	24
6	«BIOLOGIK MASALALARNI ISHLASHDA MAVZUGA OID MA`LUMOTLARNI O`RNI VA QO`LLASH USULLARI»	27
7	MILLIY URF-ODATLAR VA QADRIYATLARNI TANISHTIRISHDA KASHTACHILIK SAN`ATINING АҲАМИЯТИ	31
8	ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА ЮРИДИК СОҲАСИ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ДИАХРОН ТАДҚИҚИ	35
9	СОҲАГА ДОИР ТЕРМИНЛАРНИНГ ТАРЖИМА ҚИЛИШДА ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	41
10	ЮРИДИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ТАРЖИМА ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ	45
11	XOTIRA PSIXOLOGIYASI.PATOLOGIK XOTIRA	49
12	BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI ODOB-AXLOQ RUHIDA TARBIYALASHDA O`QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH	55
13	BOSHLANG`ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA DARSLARI VA UNDAGI AMALIY ISHLAR	58
14	PROBLEMS OF SYNONYMY IN MODERN ENGLISH	62
15	MASHHUR O`ZBEK YOZUVCHISI O`TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARIDAGI METAFORA VA TURG`UN BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI	69
16	BOSHLANG`ICH SINIF ONA TILI VA O`QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O`QUVCHILARNING BOG`LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA`LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	72
17	LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE "MARKET ECONOMY" CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON	79
18	WORD FORMATION PECULIARITIES IN SLANG IN THE ENGLISH LANGUAGE TRANSPORT UNIVERSITY ACADEMIC LYCEUM	86

19	ТВОРЧЕСТВО ЖИЗНИ В СТИХОТВОРЕНИИ А.С. ПУШКИНА "ОСЕНЬ"	94
20	ATROF MUHITNING IFLOSLANISHI VA EKOLOGIK MUOMMOLAR	102
21	QOG'ONOQ PARDANING TUG'RUQDAN OLDIN VA ERTA YORILISHI SABABLARI	105
22	XORAZMNI ARXEOLOGIK VA ETNOGRAFIK JIHATDAN O'RGANISH ISHLARINING BOSHLANISHI	112
23	PALEOEKOLOGIYA FANINING VUJUDGA KELISHI, VAZIFALARI VA BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI	116
24	EFTALITLAR DAVLATI TASHQI SIYOSATI VA UNING QO'SHNI HUDUD VA XALQLAR TARIXIDAGI AHAMIYATI	122
25	THE ROLE OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES IN THE HUMAN BODY	127
26	TEACHING METHODS FOR YOUNG LEARNERS	131
27	ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ И ПЛАСТИКА ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ	134
28	KOMPYUTERDA IMITATSION MODELLASHTIRISHNING IMKONIYATLARI VA SAMARADORLIGI	138
29	MATEMATIKA DARSLARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH	141
30	MAKTAB MATEMATIKA DARSLARIDA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILARNING BO'SHLIQLARINI TO'LDIRISHDA ULARNING TEMPERAMENT XUSUSIYATLARINI XISOBGA OLIB YONDASHISH	145
31	INTERNET TARMOQLARI	149
32	DUNYO DINLARINING PAYDO BO'LISHI VA ULARNING INSONIYAT TARIXIDAGI O'RNI	153
33	ZAMONAVIY DUNYODA KSENOFOBIYA VA UNING TURLARI	157
34	ALIFBONING PAYDO BO'LISHI VA UNI 1-SINF O'QUVCHILARIGA O'RGATISH USULLARI	160
35	XORIJIY MAMLAKATLARDI ENERGIYA ISTE'MOLI ME'YORLARINING TADQIQOTI	163
36	UMUMTA'LIM JISMONIY TARBIYASI TIZIMIDA SPORT O'YINLARINING O'RNI	167
37	TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE	171
38	СТРУКТУРА АНОМАЛИЙ ПРИКУСА У ДЕТЕЙ	174
39	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA NUTQ O'STIRISH JARAYONIDA BOLALARNING MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	177
40	МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА	180

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

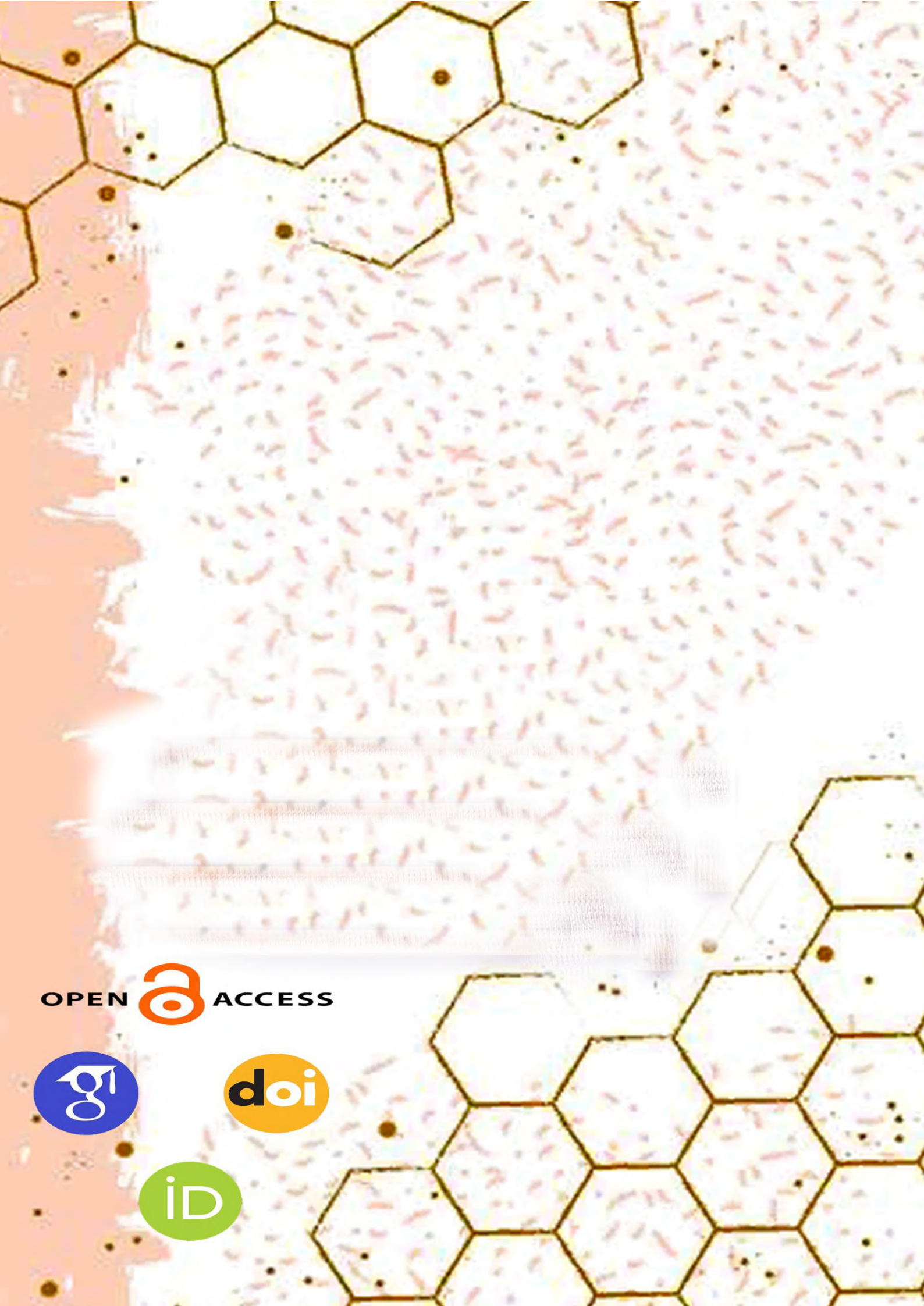
**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2022-г.

OPEN ACCESS

